

Den Haag

► **Onderzoeksrapport**

DSO/Programmamanagement, Strategie en Onderzoek

WERKGELEGENHEIDSMONITOR

2016

COLOFON

Uitgave
Gemeente Den Haag
DSO / Programmamanagement, Strategie en Onderzoek
Februari 2017

Inlichtingen

DSO / Programmamanagement, Strategie en Onderzoek
Carla Rothuizen (070 35 34874 / carla.rothuizen@denhaag.nl)
Henk van Andel (070 35 35565 / henk.vanandel@denhaag.nl)

De Dienst Stedelijke Ontwikkeling aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid inzake het gebruik en toepassing van de gepresenteerde gegevens. Afwijkingen in absolute aantallen en % kunnen worden veroorzaakt door afronden. Bij gebruik van cijfers is bronvermelding verplicht.

► **Onderzoeksrapport**

DSO/Programmamanagement, Strategie en Onderzoek

WERKGELEGENHEIDSMONITOR 2016

VOORWOORD

Met ingang van 1 januari 2016 hebben gemeente Den Haag, gemeente Rotterdam en het samenwerkingsverband Drechtsteden gezamenlijk opdracht gegeven aan I&O Research in combinatie met Stroom om het werkgelegenheidsregister bij te houden en te actualiseren voor de duur van maximaal 4 jaar.

Het werkgelegenheidsregister in de MRDH bestond op 1 januari 2015 uit meer dan 1 miljoen banen in ca. 124.000 vestigingen. Om dit bestand te onderhouden en jaarlijks te actualiseren worden diverse activiteiten uitgevoerd waaronder een jaarlijkse enquête onder de vestigingen. Dat is nog altijd de enige manier om deze werkgelegenheidsgegevens te krijgen.

In 2016 is een aantal extra activiteiten uitgevoerd om het aantal vestigingen weer helemaal actueel te krijgen. Dit heeft geleid tot een toename van het aantal vestigingen in alle gemeenten. Met terugwerkende kracht is het aantal banen in de periode 2000-2016 bijgesteld. De cijfers in rapporten van voorgaande jaren wijken dan ook iets af van de cijfers die in dit rapport gepubliceerd worden. In bijlage X worden de uitgevoerde administratieve correcties en de consequenties daarvan uitgelegd.

Gezien de krappe doorlooptijd was het niet mogelijk om alle (grote) bedrijven die niet op tijd hadden gereageerd, opnieuw te benaderen en te wachten tot alle gegevens binnen zijn. I&O Research voert deze activiteiten nog wel uit in januari en februari van dit jaar. Hoewel reeds trendmatige ontwikkelingen zijn doorgevoerd, kan het zijn dat de cijfers bijgesteld moeten worden. Deze zullen dan in een aparte Kenniswijzer in het late voorjaar gepubliceerd worden.

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	9
1 Economische sectoren	13
1.1 Inleiding	13
1.2 Waar vindt de groei plaats?	14
1.3 Arbeidsmarktbalans	15
1.4 Bedrijfsdynamiek	16
1.5 Overzicht banen naar sectoren	17
1.6 Primaire sector, delfstoffen, nuts.....	18
1.7 Industrie, bouw, vervoer en post.....	19
1.8 Handel	20
1.9 Zakelijke diensten	20
1.10 Overheid en extraterritoriale instellingen.....	21
1.11 Zorg en welzijn, care en cure.....	22
1.12 Maatschappelijke organisaties	23
2 Haagse speerpunt domeinen	25
2.1 Inleiding	25
2.2 Toerisme	25
2.3 Internationale congressen.....	28
2.4 Detailhandel en horeca.....	29
3 Specifiek Haagse clusters	33
3.1 Inleiding	33
3.2 Internationale Stad van Vrede & Recht.....	33
3.3 The Hague Security Delta.....	37
3.4 Cluster Finance & Legal	39
3.5 Cluster IT Tech	42
3.6 Cluster Energie.....	45
4 Spreiding en concentratie over de stad	47
4.1 Inleiding	47
4.2 Spreiding van banen.....	47
4.3 Spreiding van vestigingen.....	49
4.4 Verschuivingen binnen de stad	50
5 Groot-, Midden- en Kleinbedrijf	51
5.1 Inleiding	51
5.2 Grootbedrijf.....	51
5.3 MKB	54
5.4 Eenmanszaken.....	56
5.5 Starters.....	59

6	Prognose banen	59
6.1	Inleiding	59
6.2	Ontwikkeling banen 2014-2018	60
7	Arbeidsaanbod: beroepsbevolking	63
7.1	Inleiding	63
7.2	Kenmerken Haagse beroepsbevolking	65
7.3	Pendel	66
7.4	Prognose beroepsbevolking 2014-2018.....	67
7.5	UWV'ers	68
8	Haagse regio	71
8.1	Inleiding	71
8.2	Werkgelegenheidsstructuur regiogemeenten Haaglanden.....	72
8.3	Werkgelegenheidsontwikkeling in de regio	73
8.4	Grote werkgevers in de regio.....	75
8.5	Verschuivingen binnen de regio.....	76
9	Den Haag en de G5	77
9.1	Inleiding	77
9.2	Werkgelegenheidsontwikkeling G5.....	77
9.3	Groei- en krimpsectoren G5.....	78

Bijlagen

I	Indeling in Haagse sectoren	81
II	Indeling in landelijke sectoren.....	83
III	Afbakening van de clusters Internationale Organisaties en The Hague Security Delta	84
IV	Afbakening cluster IT Tech	85
V	Afbakening cluster Energie	86
VI	Afbakening cluster Recreatie & Toerisme.....	87
VII	Afbakening van de clusters Finance & Legal	90
VIII	Ontwikkeling en relatief belang per sector, regiogemeenten, 2000-2016	91
IX	Ontwikkeling en relatief belang per sector, G5, 2000-2016	96
X	Administratieve correctie in het werkgelegenheidsregister.....	100

SAMENVATTING

Belangrijkste ontwikkelingen:

- De Haagse werkgelegenheid zit weer in de lift;
- Het streven naar 10.000 extra banen ligt op koers;
- Den Haag groeit iets harder dan heel Haaglanden;
- Binnen de G5 groeien Amsterdam, Utrecht en Eindhoven harder dan Den Haag, Rotterdam blijft achter.

Voor het tweede jaar op rij is het aantal banen¹ in Den Haag flink toegenomen. In 2015 nam het aantal banen met zo'n 4500 toe tot bijna 272.000 (1,7%). Omdat het aantal banen harder is gegroeid dan de bevolking van Den Haag komt de werkgelegenheidsfunctie van Den Haag iets minder onder druk te staan.

In de loop van 2015 is vooral het aantal fulltime banen (>12 uur) toegenomen. In 2014 was er ook sprake van groei, maar toen ging het vooral om parttimebanen. Wanneer we de lijn van de afgelopen jaren zien, dan zet het vorig jaar ingezette herstel door en komen we weer in buurt van het aantal banen van voor de crisis in 2009.

De groei was vooral te vinden bij bestaande bedrijven en concentreerde zich in enkele sectoren en branches. Grote groeisectoren in 2015 waren 'vervoer, opslag en post', 'zakelijke dienstverlening' en 'arbeidsbemiddeling, uitzendbureaus en personeelsbeheer'. Sectoren die in 2015 krompen waren vooral 'financiële instellingen en verzekeraars', 'Provinciale overheid' en 'maatschappelijke dienstverlening (zonder overnachting)'.

Den Haag zet beleidsmatig in op een aantal domeinen, waarvan de meeste in 2015 groei lieten zien.

- **Toerisme:** na de forse groei in 2013 en 2014 was er in 2015 sprake van consolidatie. Het aantal banen nam nog licht toe. Desalniettemin zijn de vooruitzichten gunstig als gevolg van landelijke trends en ontwikkelingen in het toerisme en het economisch herstel.
- **Congressen:** het aantal congressen is sterk afgenomen sinds 2010. Het aantal deelnemers en de duur van de congressen zijn wel toegenomen. Desondanks is er een verlies in 'congresdeelnemersdagen' van 16% sinds 2010. Wel is 2015 weer een jaar waarin het aantal congressen is toegenomen.
- **Detailhandel en horeca:** na een sterke groei in 2014, bleef de ontwikkeling in deze sector achter bij die van Den Haag totaal. Het aantal banen in de detailhandel nam zelfs iets af. Dit kwam vooral door faillissementen bij V&D, Macintosh, Miss Etam en de Schoenenreus. In de loop van 2016 is daar een

---

¹ Onder een baan wordt verstaan een door een werkzame persoon bezette arbeidsplaats ongeacht aantal uren of dienstverband.

aantal nieuwe winkels voor in de plaats gekomen. Groei zit wel in de verkoop via internet. Bij de horeca zit vooral groei bij cafetaria's en catering. In 2015 waren de meeste projecten in de Haagse binnenstad afgerond. Dit moet komende jaren leiden tot meer bezoekers.

Naast de speerpunt domeinen kent Den Haag ook een aantal clusters die van oudsher van belang zijn voor de Haagse economie. Deze clusters bestaan uit vestigingen uit meerdere sectoren en branches met een gezamenlijke interesse of doelstelling.

- **Internationale instellingen en organisaties:** dit cluster is goed voor ca. 20.500 banen in de regio. Het cluster besteedt direct en indirect € 5,2 miljard. Inclusief indirecte banen zijn er naar schatting bijna 40.000 banen begin 2016.
- **The Hague Security Delta (HSD):** de werkgelegenheid binnen het veiligheidscluster in de regio Den Haag steeg tussen 2015 en 2016 met 400 personen naar 15.200 werkzame personen. De omzet ontwikkelt zich boven het ambitieniveau en het landelijke groeipercentage. De regio Den Haag is goed voor 32% van de landelijke omzet. Cybersecurity is met een werkgelegenheids groei van 12% met afstand de snelst groeiende deelsector binnen dit cluster.
- **Finance & Legal** geeft een diffuus beeld. Ondersteunende diensten doen het beter dan de harde kern. De groei die Finance sinds 2012 liet zien, is gestabiliseerd. Legal groeit weer, zowel in de harde kern als in de ondersteuning.
- **IT sector:** de krimp in de telecom is beeldbepalend voor de IT sector. Samenhangende sectoren zijn de topsector High Tech Systemen en Materialen (HTSM) en Techniek zoals deze in 'Geslaagd in het Vak' wordt gebruikt. De topsector HTSM is in 2015 flink gegroeid. Hightech geeft de laatste jaren een stabiel beeld.
- **Energie** heeft het al sinds het begin van deze eeuw moeilijk. Het aantal banen in Den Haag fluctueerde enorm in de afgelopen 16 jaar. Dit had onder meer te maken met verhuizingen binnen de regio. Per saldo is er sprake van 10% krimp sinds het begin van deze eeuw.

Meer dan de helft van de banen in Den Haag is te vinden op een bedrijventerrein, kantorengedebied of winkelcentrum. Hierbij is de binnenstad het werkconcentratiegebied met de meeste banen.

De stadsdelen Centrum, Haagse Hout en Scheveningen hebben de meeste banen. Veel vestigingen zijn buiten de stadsdelen Centrum, Haagse Hout of Scheveningen te vinden. Dit zijn vooral kleinere vestigingen.

De 363 vestigingen met 100 werknemers of meer zijn in Den Haag verantwoordelijk voor bijna de helft van de banen. In totaal zijn er bij het grootbedrijf sinds 2000 bijna 2.000 banen bij gekomen (2% groei).

Het MKB als motor van de economie drijft voor een belangrijk deel op eenmanszaken. Het aantal eenmanszaken is enorm toegenomen. Zij bepalen een steeds groter deel van de werkgelegenheid van Den Haag (13% in 2016). Ze zijn vooral te vinden in de zakelijke dienstverlening, cultuur, handel en bouwsector. Ook bij de overige vestigingen van het MKB (met 2-100 werknemers) is de werkgelegenheid in 2015 gegroeid.

In het kader programma Economie en Werk wil het college samen met partners in de stad de groei van de werkgelegenheid stimuleren. De ambitie is om te komen tot 10.000 extra banen in deze collegeperiode. Met een groei van ruim 8.100 banen in 2014 en 2015 liggen we op koers. Als de groei zich in 2016 en 2017 doorzet wordt de doelstelling gehaald. Er zijn echter onzekerheden met betrekking tot enkele grote bedrijven zoals KPN die nog niet in de cijfers zijn verwerkt en verstorend kunnen werken.

De beroepsbevolking (werkenden en werklozen samen) bestaat naar schatting uit 259.000 mensen; dat is ongeveer de helft van de totale Haagse bevolking. De Haagse beroepsbevolking is vaak hoog opgeleid, maar heeft ook veel laagopgeleiden. Het grootste deel is tussen 25 en 54 jaar.

Bijna twee derde van de Haagse beroepsbevolking werkt in Den Haag en ca. 60% van de Haagse banen wordt bezet door Hagenaars.

De belangrijkste donorgemeenten voor de banen in Den Haag liggen in de regio Haaglanden of op relatief korte afstand van Den Haag. Zoetermeer levert na Den Haag zelf de meeste werknemers voor de banen in Den Haag.

De Haagse beroepsbevolking neemt tot 2025 naar verwachting toe met 30.000 mensen. Wanneer de jaarlijks gemiddelde banengroei van de periode 2000-2016 zich de komende jaren voorzet, zal het aantal banen tot 2025 groeien met zo'n 20.000. Dat betekent dat de beroepsbevolking sneller groeit dan het aantal banen waardoor de arbeidsbalans verder onder druk komt te staan en de werkloosheid kan oplopen. Of dat in de praktijk ook zo zal uitpakken is afhankelijk van meerdere factoren, zoals de macro-economische groei in Nederland, kwalitatieve mismatch, pendel of terugkeer op de arbeidsmarkt van 'ontmoedigden'.

In 2015 waren er volgens het CBS 26.000 werklozen in Den Haag; dat is 10% van de beroepsbevolking. Daarnaast staat een aantal mensen ingeschreven bij het UWV als 'niet-werkend werkzoekend'. Deze groep is groter en bestaat deels uit werkloze beroepsbevolking maar deels ook uit mensen die niet tot de beroepsbevolking behoren. Deze bij het UWV ingeschreven groep is in 2016 met ruim 10.000 gedaald (-16%). Het aantal jongeren tot 27 jaar dat bij het UWV staat ingeschreven daalde nog sterker, namelijk met 30%

Den Haag in de regio

Sinds 2014 groeit het aantal banen in de regio Haaglanden weer². In 2015 kwamen er ruim 6.000 bij, een groei van 1%. In totaal waren er begin 2016 bijna 529.000 banen (waarvan ruim de helft in Den Haag). Maar dat zijn er nog altijd 6.200 minder dan in 2010.

In de periode 2010-2016 zijn de meeste banen verloren gegaan bij het openbaar bestuur (-5.800), de overige zakelijke dienstverlening (-1.700) en industrie (-1.500). Groei vond plaats bij advisering en onderzoek (+3.300 banen), informatie en communicatie (2.000) en onderwijs (+1.300 banen).

De ontwikkeling per gemeente was heel verschillend. Bij zeven van de negen regiogemeenten zagen we de afgelopen twee jaar groei. Alleen in Wassenaar en Rijswijk laat het herstel nog op zich wachten.

Den Haag groeit de laatste twee jaar iets harder dan de regio als totaal. Dat heeft onder meer te maken met een verhuizing van een groot bedrijf van Rijswijk naar Den Haag. Voor de regio leverde dat geen extra banen op, maar wel voor Den Haag. Naast de dominantie in de overheid is Den Haag binnen de regio Haaglanden ook dominant met banen in extraterritoriale instellingen en in energie.

Grote werkgevers in de regio komen grotendeels overeen met de grote werkgevers van Den Haag. In 2016 waren de 20 grootste werkgevers in de quartaire sector samen met de 20 grootste commerciële werkgevers goed voor een kwart van de banen in de regio Haaglanden.

Den Haag in de G5

De vijf grootste gemeenten Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Eindhoven zorgden samen voor 1,6 miljoen banen begin 2016.

In de eerste jaren na de recessie (2008/2009) verliep de ontwikkeling van het aantal banen in Den Haag slechter dan in de andere steden. Alleen in Rotterdam kromp het aantal banen meer. Amsterdam kende als enige stad van de G5 geen krimp en groeide ieder jaar door.

De groei en krimp waren niet evenredig over alle sectoren en alle gemeenten verdeeld. Over het algemeen valt op dat in de periode 2010-2016 de sectoren handel en horeca, en advisering en onderzoek fors groeiden. Sectoren die veel krimp kenden zijn de industrie, bouwnijverheid, transport en overige zakelijke dienstverlening; een enkele gemeente uitgezonderd.

De sectoren handel, advisering en onderzoek, en zorg zijn voor de meeste gemeenten belangrijke pijlers van de werkgelegenheid. Voor Den Haag geldt dit in mindere mate. Deze sectoren zijn in Den Haag minder aanwezig dan in de andere G5-gemeenten. Bovendien groeiden deze sectoren in Den Haag minder snel.

---

² Regio Haaglanden bestaat uit de gemeenten Den Haag, Delft, Leidschendam-Voorburg, Midden-Delfland, Pijnacker-Nootdorp, Rijswijk, Wassenaar, Westland en Zoetermeer.

1

ECONOMISCHE SECTOREN

1.1 INLEIDING

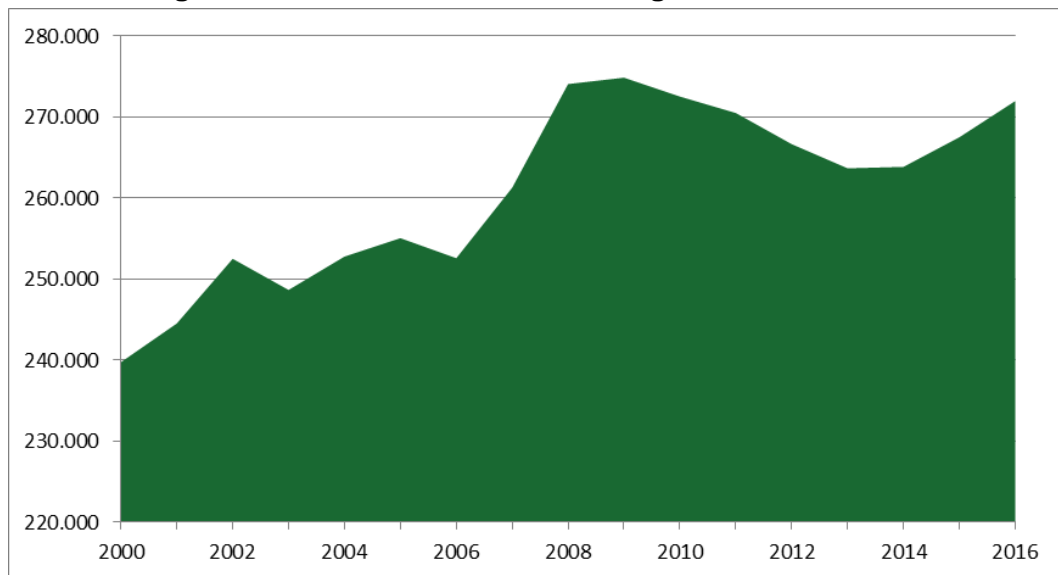
Aantal banen voor het tweede jaar op rij flink toegenomen

Op 1 januari 2016 had Den Haag 271.993 banen. Dat waren er 4.472 meer dan op 1 januari 2015, een groei van 1,7%. Ieder jaar worden de cijfers van voorgaande jaren met terugwerkende kracht gecorrigeerd. Omdat dit jaar het werkgelegenheidsregister voor de gehele MRDH is herijkt, zijn afwijkingen iets groter dan in andere jaren. In bijlage X wordt dit verder toegelicht.

In de loop van 2015 is vooral het aantal fulltime banen (>12 uur) toegenomen. Het aantal parttime banen nam slechts met 27 toe (0,1%). Het aantal fulltime banen is echter met 1,8% toegenomen in 2015. Ook vorig jaar was er sprake van banengroei maar in 2014 was deze groei met 3.650 banen kleiner en bovendien werd 19% van de groei in dat jaar bepaald door banen van minder dan 12 uur per week. In 2015 is de groei van fulltime banen verantwoordelijk voor 93,4% van de banengroei.

Wanneer we de lijn van de afgelopen jaren zien, dan zet het vorig jaar ingezette herstel door en komen we weer in buurt van het aantal banen van voor de crisis in 2009.

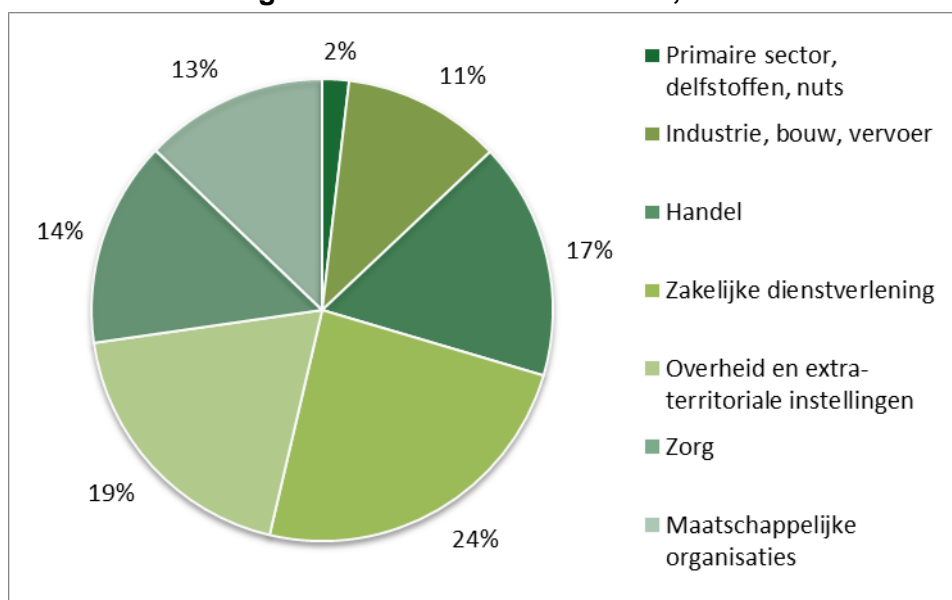
Figuur 1.1 Ontwikkeling van het aantal banen in Den Haag vanaf 2000

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Hoewel het aantal banen in Den Haag over een periode van 16 jaar wel een ontwikkeling en fluctuatie laat zien, geldt dat nauwelijks voor de werkgelegenheidsstructuur. In 2000 was de verdeling van banen over de verschillende sectoren vrijwel gelijk aan die van begin 2016.

Figuur 1.2 Banen in Den Haag naar economische sectoren, 1-1-2016

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

De meeste banen in Den Haag zijn te vinden in de zakelijke dienstverlening (ca. 65.500 banen), gevolgd door de overheid en extraterritoriale instellingen (ca. 51.800 banen).

1.2 WAAR VINDT DE GROEI PLAATS?

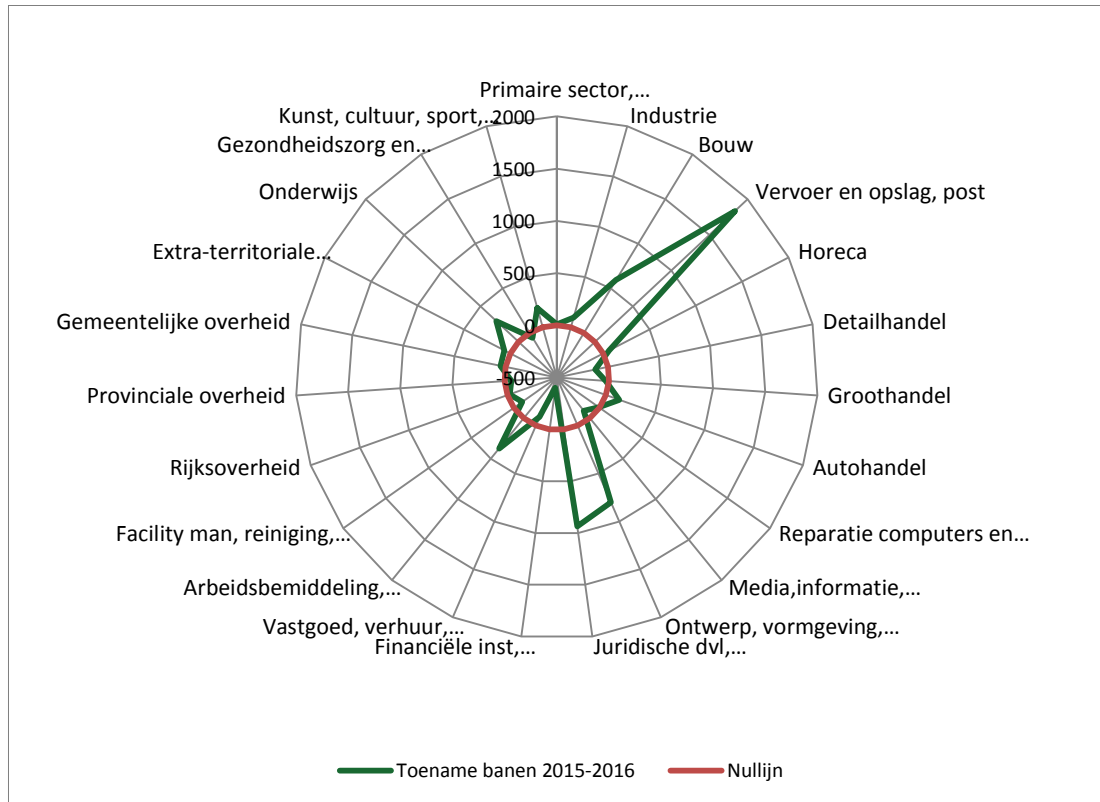
De groei is vooral te vinden bij post- en koeriersbedrijven

De volgende figuur laat zien dat de groei van het aantal banen in 2015 in enkele sectoren plaatsvindt. In de eerste plaats is dat de sector 'vervoer, opslag en post'. De groei in deze sector komt volledig voor rekening van de post- en koeriersbedrijven. Het gaat hier echter deels om een administratieve groei en verschuiving binnen de regio. PostNL heeft de afgelopen jaren diverse reorganisaties uitgevoerd en vestigingen in de regio verplaatst. Per saldo heeft dat in 2016 ca. 1.700 extra banen voor Den Haag opgeleverd, maar een deel daarvan is bij de regiogemeenten verdwenen.

In de tweede plaats zien we groei bij een aantal branches in de zakelijke dienstverlening. Juridische diensten, accountants, organisatieadvies en management vormen een branche die met ca. 900 banen groeit. Ook de branche ontwerp, vormgeving, keuring en marktonderzoek neemt met 800 banen toe.

En met ca. 375 extra banen is ook de branche arbeidsbemiddeling, uitzendbureaus en personeelsbeheer een groeibranche.

Figuur 1.3 Ontwikkeling van het aantal banen in 2015

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

1.3 ARBEIDSMARKTBALANS

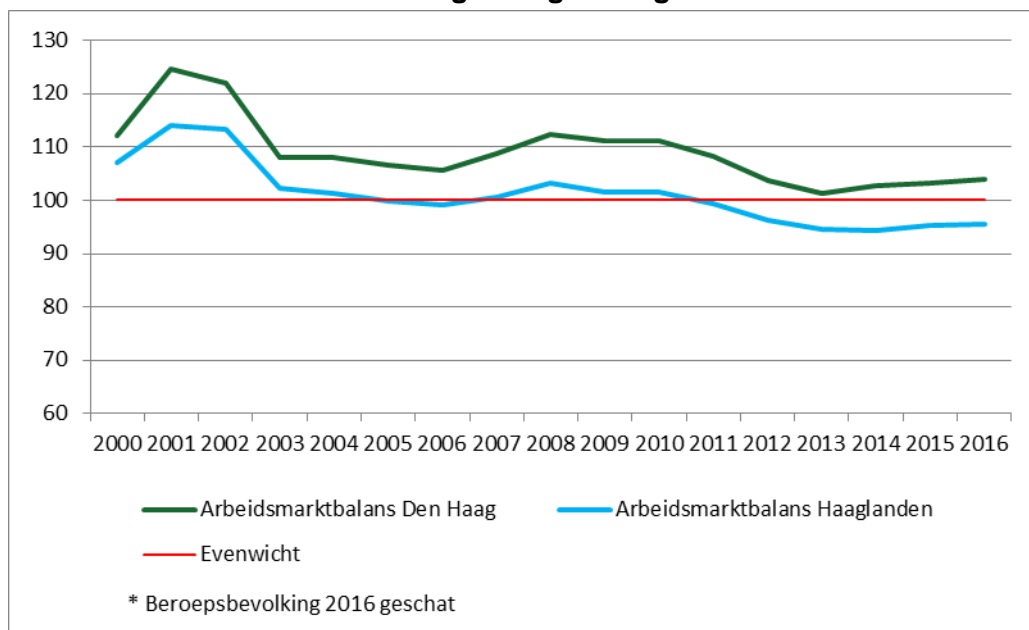
Werkgelegenheidsfunctie van Den Haag en regio onder druk

Het aantal banen is in 2015 verhoudingsgewijs iets sneller toegenomen dan de omvang van de beroepsbevolking (werkenden en werklozen samen). Hierdoor is de arbeidsmarktbalans iets minder onder druk komen te staan. Deze balans geeft de verhouding weer tussen de omvang van de beroepsbevolking en het aantal banen binnen de gemeente. Idealiter is de balans 100 en zijn er voldoende banen voor de beroepsbevolking, bij waarden onder de 100 zijn er te weinig banen om de beroepsbevolking volledig aan het werk te krijgen en bij waarden boven de 100 zijn er meer banen dan mensen in de beroepsbevolking. Overigens houdt deze balans geen rekening met kwalitatieve scheefheid of pendel en is het niet meer dan een indicatie van de werkgelegenheidsfunctie van stad of regio.

De arbeidsmarktbalans van Den Haag naderde in 2013 de evenwichtslijn van 100, maar is sindsdien licht gestegen en ligt begin 2016 op 104.

De arbeidsmarktbalans voor de totale regio Haaglanden ligt begin 2016 op 95 waarmee de werkgelegenheidsfunctie voor de regio langzaam ook iets verbetert (was 94 in 2014).

Figuur 1.4 Arbeidsmarktbalans in Den Haag en regio Haaglanden

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden en CBS, bewerking PSO

1.4 BEDRIJFSDYNAMIEK

Groei vooral door starters en verhuizingen van buiten de regio

De bedrijfsdynamiek is opgebouwd uit verschillende onderdelen. In de eerste plaats is er het saldo van groei en krimp bij bestaande vestigingen. Ten tweede is er het saldo van vestiging en vertrek. En ten slotte is er het saldo van start en opheffing. In het werkgelegenheidsregister hebben we alleen zicht op vestigingen binnen de regio Haaglanden³. Bedrijfsvestigingen die afkomstig zijn uit, of vertrekken naar gemeenten buiten deze regio zijn niet te onderscheiden van starters en opheffingen; we kunnen wel zien dat een vestiging in onze registratie verschijnt of verdwijnt, maar niet wat daarvan de oorzaak is. Deze twee groepen worden daarom samen genomen. Alleen daar waar er binnen de regio Haaglanden wordt verhuisd, is te volgen waar een vestiging naar toe gaat of vandaan komt.

De grootste groei in werkgelegenheid is toe te schrijven aan startende bedrijven en bedrijven die zich in 2015 van buiten de regio Haaglanden in Den Haag vestigden. Het saldo van de groep vestigers van *buiten* Haaglanden/starters en vertrekkers naar *buiten* Haaglanden/opheffingen was 2.738 banen.

Daarnaast is een aanzienlijke groei te zien bij de bestaande vestigingen (autonome groei). De vestigingen die zowel in 2015 als in 2016 in Den Haag gevestigd waren, lieten per saldo een toename zien van 1.763 banen. Dit betekent dat er sinds de start van de crisis in 2009 voor het tweede jaar op rij sprake was van groei bij de bestaande vestigingen.

³ Medio 2017 zullen we ook beschikking krijgen over de vestigingen in de totale Metropoolregio Rotterdam Den Haag en de regio Drechtsteden.

Het saldo van in- en uitverhuizingen *binnen* de regio naar de overige gemeenten binnen Haaglanden was -151. Er vertrokken dus meer vestigingen uit Den Haag naar de regio dan omgekeerd. Het totale banenverlies bleef per saldo echter beperkt tot 26.

Overigens is er bij het overgrote deel van de vestigingen géén sprake van een ontwikkeling in de werkgelegenheid. Bij 37.904 vestigingen was de werkgelegenheid zowel op 1-1-2015 als op 1-1-2016 hetzelfde met in totaal ca. 98.289 banen. De totale dynamiek vond plaats in 10.800 vestigingen. Het betrof ruim 36.000 banen (20.500 kwamen er bij en 16.000 gingen verloren).

Tabel 1.1 Bedrijfsdynamiek 2015-2016

Ontwikkeling 2015-2016	vestigingen	banen
Per 1-1-2015	46.864	267.518
Bestaande vestigingen zonder werkgelegenheidsontwikkeling	37.904	98.289
Bestaande vestigingen in Den Haag met groei	2.039	7.945
Bestaande vestigingen in Den Haag met krimp	1.577	-6.182
Saldo autonome ontwikkeling	-	1.763
Groei door vestiging (van buiten HGL*) of starter	6.825	11.595
Krimp door vertrek (naar buiten HGL) of opheffing	-4.855	-8.857
Saldo vestiging/vertrek en starter/opheffing	1.970	2.738
Groei door in-verhuizing uit HGL	338	899
Krimp door uit-verhuizing naar HGL	-489	-925
Saldo in-/uit-verhuizing binnen HGL	-151	-26
Saldo ontwikkelingen	1.819	4.475
Per 1-1-2016	48.683	271.993

*=Haaglanden

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

1.5 OVERZICHT BANEN NAAR SECTOREN EN BRANCHES

De volgende tabel laat het aantal banen zien naar sector en de onderliggende branches voor begin 2015 en begin 2016. In de komende paragrafen worden de ontwikkelingen in de verschillende sectoren beschreven.

Tabel 1.2 Overzicht van het aantal banen naar sector en branche (per 1 januari)

Banen	2015	2016	groei-krimp absoluut	groei- percentage
Primaire sector, delfstoffen, nuts	5.052	5.063	11	0%
Landbouw, bosbouw, jacht, visserij	2.437	2.434	-3	0%
Delfstoffen	1.583	1.597	14	1%
Nutsbedrijven	1.032	1.032	-	0%
Industrie, bouw, vervoer	27.707	30.234	2.527	9%
Industrie	7.419	7.516	97	1%
Bouw	12.045	12.640	595	5%
Vervoer en opslag, post	8.243	10.078	1.835	22%
Handel	45.079	45.122	43	0%
Horeca	11.592	11.657	65	1%
Detailhandel	23.813	23.690	-123	-1%
Groothandel	6.764	6.736	-28	0%
Autohandel	2.535	2.671	136	5%
Reparatie computers en consumentenartikelen	375	368	-7	-2%
Zakelijke diensten	64.056	65.552	1.496	2%
Media, informatie, communicatie, IT	14.412	14.323	-89	-1%
Ontwerp, vormgeving, keuring, marktonderzoek	11.596	12.398	802	7%
Juridische dienstverl. accountants, org. advies, management	15.352	16.290	938	6%
Financiële instellingen, verzekeraars	8.944	8.600	-344	-4%
Vastgoed, verhuur, reizen, ov zakelijke diensten	5.258	5.169	-89	-2%
Arbeidsbemiddeling, uitzendbureaus en personeelsbeheer	3.946	4.320	374	9%
Facility management, reiniging, beveiliging e.d.	4.548	4.452	-96	-2%
Overheid en extra-territoriale instellingen	51.867	51.840	-27	0%
Rijksoverheid	37.625	37.550	-75	0%
Provinciale overheid	2.601	2.536	-65	-2%
Gemeentelijke overheid	6.430	6.480	50	1%
Extraterritoriale instellingen	5.211	5.274	63	1%
Zorg en welzijn	39.296	39.242	-54	0%
Gezondheidszorg	19.493	19.813	320	2%
Verpleging, verzorging en begeleiding met overnachting	8.592	8.656	64	1%
Maatschappelijke dienstverlening zonder overnachting	11.211	10.773	-438	-4%
Maatschappelijke organisaties	34.461	34.940	479	1%
Onderwijs	16.810	17.101	291	2%
Kunst, cultuur, sport, recreatie, maatsch. en politieke org	17.651	17.839	188	1%
Totaal	267.518	271.993	4.475	2%

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

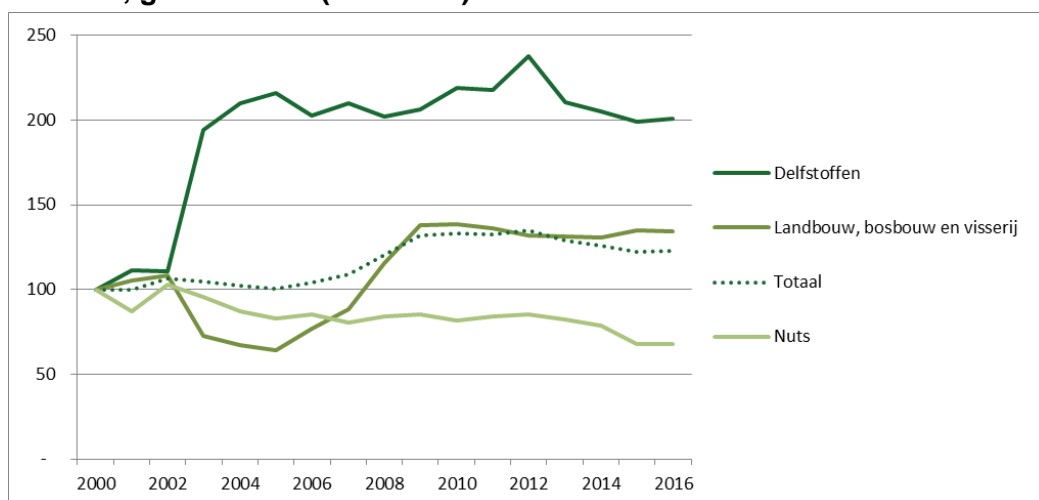
1.6 PRIMAIRE SECTOR, DELFSTOFFEN, NUTS

Primaire sector en nuts stabiel, delfstoffen heeft kleine groei

Aan de krimp van deze sector is in 2015 een einde gekomen. Het aantal banen in de landbouw en bij nutsbedrijven bleef stabiel terwijl het aantal banen bij de delfstoffen iets toenam. Het blijft met 5.000 banen de kleinste sector.

Zowel bij de landbouw (incl. visserij) als bij de delfstoffen gaat het vooral om dienstverlening op dit terrein. Voor wat de delfstoffen betreft was de forse groei in 2003 te danken aan Shell. De aanhoudend lage olieprijs is in de latere jaren een factor die meespeelde bij het saneren van bedrijven.

Figuur 1.5 Ontwikkeling banen in primaire sector, delfstoffen en nutsbedrijven, naar branche, geïndexeerd (2000=100)

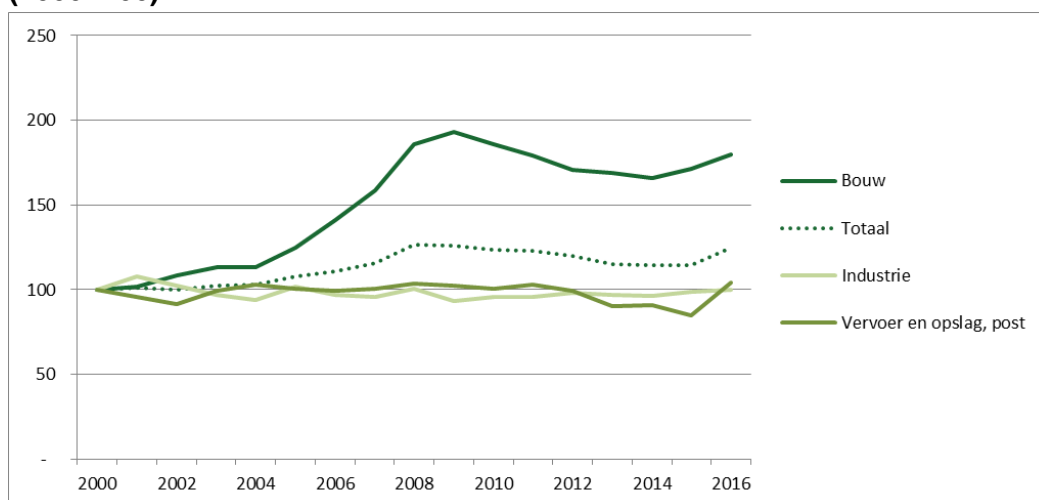
Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

1.7 INDUSTRIE, BOUW, VERVOER EN POST

Stijging bouwsector zet door

De stijging die zich vorig jaar binnen de bouwsector al aandiende, zette in 2015 stevig door. Het aantal banen nam met bijna 600 toe. In 2015 is ook een flinke groei te zien bij 'vervoer, opslag en post' (vooral administratief zie §1.2). Ook in de industrie is het aantal banen iets gegroeid.

Figuur 1.6 Ontwikkeling banen in industrie, bouw en vervoer, naar branche, geïndexeerd (2000=100)

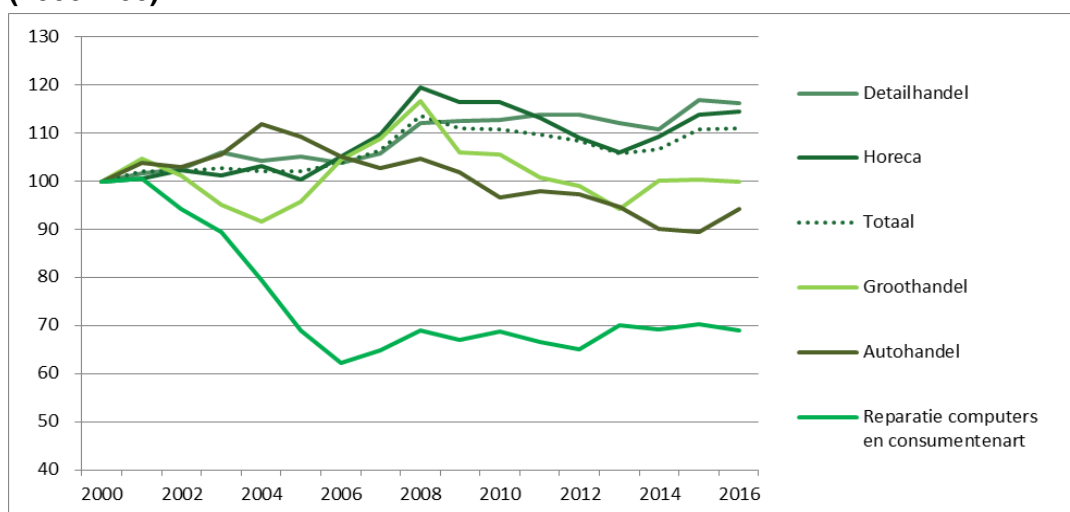
Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

1.8 HANDEL

Horeca en autohandel zorgen voor stijgende lijn

Binnen de handel zien we grote verschillen in de ontwikkeling naar branche. Horeca laat een groei zien. Het aantal banen bij detail- en groothandel is redelijk stabiel ondanks faillissementen van een aantal beeldbepalende ketens (o.a. V&D). Ook reparatie van computers en consumentenartikelen is stabiel. De autohandel laat een lichte groei zien na een jarenlange periode van krimp. De groei heeft onder meer te maken met de komst van een nieuwe distributeur. Meer informatie over de detailhandel en horeca is te vinden in paragraaf 2.3.

Figuur 1.7 Ontwikkeling banen in handel en horeca, naar branche, geïndexeerd (2000=100)

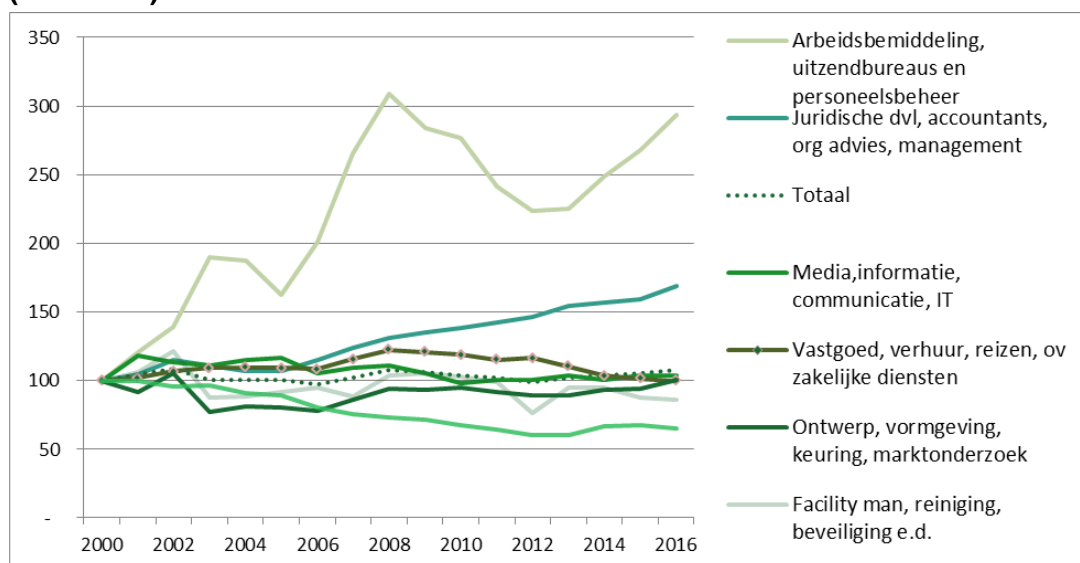
Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

1.9 ZAKELIJKE DIENSTEN

Arbeidsbemiddeling en juridische diensten flinke groei

De afgelopen jaren zagen we de meest grillige ontwikkeling bij de arbeidsbemiddeling. Deze branche laat het verloop van de economische crisis goed zien; forse krimp na 2008 en daarop volgend forse groei in de periode 2014-2016.

Figuur 1.8 Ontwikkeling banen in zakelijke dienstverlening, naar branche, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

In 2015 zien we, net als in de voorgaande jaren, ook weer een groei bij de juridische diensten. Bij de financiële instellingen neemt het aantal banen echter gestaag af, alleen in 2014 was er sprake van een kleine opleving. Ten opzichte van 2000 is de sector met 35% gekrompen (ruim 4.000 banen). De andere branches binnen deze sector lieten de afgelopen jaren een wisselend beeld zien, maar zijn in 2015 redelijk stabiel.

1.10 OVERHEID EN EXTRATERRITORIALE INSTELLINGEN

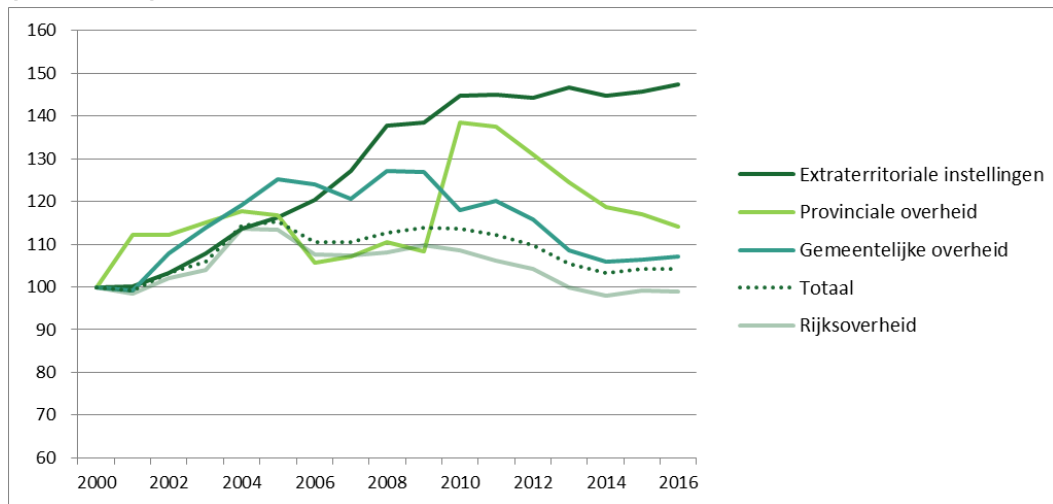
Groei in extraterritoriale instellingen, krimp bij de overheid

Den Haag kent als regeringsstad veel ministeries binnen haar grenzen. Ook de provinciale overheid huist hier en de gemeente Den Haag is zelf ook een belangrijke werkgever. In totaal waren er in Den Haag ruim 46.000 banen bij de overheid. Daarnaast waren er ca. 5.200 banen bij extraterritoriale instellingen als ambassades en consulaten, Europol, Eurojust, Internationaal Gerechtshof, Internationaal Strafhof e.d.

De extraterritoriale instellingen zijn met een constante opmars bezig sinds 2000. De overheidsinstellingen daarentegen laten een vrijwel constante krimp zien sinds het begin van de crisis in 2009, maar bij de Rijksoverheid en gemeente Den Haag is het aantal banen de afgelopen twee jaar licht gegroeid. Bij de Rijksoverheid was sprake van groei bij onder meer politie en defensie. Het is echter niet duidelijk of hier sprake is van werkelijke groei of dat het een administratieve groei is waarbij men op het kantoor in Den Haag staat geregistreerd maar in de praktijk elders werkt.

De Provincie laat een grillig beeld zien. In 2010 vond daar eenmalig een grote uitbreiding van de Veiligheidsregio Haaglanden plaats. Maar in de daarop volgende jaren is het aantal banen flink gekrompen.

Figuur 1.9 Ontwikkeling banen overheid en extraterritoriaal, naar branche, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

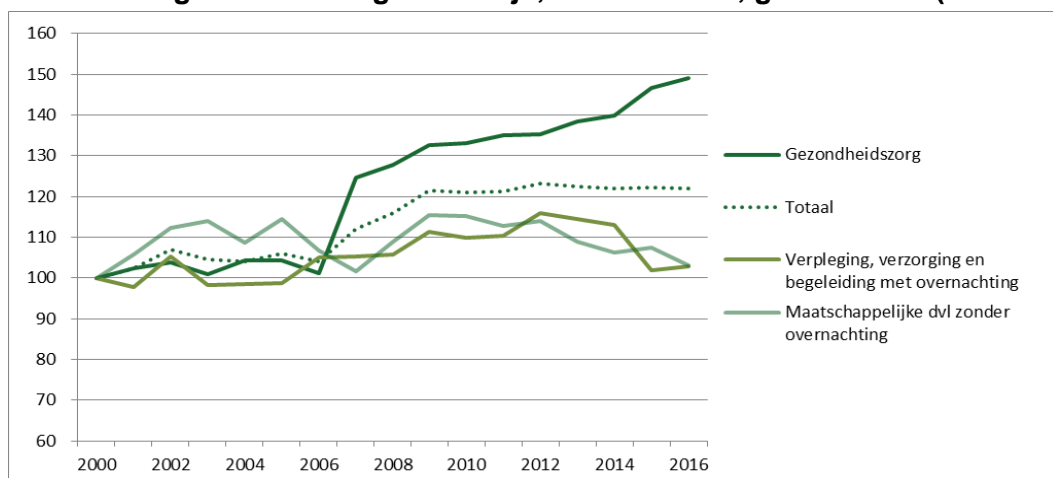
1.11 ZORG EN WELZIJN, CARE EN CURE

Care blijft krimpen, cure blijft groeien

Het onderdeel van de sector zorg en welzijn dat geneeskunde omvat wordt ook wel cure genoemd. Het deel dat gaat om verzorging, verpleging en maatschappelijk werk noemen we care. De gezondheidszorg of cure is een branche die de afgelopen jaren constant is gegroeid. Inmiddels omvat deze branche bijna 20.000 banen. Een forse sprong was er in de periode 2006-2007 door een uitbreiding van centra voor dagbehandeling. Zulke groeisprongen kwamen in de latere jaren niet meer voor maar groei bleef.

De care laat een andere ontwikkeling zien. De verpleging en verzorging en de maatschappelijke diensten zijn met name na 2012 in omvang afgenomen. In beide sectoren verdwenen sindsdien ca. 1.100 banen.⁴

Figuur 1.10 Ontwikkeling banen in zorg en welzijn, naar branche, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

⁴ In 2015 ging HSN Thuiszorg failliet waardoor binnen de sector verschuivingen optraden

1.12 MAATSCHAPPELIJKE ORGANISATIES

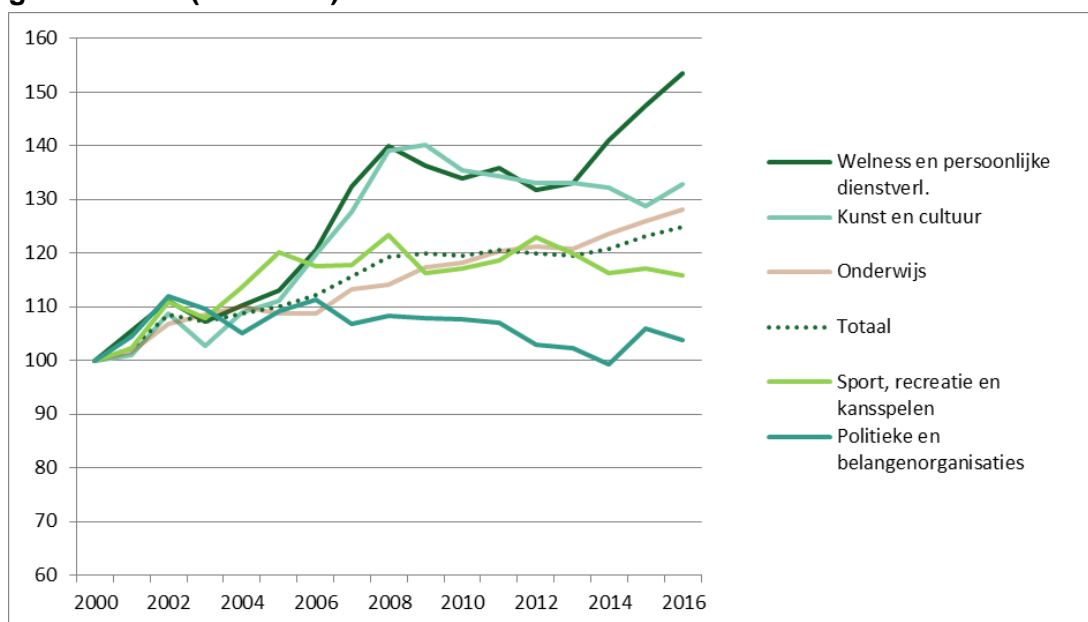
Onderwijs en Wellness blijven groeien

De sector onderwijs is sinds 2000 in een vrij constante lijn met bijna 3.500 banen gegroeid tot ruim 17.000 banen in 2016. De andere sectoren vertonen een ander beeld.

De sectoren Kunst & Cultuur en Wellness & persoonlijke dienstverlening groeiden in snel tot 2008 om daarna ook weer banen te verliezen. De sector Wellness en persoonlijke dienstverlening groeit weer fors sinds 2013. De groei in 2015 hangt samen met de komst van een nieuw duurzaam hoofdkantoor van Initial in Forepark. De sectoren Sport, recreatie & kansspelen en Politieke en belangenorganisaties laten een grillig beeld zien. Na een groei in 2014, hebben deze sectoren in 2015 weer banen verloren.

Op 1 januari 2016 had het cluster van maatschappelijke organisaties 17.800 banen.

Figuur 1.11 Ontwikkeling banen in maatschappelijke organisaties, naar branche, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

2

HAAGSE SPEERPUNTDOMEINEN

2.1 INLEIDING

Het belangrijkste doel van het Haagse gemeentebestuur op het terrein van de economie is het aantrekken en behouden van bedrijvigheid met een maximale omzet en zoveel mogelijk banen in Den Haag en de regio. Hiervoor zet zij zich in voor een gunstige ontwikkeling in verschillende kansrijke domeinen. Het gaat hierbij om de domeinen toerisme, internationale congressen, detailhandel en horeca. De domeinen impact economy⁵ en crossovers⁶ worden in deze rapportage buiten beschouwing gelaten omdat daarvoor nog geen werkbare indicatoren zijn ontwikkeld.

2.2 TOERISME

Groei uit 2013 stabiliseert

Toerisme is reizen met recreatieve of zakelijke doeleinden. De mensen die dit doen, de toeristen, besteden geld in Den Haag en zorgen daarmee voor omzet en werkgelegenheid bij onder andere Haagse winkels, musea, attracties, horeca en hotels. Naast deze bestedingen zorgen toeristen ook indirect voor omzet en werkgelegenheid bij alle toeleveranciers en verleners van diensten als transport, accountancy, catering, bouw en installatie, et cetera. Naar schatting komt 10% van de banen direct of indirect voort uit toerisme (zie bijlage VI).

In 2014 is de Kanskaart Toerisme vastgesteld: een toeristische strategie waarin is opgenomen waar de komende jaren op wordt ingezet. Met deze strategie zet Den Haag zwaar in op groei van toerisme, om een structurele economische groei te realiseren en de werkgelegenheid te vergroten. Hoewel de sector ruimte biedt voor werkzoekenden met verschillende opleidingsniveaus, voor zowel schoolverlaters als ervaren gastvrijheidsmedewerkers, wordt 40% van de banen ingevuld door mensen met een lagere opleiding. Daardoor is Toerisme een belangrijke banenmotor voor mensen aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Daarnaast is de sector door het relatief hoge percentage parttime banen ook geschikt voor mensen met zorgtaken.

De sector Recreatie & Toerisme (R&T) bestaat uit een aantal branches en sub-branches. In bijlage VI wordt aangegeven welke branches binnen het R&T cluster vallen maar globaal gaat het om horeca, detailhandel in kampeer- en reisartikelen, reizigersvervoer, bioscopen, musea en theaters, sport, wellness e.d. Binnen de branches die onder deze sector vallen, komen ook banen voor die niet recreatief of toeristisch zijn. In de bijlage wordt ook aangegeven op basis van welke berekening het aantal banen is vastgesteld. In deze rapportage wordt gebruik gemaakt van de

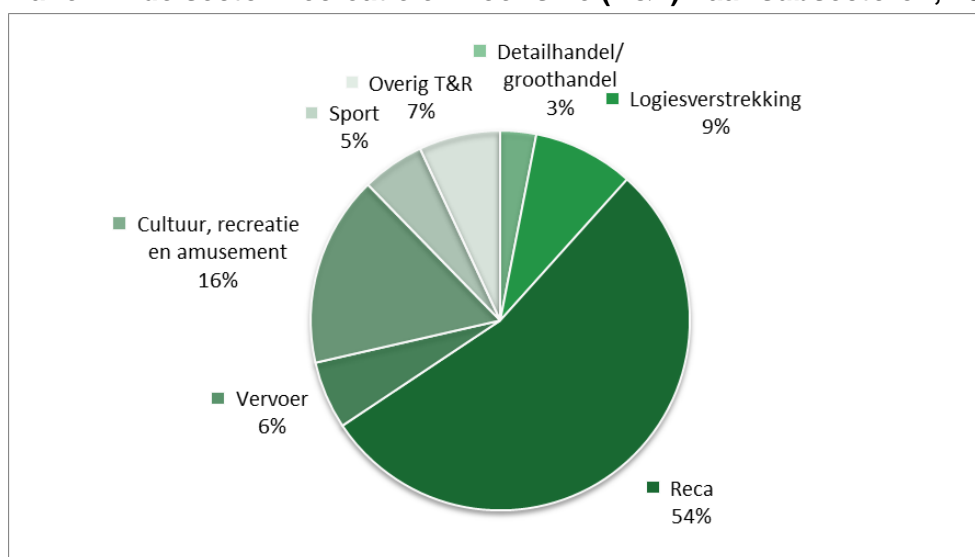
⁵ Start-ups die werken aan innovaties voor een betere wereld

⁶ Bevorderen van kruisbestuiving tussen verschillende sectoren, bijv. ICT in de gezondheidszorg.

banen zoals die in het Werkgelegenheidsregister worden geregistreerd in de R&T sector en worden berekend conform de IPO standaard⁷ (zie ook bijlage VI). Daar behoort ook een deel van de banen van de detailhandel en horeca toe. Banen die ook binnen het domein detailhandel en horeca vallen en in de volgende paragraaf worden beschreven. Hier is dus sprake van overlap.

Recreatie en toerisme is goed voor ca. 6% van de directe Haagse werkgelegenheid. Meer dan de helft van de banen in de R&T sector wordt gevonden in de horeca bij het onderdeel eten en drinken (reca). Het gaat hierbij om ruim 9.400 banen. Op de tweede plaats staat cultuur, recreatie en amusement met ca. 2.800 banen.

Figuur 2.1 Banen in de sector Recreatie en Toerisme (R&T) naar subsectoren, 2016

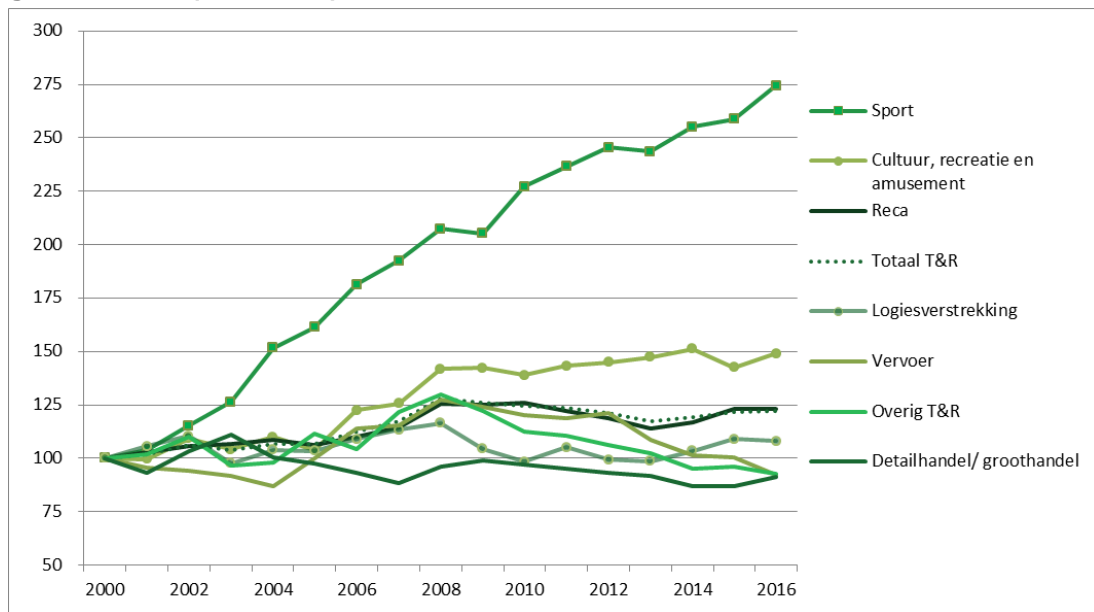
Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO o.b.v. IPO

In 2008 had de R&T sector ruim 18.200 banen. Na dit topjaar is het aantal banen in deze sector weliswaar afgenomen (vooral onder invloed van de recessie), maar sinds 2014 groeit de sector weer. De sector heeft nog 22% meer banen dan in 2000. Begin 2016 leverde de sector aan ruim 17.400 mensen een baan.

Niet alle branches hebben zich in gelijke mate ontwikkeld. Met name de sport is 'booming'. Het aantal banen in deze branche dat aan de sector R&T wordt toegerekend is meer dan verdubbeld van 350 in 2000 naar meer dan 900 in 2016. Het gaat hierbij vooral om banen bij fitnesscentra, sportscholen en het organiseren van sportevenementen. Ook het aantal vestigingen is sterk toegenomen van 180 in 2000 tot 670 in 2016. Verder doet cultuur, recreatie en amusement het ook goed. Na een dip in 2014 lijkt er weer sprake te zijn van groei. Sinds 2000 is deze branche met 49% gegroeid tot ca. 2.800 banen begin 2016.

⁷ Het IPO (inter provinciaal overleg) heeft in samenwerking met het CBS en het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC) een standaard ontwikkeld voor het berekenen van de aandelen banen in de R&T sector.

Figuur 2.2 Ontwikkeling banen in R&T sector naar subsectoren, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO o.b.v. IPO

De overige branches zijn na 2008 wel gekrompen waarbij de detailhandel (ten behoeve van recreatie en toerisme), vervoer en overig T&R onder het niveau van 2000 zijn gezakt. Bij de Reca en de Logiesverstrekking zien we weer een lichte groei de laatste jaren.

Als gevolg van de landelijke trends en ontwikkelingen in de R&T (zie kader), de hernieuwde opening van het Mauritshuis in 2014, het economisch herstel en de plannen voor het Museumkwartier lijken de vooruitzichten voor de sector R&T gunstig.

Trends en ontwikkelingen recreatie en toerisme

Een van de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van toerisme is dat reizen voor een steeds grotere groep in de wereld bereikbaar wordt. Dat leidt tot een toename van de internationale bewegingen en daarmee het internationaal toerisme. Het NBTC verwacht in ieder geval tot 2025 een jaarlijkse groei van het toerisme. Den Haag zal daar ook van profiteren.

Naast de toename in aantal reizigers, gaan toeristen ook vaker en korter op vakantie. Voor steden een gunstige ontwikkeling omdat hiermee de doelgroep groter wordt. Daarnaast wordt het gedrag van de bezoeker grilliger, meer last-minute beslissingen, en is het moeilijker om de bezoeker te bereiken. Ten slotte is de rol van reviews en aanbevelingen op het kiezen van de bestemming tegenwoordig aanzienlijk groter.

Afgelopen jaren hebben verschillende toeristische voorzieningen van Den Haag hun product vernieuwd. Madurodam, het Mauritshuis, Panorama Mesdag, het bezoekerscentrum van het Vredespaleis en Sea Life zijn allemaal vernieuwd. Voor de komende jaren zijn er verschillende plannen voor het vernieuwen van het bestaande product, maar ook het toevoegen van nieuwe voorzieningen, met name in Scheveningen en de binnenstad. Het inrichten van het Museumkwartier is daar een voorbeeld van.

Het aanbod moet jaarrond en weersonafhankelijk zijn, waardoor de stad een grotere aantrekkingskracht zal krijgen het hele jaar door. Hiermee wordt verwacht een groter aantal bezoekers te trekken, een hoger percentage meerdaags verblijf te realiseren en daarmee meer werkgelegenheid te creëren.

2.3 INTERNATIONALE CONGRESSEN

Aantal congressen afgenomen sinds 2010, in 2015 weer groei. Aantal deelnemers en duur toegenomen. Daardoor beperkt verlies in 'congresdeelnemersdagen'

Congressen zorgen voor een grote economische spin-off voor Den Haag. Hoewel de belangrijkste reden van bezoek voor congresbezoekers aan werk gerelateerd is, maken congresbezoekers ook gebruik van andere voorzieningen.

Congresbezoekers besteden relatief veel geld in de stad, wat een impuls geeft aan de Haagse economie en werkgelegenheid. De gemiddelde besteding voor een zakelijk verblijf tijdens congresbezoek is in totaal € 975,- (incl. vervoer en verblijf)⁸. Internationale bezoekers van congressen e.d. geven zelfs nog meer uit, namelijk € 1.290,-.

De belangrijkste congreslocatie in Den Haag is het World Forum, waar de grootste internationale congressen van Den Haag worden gehouden. In 2014 vond hier bijvoorbeeld de Nuclear Security Summit (NSS) plaats en in 2015 het 41ste Micro & Nano Engineering 2015. Andere veel gebruikte congreslocaties zijn onder meer het Hilton, het Kurhaus en Worldhotel Bel Air.

In onderstaande tabel staat de ontwikkeling van het aantal congressen, het aantal deelnemers en de gemiddelde duur in Den Haag weergegeven voor de periode 2010-2015. Het aantal 'deelnemersdagen' is het aantal dagen dat een congres duurt vermenigvuldigd met het aantal deelnemers.

Tabel 2.1 Ontwikkeling congressen in Den Haag 2010-2015

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Aantal congressen	141	99	74	69	88	91
Gemiddeld aantal deelnemers	263	243	284	323	350	300
Gemiddelde duur	3,62	3,63	3,80	4,20	3,90	3,80
Deelnemersdagen	132.340	102.788	86.701	98.765	123.298	110.701

Bron: NBTC

Het aantal congressen is sinds 2010 sterk afgenomen, maar de gemiddelde duur en het aantal deelnemers per congres is wel toegenomen. In 2015 is er weer sprake geweest van een toename in het aantal congressen. Gemiddeld duurden deze

⁸ Bron: NBTC, Economische impact onderzoek meerdaagse zakelijke bijeenkomsten in Nederland, 2014. Deze cijfers gelden voor MICE bezoekers (Meetings, Incentives, Conferences, en Exhibitions).

congressen bijna vier dagen. Het aantal 'deelnemersdagen' komt daarmee op 110.700. Dit is een afname met 16% sinds 2010.

Het aantal banen gemoeid met congressen is afgenomen tot ca. 300 in 2016. Dit is echter deels een verkleurd beeld omdat de werknemers van de Uithof sinds 2015 administratief geregistreerd worden in Zoetermeer. Deze zijn in de onderstaande grafiek echter meegeteld bij Den Haag. Desondanks is het aantal banen sinds het hoogtepunt in 2009 afgenomen met 8%. Het laatste jaar is bij evenementenhallen wel een kleine groei te zien.

Figuur 2.3 Ontwikkeling van het aantal banen bij congres organisaties

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

2.4 DETAILHANDEL EN HORECA

Detailhandel heeft te lijden onder faillissementen, horeca groeit iets

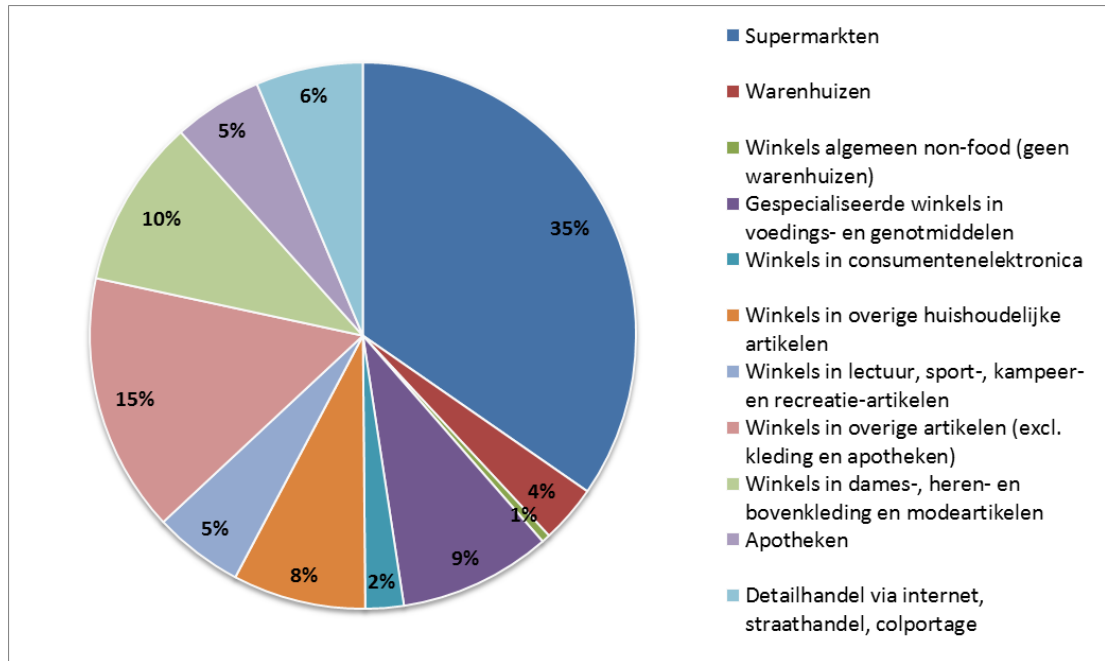
In 2015 bleven de ontwikkeling van zowel de detailhandel als de horeca achter in vergelijking met de ontwikkeling van Den Haag totaal.

Het totaal aantal banen in de detailhandel in Den Haag was per 1 januari 2016 bijna 23.700. Daarmee is het aantal banen in de detailhandel iets afgenomen ten opzichte van begin 2015. Een belangrijke oorzaak hiervoor was het faillissement van V&D. Daarnaast waren er ook faillissementen bij o.a. Macintosh, Miss Etam en de Schoenenreus.

Behalve krimp bij de warenhuizen was er ook krimp in de kledingbranche (vooral bij Marks & Spencer).

Groei was er vooral bij de supermarkten. Met name door een extra vestiging van de Jumbo. De supermarkten hebben als subcategorie in de detailhandel de meeste banen in Den Haag. Begin 2016 waren hier bijna 8.000 banen. Ook de gespecialiseerde winkels in voedings- en genotmiddelen is een relatief grote subsector. Dat betekent dat food verantwoordelijk is voor bijna de helft (44%) van alle banen in de detailhandel.

Figuur 2.4 Banen in detailhandel in Den Haag naar branche, 1-1-2016

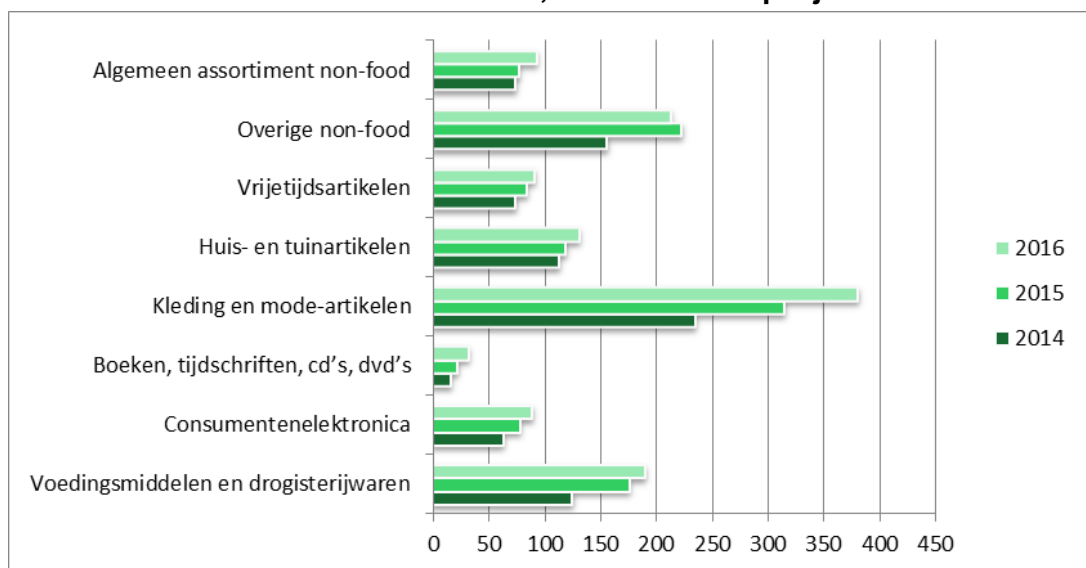

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Een aparte categorie is de verkoop via internet. Begin 2016 waren er in totaal zo'n 1.200 banen in deze sector. De afgelopen twee jaar is het aantal banen in diverse internet branches sterk gegroeid (364 banen, 33%).

De meeste internetdetailhandel komt voor in kleding en mode. Hierbij gaat het zowel om 'pure players', bedrijven met alleen een webwinkel, als om 'multichannel retailers' die ook een fysieke winkel hebben. Uit onderzoek van het CBS blijkt dat de online omzet van multichannel retailers elke maand weer die van online pure players aftroeft.

Figuur 2.5 Detailhandel via internet naar branche, aantal banen op 1 januari

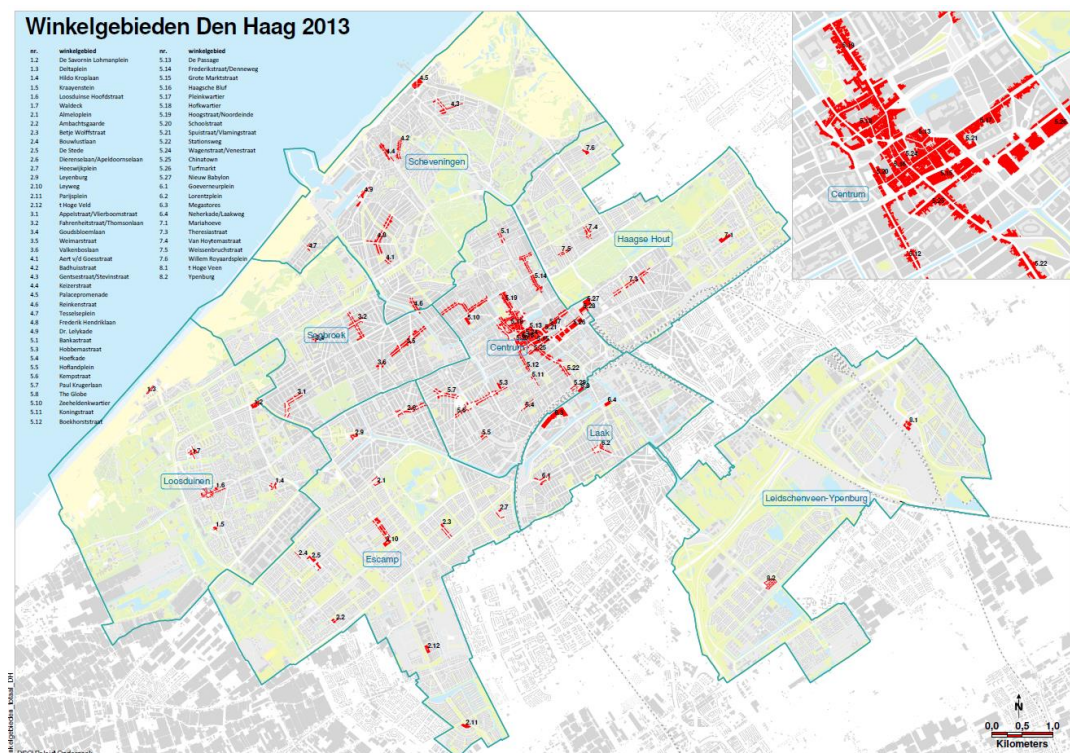
Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

De cijfers bevestigen de strategie van bijvoorbeeld Coolblue, de snelst groeiende retailer van ons land. Hoewel het zichzelf een online retailer blijft noemen, beschikt Coolblue inmiddels over vijf winkels in Nederland en twee in België.

In 2015 is het Actieprogramma Winkelstad vastgesteld. In dit Actieprogramma kiest het college ervoor om de consistente lijn met het vigerende detailhandelsbeleid en het voorgaande Actieprogramma voort te zetten. Nieuwe accenten in dit Actieprogramma Winkelstad liggen met name op de 'local heroes' (onderscheidende lokale winkels), de winkelstraten in buurten en wijken en het omarmen van nieuwe technologieën die het winkelen en de Haagse winkelstraten kunnen versterken: 'smart shopping'. Uitgangspunt voor de Haagse winkelplanning is de focus op de hoofdwinkelstructuur. Binnen de hoofdwinkelstructuur is ruimte voor versterking, daarbuiten alleen in geval van aantoonbare meerwaarde voor de gehele winkelstructuur en de stad.

Binnen het domein detailhandel en horeca neemt de Haagse binnenstad een belangrijke plaats in. In de afgelopen jaren heeft de binnenstad een behoorlijke metamorfose ondergaan. Lange tijd werd er gebouwd en verbouwd. In 2015 waren de meeste projecten afgerond. Inmiddels is de Grote Marktstraat vernieuwd, is de tweede Haagse Passage opgeleverd en zijn ook de herontwikkelingen van Amadeus en Sijthoff City gerealiseerd. Een en ander moet leiden tot meer bezoekers en meer bestedingen in de binnenstad. Meer informatie over de binnenstad en detailhandel is te vinden in de Binnenstadsmonitor 2015, en de Detailhandelsmonitor 2013. Deze beide monitoren worden in de loop van 2017 geactualiseerd.

Figuur 2.6 Hoofdwinkelstructuur in Den Haag

Naast het kernwinkelgebied in de binnenstad van Den Haag⁹ met een kleine 4.400 detailhandelsbanen, is er ook een aantal andere grotere winkelgebieden. De twee belangrijkste zijn de Frederik Hendriklaan en de Leyweg met ieder ca. 700 detailhandelsbanen. Daarnaast kent Den Haag een aantal kleinere winkelgebieden. In totaal zijn er 68 winkelgebieden in Den Haag, waarvan er 13 samen het kernwinkelgebied binnenstad vormen. In al deze winkelgebieden werken begin 2016 bijna 15.000 mensen in de detailhandel. Daarmee ligt 63% van alle detailhandelsbanen in een winkelcentrum. De overige 37% is elders in de stad gevestigd buiten een winkelcentrum.

Overigens zijn er in de winkelgebieden ook veel bedrijven gevestigd die niet tot de detailhandel horen. Zeker in het kernwinkelgebied is dat het geval. Daar komen naast de ca. 4400 banen in de detailhandel ook nog eens meer dan 11.000 banen voor in overige sectoren.

De leegstand in de detailhandel is op 1 maart 2016 met 11% vrij fors, maar dit wordt voor meer dan de helft veroorzaakt door structurele leegstand in de Megastores en op de Leyweg en de (inmiddels opgevulde) leegstand in de V&D.

In de horeca is de werkgelegenheid in vergelijking tot 2015 iets gegroeid (0,6%). Begin 2016 waren er ruim 11.000 banen. De groei deed zich voor bij cafetaria's en eventcatering. Het aantal banen bij restaurants en cafés daalde. Ook in de logiesverstrekking daalde het aantal banen iets.

Tabel 2.2 Aantal banen in de horeca per 1 januari

	2015	2016	Ontwikkeling
Logiesverstrekking totaal	1.510	1.498	-12
Hotel/Hotel-restaurants	1.404	1.397	-7
Verhuur van vakantiehuisjes en appartementen, jeugdherber	31	30	-1
Kampeertreinen	65	57	-8
Overige logiesverstrekking	10	14	4
Eet- en drinkgelegenheden totaal	10.082	10.159	77
Restaurants	5.019	4.942	-77
Cafetaria s, lunchrooms, snackbars, eetkramen e d	2.408	2.562	154
Eventcatering	525	573	48
Kantines en contractcatering	177	184	7
Cafés	1.953	1.898	-55
Totaal Horeca	11.592	11.657	65

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

De groei bij cafetaria's, lunchrooms, snackbars en eetkramen komt voor ongeveer de helft voor rekening van Haagse vestigingen die groeien, de andere helft komt door nieuw gevestigde vestigingen.

⁹ Het gaat hier om het winkelgebied in de binnenstad conform hoofdwinkelstructuur, d.w.z. inclusief de Denneweg/Frederikstraat.

3

SPECIFIEK HAAGSE CLUSTERS

3.1 INLEIDING

Binnen het domein van de clusterversterking kent Den Haag een aantal specifieke clusters die voor haar economie van belang zijn. Het gaat hierbij om Vrede en Recht, The Hague Security Delta (HSD), Finance en Legal, IT techniek, Energie en crossovers.

Naast de indeling op basis van de standaard bedrijfsindeling zoals deze in het vorige hoofdstuk is gebruikt, zijn er clusters te beschrijven die door deze indeling heen lopen. Deze economische clusters worden samengesteld op basis van hun interessegebied of doelstellingen. De vestigingen in de clusters kunnen in diverse bedrijfstakken vallen. Zo komen in het cluster Vrede en Recht extraterritoriale instellingen voor maar ook (internationaal) onderwijs en zakelijke dienstverlening. Vestigingen kunnen in meerdere clusters voorkomen. Het aantal banen in de clusters kan dan ook niet zomaar opgeteld worden omdat er dan dubbeltellingen in zitten. Het clusters Vrede en Recht hangt vrij sterk samen met Finance en Legal. Het cluster Energie daarentegen heeft nauwelijks overlap met de andere clusters. Het cluster IT techniek hangt nauwelijks samen met de andere clusters maar wel met de HSD.

3.2 INTERNATIONALE STAD VAN VREDE EN RECHT

Internationaal cluster goed voor 20.500 banen in de regio. Het cluster besteedt direct en indirect ca. € 5,2 miljard.

Het cluster Vrede en Recht bestaat uit internationale instellingen en organisaties (IO) zoals ambassades en consulaten en aan hen gelieerde organisaties, internationale onderwijs- en kennisinstellingen, intergouvernementele organisaties en non-gouvernementele organisaties. In geografische zin is het cluster gevestigd in de IO-regio bestaand uit Haaglanden plus Noordwijk en Leiden. Dit cluster wordt regelmatig onderzocht door onderzoeksbureau Decisio, de laatste keer in 2013. In 2017 wordt het cluster opnieuw onderzocht. De door Decisio gehanteerde cijfers zijn van 2012 tenzij anders vermeld. Hieronder volgt een beknopte beschrijving van de resultaten. Voor nadere informatie wordt verwezen naar het rapport¹⁰.

Anno 2012 kende de regio Den Haag 369 vestigingen die binnen het cluster Vrede & Recht vallen. In totaal gaven deze organisaties € 2,5 miljard uit aan directe bestedingen. Hiervan werd ca. € 1,3 miljard in Den Haag besteed en € 1,2 miljard in de rest van de regio. De € 2,5 miljard aan bestedingen leverde een toegevoegde waarde van € 1,6 miljard. Ruim € 700 miljoen hiervan werd gegenereerd door bestedingen van internationale organisaties in de gemeente Den Haag; de

---

¹⁰ Den Haag 'Internationale Stad van Vrede en Recht'. Economische impact internationale organisaties, NGO's, ambassades, internationale scholen en kennisinstellingen, actualisering 2013/2014. Decisio

organisaties buiten Den Haag genereerden bijna € 900 miljoen toegevoegde waarde met hun directe bestedingen.

Naast de directe bestedingen door de organisaties besteedden internationale werknemers, bezoekers en toeleveranciers van de internationale organisaties in totaal nog eens € 2,7 miljard. Deze indirecte bestedingen leveren € 1,4 miljard toegevoegde waarde. Samen met de toegevoegde waarde van € 1,6 miljard door de directe bestedingen door internationale organisaties waren zij goed voor in totaal ca. € 3,0 miljard toegevoegde waarde.

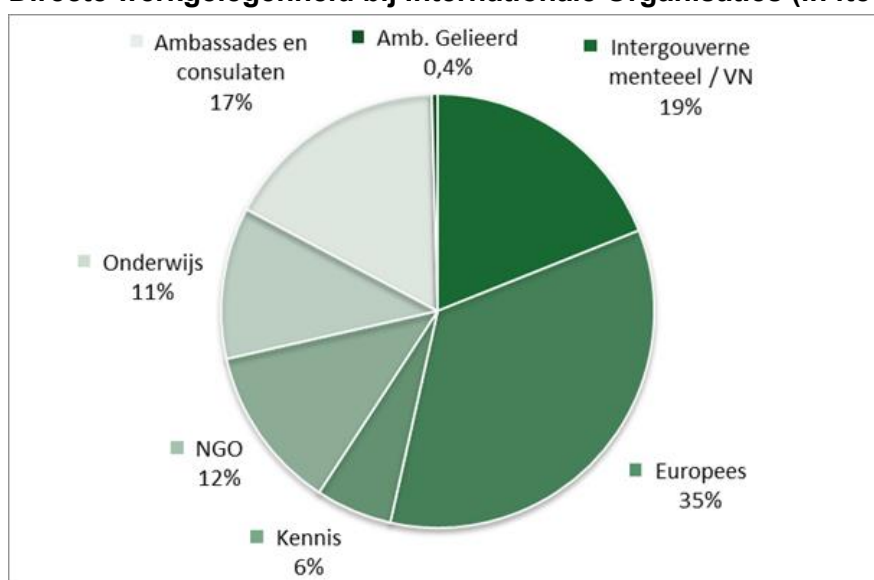
In totaal betekende dit dat het internationale cluster goed was voor € 5,2 miljard aan bestedingen door organisaties en hun personeel, bezoeker en toeleveranciers. Deze bestedingen zouden niet hebben plaatsgevonden als de internationale organisaties hier niet zouden zijn gevestigd.

In deze werkgelegenheidsrapportage kijken we naar de directe werkgelegenheid voor de verschillende clusters en sectoren uitgedrukt in banen. In de rapportage van Decisio wordt gebruik gemaakt van fte's. Het aantal banen dat deze fte's opleverden is dus nog iets groter dan hier is aangegeven.

In 2012 waren er 19.500 fte's bij internationale organisaties in de regio Den Haag. Internationale organisaties in de gemeente Den Haag waren goed voor 65% van deze banen (ca. 12.700), de overige 35% waren banen bij organisaties in de rest van de regio Den Haag.

Europese organisaties leverden ruim een derde van de totale werkgelegenheid.

Figuur 3.1 Directe werkgelegenheid bij Internationale Organisaties (in fte's, 2012)

Bron: Decisio, 2012

De werkgelegenheid in directe fte's is in dit cluster in de afgelopen jaren fors toegenomen. In de tabel zijn de cijfers aangevuld tot 2016 op basis van een inschatting van de verdere ontwikkeling. In 2017 zal nieuw onderzoek zorgen voor een actualisatie van de cijfers.

Het aantal directe banen in het internationale cluster is sinds 2004 toegenomen met zo'n 70%. Wel vlakt de groeicurve nu af. In de periode 1 januari 2012 tot 1 januari 2016 is het aantal directe banen bij vestigingen in dit cluster naar schatting met ongeveer 5% toegenomen, waarbij we in 2015 wel een lichte daling zagen in het aantal banen.

Tabel 3.1 Directe en indirecte werkgelegenheid in fte's in IO-regio voor gemeten jaren (2016 geschat)

	2004	2007	2010	2012	2016
Directe werkgelegenheid	12.000	14.000	18.000	19.500	20.500
Indirecte werkgelegenheid	12.000	14.000	17.500	18.000	19.000
Totaal	24.000	28.000	35.500	37.500	39.500
% t.o.v. voorgaande meting		16,7%	26,8%	5,6%	5,3%
Groei directe banen		16,7%	28,6%	8,3%	5,1%

Bron: Decisio, bewerking PSO

De toename in de werkgelegenheid in het cluster internationaal zat in hoge mate bij de intergouvernementele en VN-instellingen en de Europese instellingen. Om terug in de tijd te kunnen kijken tot 2000 is de werkgelegenheid bij de organisaties bekeken zoals deze bekend zijn in het werkgelegenheidsregister. Hierbij wordt niet gekeken naar fte maar naar banen waarin ook parttimers en uitzendkrachten meetellen.

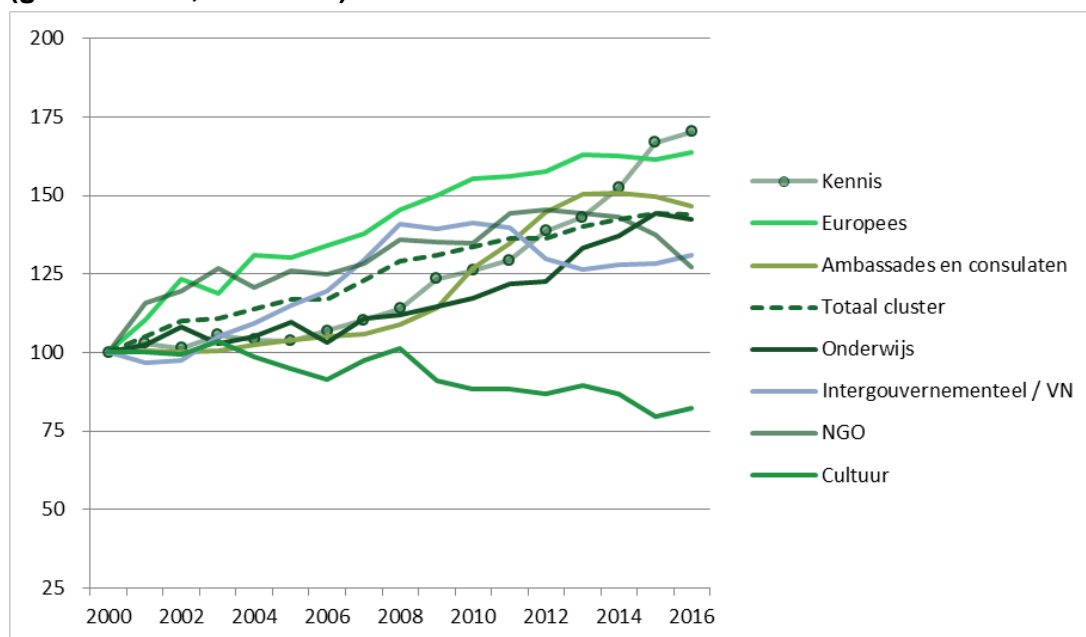
De ambassades en consulaten blijven hierbij buiten beschouwing omdat de aantallen banen die in het werkgelegenheidsregister bekend zijn onvolledig zijn. Ook ontbreekt informatie over vestigingen buiten de Haaglanden gemeenten zoals Noordwijk en Leiden.

De IO's zijn de afgelopen jaren constant fors gegroeid in de regio. Vanaf 2000 is het aantal banen in dit cluster vrijwel constant gegroeid, in totaal met 44%.

Toch hadden ook de internationale organisaties te lijden onder de economische crisis. Vanaf 2010 vlakt de groei van het aantal banen iets af.

De sterkste groei in absoluut aantal banen over de periode 2000-2016 in de regio vond plaats bij de Europese instellingen en bij het internationale onderwijs. Het aantal banen bij de Europese instellingen nam toe met ca. 1.500 (64%) sinds 2000. Voor het internationaal onderwijs was de toename in dezelfde periode ca. 1.300 banen (43%). Maar ook de andere instellingen en organisaties zijn explosief gegroeid de afgelopen jaren. Alleen de internationale culturele instellingen deden het minder.

Figuur 3.2 Ontwikkeling aantal banen in de IO-regio bij internationale subsectoren (geïndexeerd, 2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Globaal overzicht

Nederland heeft een historische, vanuit de grondwet diep gewortelde en natuurlijke houding om de internationale rechtsorde te versterken. Met deze open en internationale houding - ook op het terrein van diplomatie en handelsbelangen - is een gedeeld prioriteitsbelang gevonden met de regeringsstad Den Haag. Immers het profiel en de uitbouw van Den Haag internationale stad van vrede, recht en (meer recent) veiligheid, staan hoog op de prioriteitenlijst van het college. Ook voor de toekomst, want het levert de stad directe en indirecte banen op, de stedelijke verdien capaciteit wordt verder uitgebreid en het internationale profiel van stad en regio wordt verder verankerd en verbreed. Een belangrijke voorwaarde voor huidige en toekomstige (inter)nationale vestigers.

Den Haag

Eén van de hoofddoelstellingen voor de komende jaren is gericht op de bestendiging en de uitbouw van het aantal internationale organisaties en kennisinstellingen op het gebied van vrede en recht. Het segment veiligheid wint aan kracht. Een aanzienlijk aantal internationale organisaties vestigde zich in de afgelopen decennia in Den Haag. Dit heeft geleid tot groei van het aantal arbeidsplaatsen in het segment vrede en recht.

Relevante ontwikkelingen

Het aantrekken en vasthouden van internationale organisaties is geen eenvoudige opgave. Den Haag heeft vanuit haar historie een goede startpositie, maar de concurrentie is hevig en de economische crisis is nog voelbaar. Dit laatste geldt vooral voor NGO's. Goed relatiebeheer, samenwerken met strategische partners en voornamelijk specialisatie is daarop een belangrijk deel van het antwoord.

2.3 THE HAGUE SECURITY DELTA

Werkgelegenheid in de regio steeg het afgelopen jaar met 400 banen (2,9%), regio goed voor 25% van de landelijke veiligheidsbanen

The Hague Security Delta (HSD), het nationaal veiligheidscluster met haar kern in Den Haag, is sinds de oprichting in 2013 door de inzet en investeringen van de 'triple helix' partners volop in ontwikkeling. In de jaren 2013, 2014 en eind 2015 heeft Policy Research de ontwikkeling van de veiligheidssector (aantal bedrijven, omzet en toegevoegde waarde aan het BNP en werkgelegenheid) landelijk en specifiek voor de regio Den Haag in kaart gebracht. De economische impactstudie uit 2015 is in 2017 geactualiseerd met de cijfers over 2016. Daarbij is een correctie doorgevoerd op de oude en nieuwe cijfers omdat bedrijven zijn toegevoegd die eerder onder de radar waren gebleven.

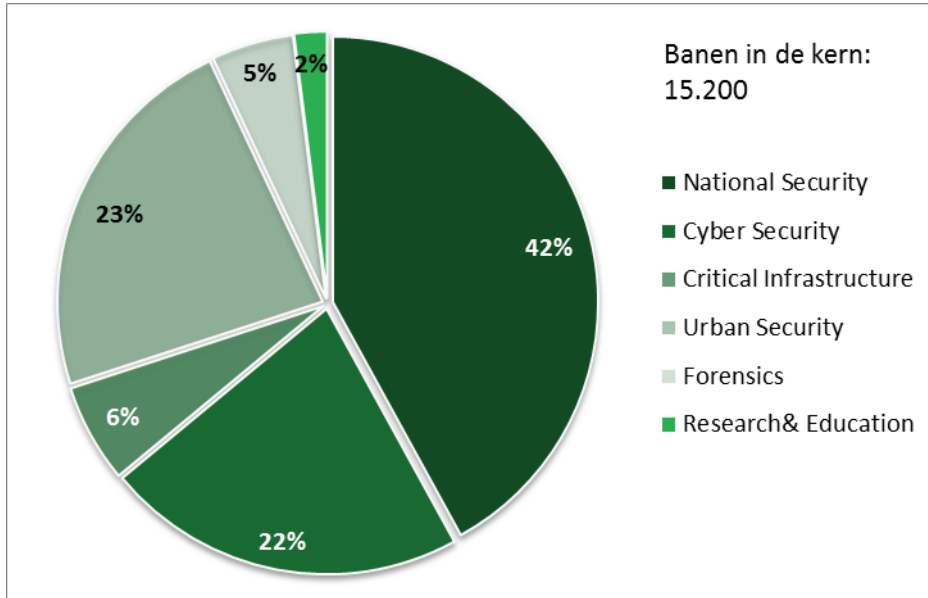
Het veiligheidscluster bestaat uit een kern met de volgende onderdelen: national security, cyber security, critical infrastructure, urban security, forensics en research & education. Hierin zijn 15.200 mensen werkzaam. Er wordt hierbij een onderscheid gemaakt tussen het traditionele (bijvoorbeeld objectbewaking en manbeveiliging) en niet-traditionele veiligheid (bijvoorbeeld cybersecurity en onderwijs & onderzoek). Daarnaast is er een schil rondom het cluster bestaande uit overheid (ministeries) en veiligheidsdiensten (politie en brandweer). Deze zorgen voor nog eens 13.250 arbeidsplaatsen. In het totale cluster inclusief de schil was het aantal banen in 2016 28.650. Indirecte werkgelegenheid voortkomende uit ondersteunende sectoren zoals advies, marketing & PR en horeca zijn hierin niet meegenomen.

De geactualiseerde cijfers geven het volgende beeld (voor de kern van het cluster, tenzij anders aangegeven):

- Vorig jaar werd in de werkgelegenheidsmonitor 2015 voorspeld dat met het doorzetten van de groei van het niet-traditionele veiligheidsdomein ook de werkgelegenheid uiteindelijk zou toenemen. Dat is dit jaar gebleken, want de werkgelegenheid binnen het veiligheidscluster in de regio Den Haag steeg tussen 2015 en 2016 met 400 personen naar 15.200 werkzame personen.
- De regio Den Haag kent een relatief sterke groei in werkgelegenheid en omzet vergeleken met Nederland als geheel. Landelijk groeide de werkgelegenheid met 1,7%. In de regio Den Haag was er voor de totale sector sprake van een groei van 2,9% en binnen het niet-traditionele veiligheidsdomein zelfs 4,8%.
- In de regio Den Haag is het veiligheidscluster goed voor een jaarlijkse omzet van 2,3 miljard euro om. Dit is een groei van 6,7% ten opzichte van 2014. 84% van de omzet is afkomstig uit het niet-traditionele veiligheidsdomein, waarbinnen ook de sterkste groei zichtbaar is (7,4% ten opzichte van 2014). De omzet ontwikkelt zich boven het ambitieniveau en het landelijke groeipercentage (4,8%). De regio Den Haag is goed voor 32% van de landelijke omzet.
- Enkel in de deelsector Critical Infrastructure was krimp waarneembaar (5%).

- Cybersecurity is met een werkgelegenheidsgroei van 12% met afstand de snelst groeiende deelsector. Dit is onder meer te danken aan een sterke stijging van cybersecurity start- en scaleups in Den Haag.

Figuur 3.3 Banen in het cluster veiligheid naar onderdeel, 2016

Bron: Policy Research, 2017

Trends en ontwikkelingen

Het overgrote gedeelte van de omzet van de partners in HSD wordt niet gegenereerd in het traditionele veiligheidsdomein (bewaking etc.) maar in nieuwe sectoren zoals cybersecurity. Hier zit ook de meeste groeipotentie en doen zich de grootste ontwikkelingen voor.

Den Haag heeft inmiddels een positie verworven als internationaal cybersecurity knooppunt en 'secure digital gateway to Europe'. Als gevolg was de stad in 2016 opnieuw het toneel van prominente security bijeenkomsten en meerdaagse congressen met een internationaal publiek. Zoals de GSMA Mobile 360 Privacy & Security (over mobile security en het Internet of Things), TUSEXpo (over onbemande systemen, waaronder drones), CIPRE (over bescherming vitale infrastructuur), het Security Research & Innovation Event (door HSD samen met Europese Commissie) en NRC Live Cyberinsecurity (over digitale veiligheid). Dergelijke evenementen trekken niet alleen veel zakelijke bezoekers naar de stad, maar zorgen er ook voor dat Den Haag zich sterk profileert als aantrekkelijke vestigingslocatie voor security bedrijven.

De HSD Campus in Den Haag vervult binnen Nederland een steeds belangrijke rol als dé plek waar alle publieke en private stakeholders in het veiligheidsdomein samenkomen om met elkaar te werken aan innovatie. 47 bedrijven, 5 kennisinstellingen en vier 4 overheidsorganisaties zijn huurders op de HSD Campus. Bijna alle beschikbare kantoorruimte in het HSD Campus Innovation Centre, de eerste campuslocatie, is inmiddels verhuurd. Om ook in de nabije toekomst aan de grote, toenemende vraag te kunnen voldoen, is de HSD Campus in 2016 verder uitgebreid met een tweede campuslocatie: het HSD Campus International Centre in het WTC The Hague. Voor 2017 wordt gewerkt aan verdere campusontwikkeling in

het voormalig ministerie Sociale Zaken en Werkgelegenheid om nog beter de komst en groei van (cyber)security start- en scaleups mogelijk te maken.

3.4 CLUSTER FINANCE & LEGAL

Het cluster Finance & Legal bestaat uit een harde kern en een aantal ondersteunende diensten. Er zit overlap in de twee onderdelen van dit cluster, vooral in de kennisinstellingen. Gemeente Den Haag wil dit cluster verder uitbouwen en Den Haag positioneren als centrum voor arbitrage, octrooien en Impact Investment¹¹.

Finance

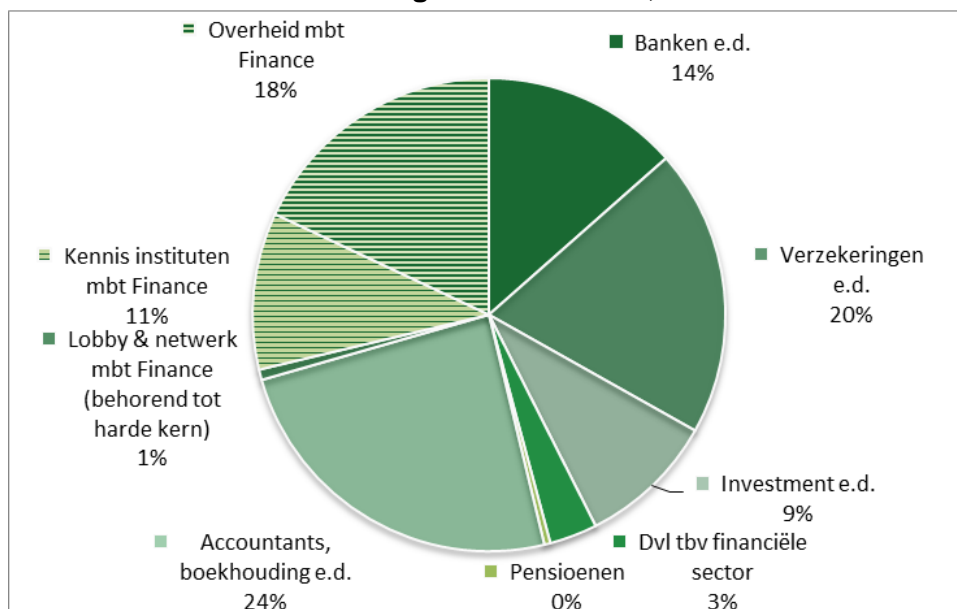
De groei vlakt af. Ondersteunende diensten doen het beter dan de financiële kern

De harde kern van Finance bestaat uit banken, verzekeringsmaatschappijen, investeringsmaatschappijen, pensioenfondsen, financiële dienstverlening en accountancy en een deel van het lobbycircuit (het deel dat volledig gefinancierd wordt door de harde kern zoals het Verbond van Verzekeraars).

Daarnaast is er een groep bedrijven die zich bezighouden met ondersteuning van de sector. Hierbij valt te denken aan overige lobbyclubs, kennisinstellingen die zich met financiën bezighouden en overheidsdiensten (ministeries).

Begin 2016 omvatte de harde kern van Finance 14.000 banen in Den Haag terwijl de ondersteunende diensten ca. 5.600 banen omvatten.

Figuur 3.4 Banen in Finance in Den Haag naar subsector, 1-1-2016

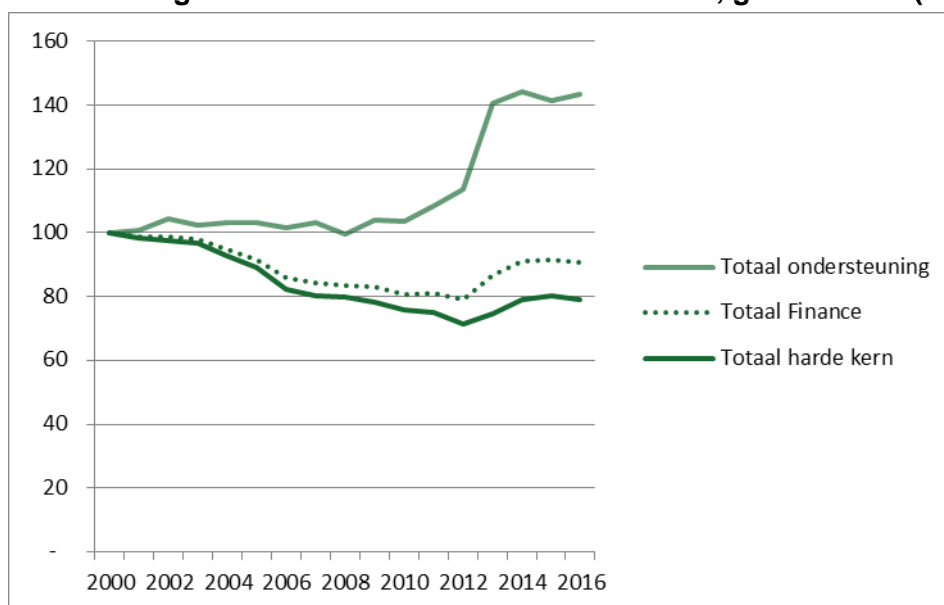

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

¹¹ Onderdeel van maatschappelijk verantwoord investeren waarbij naast financieel gewin ook nadrukkelijk wordt gestreefd naar positieve effecten voor de gemeenschap of maatschappij.

Sinds het begin van deze eeuw heeft vooral de ondersteuning zich positief ontwikkeld. De harde kern van de financiële sector heeft zich lange tijd neerwaarts ontwikkeld. Vanaf 2012 was een voorzichtig herstel te zien, maar de groei is afgevlakt.

Figuur 3.5 Ontwikkeling aantal banen Finance naar subsector, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

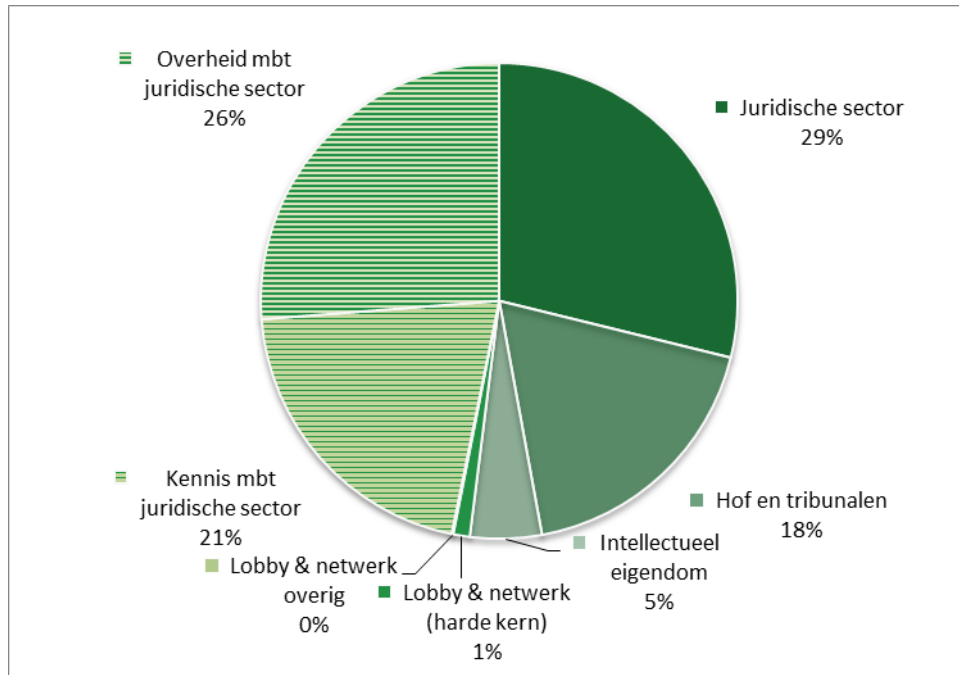
Legal

Harde kern van Legal groeit weer. Ondersteunende diensten doen het beter

Ook Legal bestaat uit een harde kern van juridische bedrijven en een ondersteunende groep bedrijven bestaand uit lobby-, kennis- en overheidsbedrijven. De harde kern van Legal bestond begin 2016 uit bijna 5.400 banen. De ondersteunende bedrijven waren in omvang bijna even groot (4.700 banen).

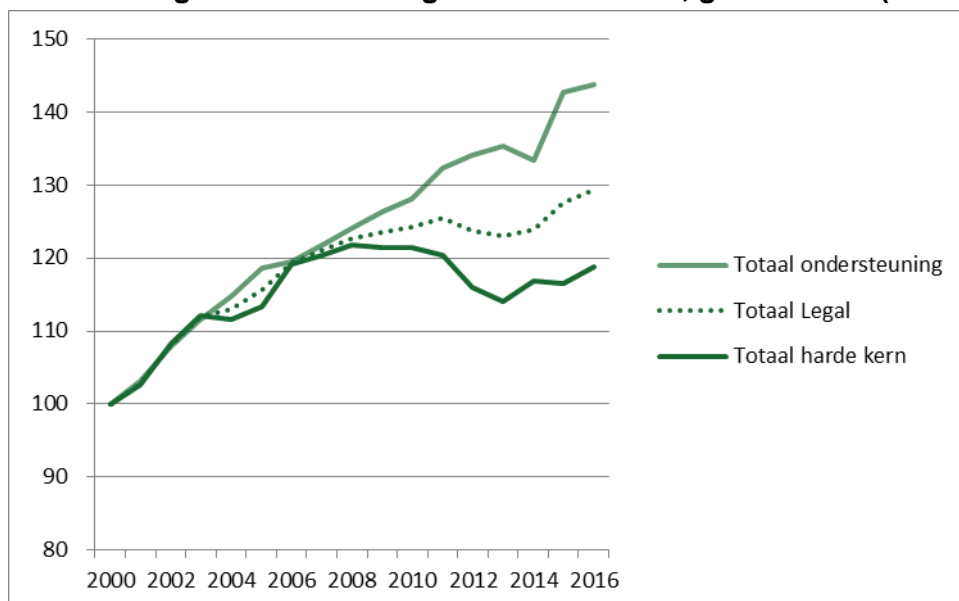
Figuur 3.6 Banen in Legal in Den Haag naar subsector, 1-1-2016

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Ook voor het onderdeel Legal geldt dat de ondersteunende diensten zich positiever ontwikkelden dan de harde kern. Hoewel de harde kern nog altijd zo'n 19% méér banen heeft dan in 2000, is er in de periode 2010-2013 wel een afname geweest van het aantal banen. Met name de gerechtshoven en tribunalen hebben na 2010 ca. 250 banen ingeleverd. De banenkrimp bij het Joegoslavië-Tribunaal (ICTY) speelde hierbij een belangrijke rol. Vanaf 2013 is er echter weer een lichte groei (200 banen).

Figuur 3.7 Ontwikkeling aantal banen Legal naar subsector, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

3.5 CLUSTER IT TECH

IT staat voor informatietechnologie, een vakgebied dat zich bezighoudt met informatiesystemen, telecommunicatie en computers. In bijlage IV staan de SBI-codes die binnen dit cluster vallen.

Krimpemde telecom beeldbepalend voor IT Tech. IT diensten ontwikkelen zich gunstig

De IT sector omvatte in de regio Haaglanden begin 2016 bijna 30.000 banen waarvan de helft in Den Haag. Hoewel Den Haag als grootste gemeente ook de meeste IT-banen heeft, heeft Zoetermeer naar verhouding de meeste banen in deze sector. In deze gemeente omvatte het IT cluster in 2016 10% van alle banen, in Den Haag was dat 5,5%.

Tabel 3.2 Banen in IT Tech in Den Haag en overig regio Haaglanden, 1-1-2016

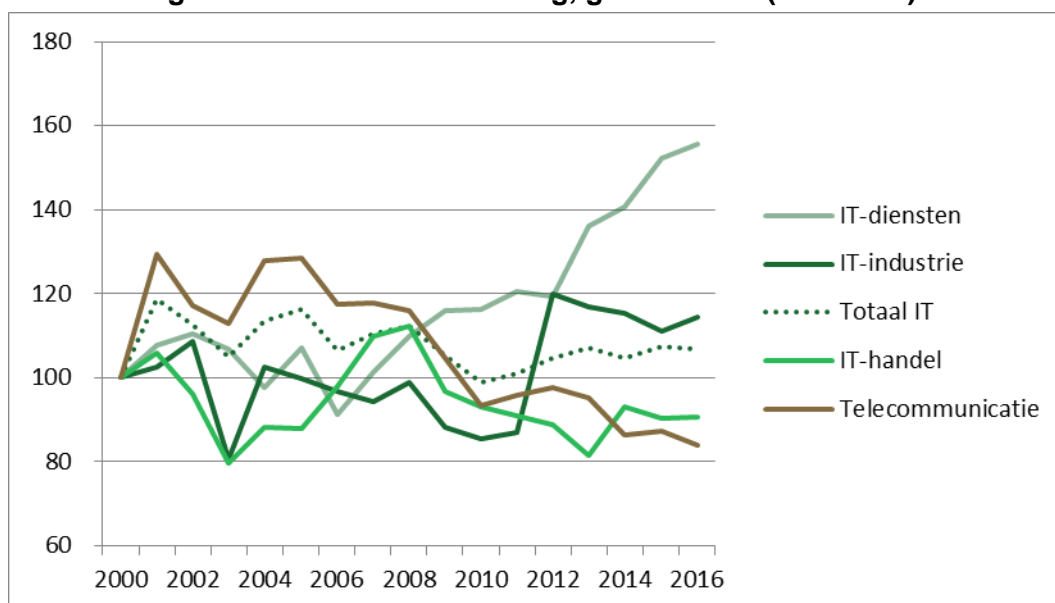
	Den Haag	overig regio Haaglanden	Totaal
Telecommunicatie	6.357	570	6.927
IT-diensten	5.903	11.186	17.089
IT-industrie	1.574	623	2.197
IT-handel	1.174	2.605	3.779
Totaal IT	15.008	14.984	29.992

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

In Den Haag is de grootste subsector van de IT de telecommunicatie. In de regio zijn vooral de IT diensten belangrijk.

Binnen Den Haag waren de IT diensten de enige stabiele groeibranche. De werkgelegenheidsontwikkeling in de IT industrie en handel verliepen grillig.

Figuur 3.8 Ontwikkeling banen in IT Tech Den Haag, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

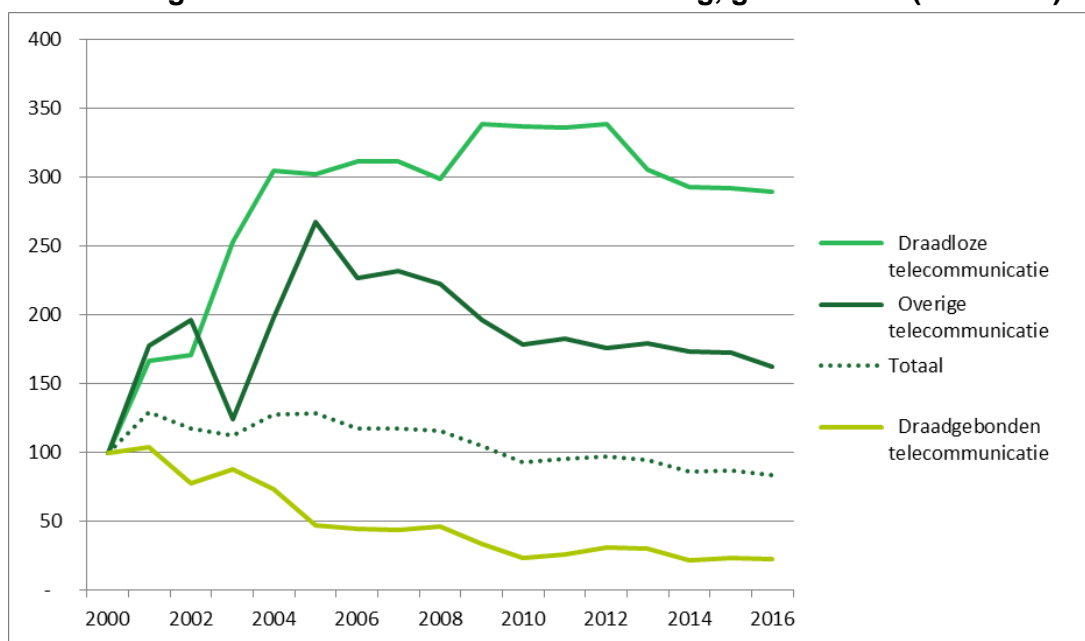
De telecom is een krimpende sector. In de eerste jaren van dit decennium ging de ontwikkeling van het aantal banen nog met ups en downs maar vanaf 2004 was er eigenlijk alleen nog maar sprake van krimp. Sinds 2000 is het aantal telecomvestigingen weliswaar nauwelijks afgenomen (vier minder) maar dat komt door dat de krimp van bedrijven met 20-200 werknemers werd gecompenseerd door de groei van het aantal eenmansbedrijven.

In Den Haag heeft de telecom sinds 2000 ruim 1.200 banen verloren (-16%). In 2013 speelde de verhuizing van Ziggo van Den Haag naar Rijswijk een belangrijke rol. En in de nabije toekomst verwacht KPN ook nog een forse inkrimping wat tot een verdere krimp van de telecom zal leiden. Bovendien zijn er verhuisplannen naar Rotterdam.

Voor de enkele telecomvestigingen waar wel groei voorkwam geldt dat deze in omvang veel kleiner zijn en de verliezen bij de grote spelers als KPN en T-Mobile niet kunnen compenseren. In de rest van de regio Haaglanden verdwenen ook nog eens bijna 1.400 banen. In totaal is de telecomsector in de regio Haaglanden sinds 2000 met bijna 2.600 banen gekrompen (-27%).

Overigens waren er ook onderdelen binnen de subsector telecom die zich de laatste jaren iets stabielier ontwikkelden. De omvang van de draadgebonden telecom (vaste telefonie) in Den Haag is sinds 2000 met 77% gekrompen maar lijkt zich de afgelopen twee jaar te stabiliseren op ca. 1.100 banen. De draadloze telecom kende een enorme groei in de eerste jaren van het eerste decennium. Daarna stabiliseerde de werkgelegenheid zich verschillende keren op een iets hoger niveau. Na 2012 begon deze branche te krimpen, maar lijkt zich nu te stabiliseren rond de 300 banen. De overige telecommunicatie ten slotte nam toe in omvang tot 2005, nam daarna weer wat af maar is sinds 2010 gestabiliseerd op ruim 3.200 banen in Den Haag (zie de volgende figuur).

Figuur 3.9 Ontwikkeling banen in telecommunicatie Den Haag, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

De tweede subsector in Den Haag zijn de IT-diensten. Deze dienstensector heeft zich in Den Haag in gunstige zin ontwikkeld sinds het dieptepunt van 2006. Inmiddels omvat de subsector ca. 5.900 banen in Den Haag. De groei bij de IT-diensten in Den Haag compenseert het verlies aan banen bij de telecom sinds 2000.

De IT-industrie staat in 2016 met bijna 1.600 banen op de derde plaats binnen het cluster IT Tech van Den Haag. De ontwikkeling laat een grillig patroon zien, maar is sinds 2012 redelijk stabiel. Bij Siemens was er in 2011 nog een behoorlijke krimp. Dit leidde tot concentratie van Siemens op de Haagse vestiging ten koste van het aantal banen bij Siemens in Zoetermeer. Het ging hier dus om een verschuiving van banen van Zoetermeer naar Den Haag en per saldo op regionaal niveau een forse krimp.

De kleinste subsector van IT Tech is de IT-handel. In Den Haag gaat het hierbij begin 2016 om ongeveer 1.200 banen. Vooral groothandels in computers, randapparatuur en software spelen hierbij een rol. Voor de stijgende lijn van 2013 naar 2014 in Den Haag was AT&T Global Network Services verantwoordelijk.

Clusters m.b.t. techniek

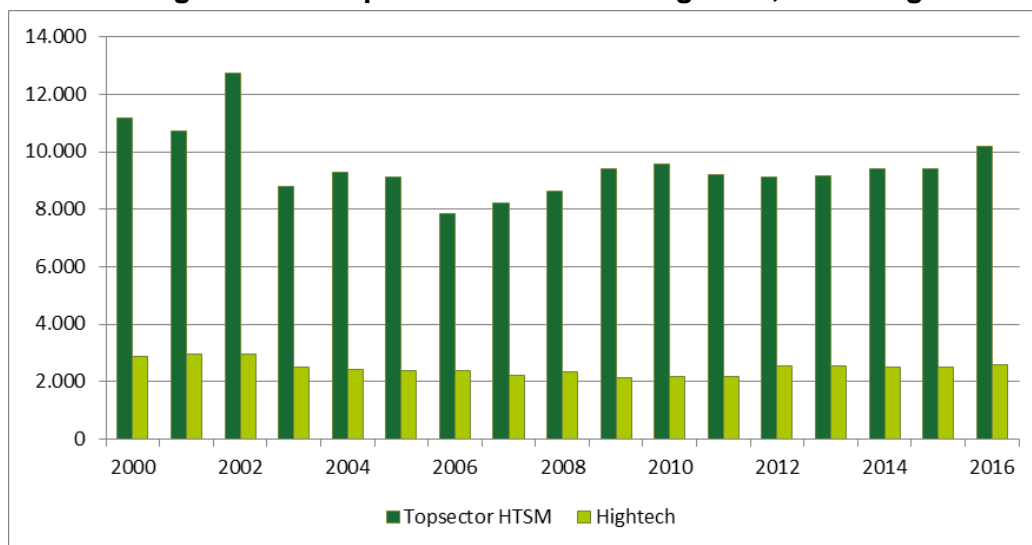
Behalve het cluster IT Tech bestaan er nog meer groepen vestigingen die met techniek te maken hebben. Zo is er het cluster High Tech Systemen en Materialen (HTSM) dat landelijk als topsector is bestempeld, en de groep Hightech met drie niveaus. In de volgende alinea's gaan we kort in op deze verschillende groepen en de overeenkomsten met het cluster IT Tech.

Topsector HTSM laatste jaar flink gegroeid

De landelijk benoemde topsector HTSM heeft alleen overlap met de IT-industrie. Daarnaast omvat de topsector HTSM andere branches die niet binnen het Haagse cluster IT vallen. De (100%) overlap met IT-industrie betrof in 2016 bijna 1.600 banen in Den Haag.

Het aantal banen in de topsector is voornamelijk afgenomen tot 2006, groeide daarna tot 2010 en was stabiel vanaf 2011. Maar in 2015 groeide het aantal banen met bijna 800 tot ruim 10.000 banen.

Figuur 3.10 Ontwikkeling banen in Topsector HTSM en in Hightech, Den Haag

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Hightech verliest banen op laag niveau en groeit op hoog niveau

De Hightech sector is te zien als een onderdeel van de topsector HTSM plus de installatie en bouwsector op elektrotechnisch gebied. Ook de Hightech heeft een volledige overlap met IT-industrie. De Hightech heeft zich in Den Haag ontwikkeld van ca. 2.900 banen in 2000 tot bijna 2.600 banen in 2016. Vooral bij de Hightech op laag niveau zijn veel banen verdwenen; sinds 2000 zijn dat er 550. In 2015 vond er wel weer een lichte groei plaats. Het aantal banen op hoog niveau is sinds 2000 wel gestaag gegroeid (+270) maar dat was onvoldoende om het verlies op het lage niveau te compenseren.

3.6 CLUSTER ENERGIE

Energie in Den Haag fluctueert

In de regio Den Haag zijn veel olie- en gasbedrijven aanwezig, zowel upstream (exploratie en productie) als downstream (vervoer, raffinage en verkoop). Belangrijke bedrijven zijn Shell, Q8, Total en Aramco. Daarnaast zijn er in en rond Den Haag veel ingenieurs- en adviesbureaus gevestigd, waaronder CB&I, Jacobs, Tebodin en Fugro. Samen met de aanwezige kennisinstututen en lobby- en brancheorganisaties vormen zij het cluster Energie.

Den Haag had begin 2016 ruim 3.200 banen in het cluster Energie. Elders in de regio, vooral in Rijswijk, kwamen nog eens ruim 5.400 banen voor. Het energiecluster bestaat in Den Haag uit elektriciteit producerende bedrijven, olie- en gasbedrijven en de toeleverende bedrijven.

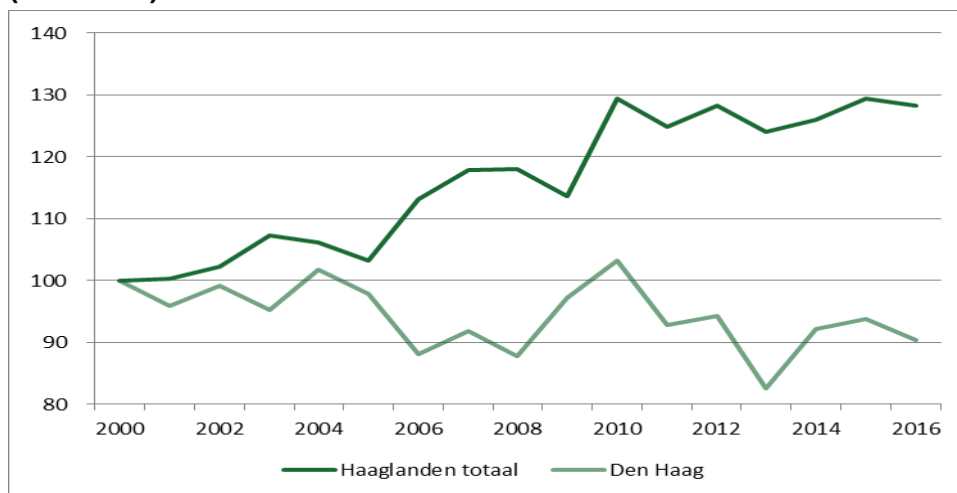
Tabel 3.3 Banen in het cluster Energie in Den Haag en regio, 1-1-2016

	Banen
Den Haag	3.265
Elders regio Haaglanden	5.416
Totaal	8.681

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

De grote schommelingen over de jaren in Den Haag werden veroorzaakt door enkele grotere bedrijven die verhuisden, krompen of schoven met personeel tussen verschillende vestigingen binnen Haaglanden. Ten opzichte van de vorige monitor is een kleine krimp waar te nemen van minder dan 1%. Deze krimp wordt grotendeels veroorzaakt door het verlies van ruim 100 banen bij CB&I Nederland.

Figuur 3.11 Ontwikkeling banen in cluster Energie in Den Haag en regio, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Naast het specifiek voor Den Haag samengestelde cluster, heeft de landelijke overheid in 2011 een aantal topsectoren vastgesteld waarvan energie er één is. De overlap van het cluster olie en gas met de topsector energie is groot maar er zijn ook verschillen. Zo wordt de maakindustrie van onderdelen ten behoeve van de sector bij het Haagse cluster niet meegenomen. Daar staat tegenover dat in het Haagse cluster enkele onderdelen van bedrijven worden meegenomen die meer in de ondersteunende sfeer zitten zoals ingenieursbureaus e.d. De topsector energie heeft zich in Den Haag ontwikkeld van 1.500 banen in 2000 tot bijna 2.200 banen begin 2016.

Trends en ontwikkelingen in energie

De sector olie & gas heeft te maken met zeer lage prijzen. Hiervoor zijn verschillende oorzaken aan te wijzen. Aan de vraagkant is er sprake van afname omdat de VS op grote schaal schaliegas exploiteert en hiermee zelfvoorzienend is geworden. Daarnaast is de afname van de economische groei in China van grote invloed op de (verminderde) vraag naar olie en gas. Aan de aanbodkant is sprake van een onverminderde productie door de Opec landen en speelt de eerder genoemde productie in de VS een rol. Ook zal Iran binnenkort weer volledig meedoen op de olie en gasmarkt. Tenslotte is er ook sprake van een transitie naar meer duurzame energiebronnen. Dit geldt zowel voor de vraag als de aanbodkant. Voor de komende jaren ziet het er niet naar uit dat de olieprijs snel zullen gaan stijgen. Olie maatschappijen zijn dan ook volop bezig met kostenreductie en reorganisaties. De voorgenomen outsourcing van wereldwijd ca. 6000 banen op hoger niveau (projectmanagers e.d.) bij Shell kunnen de komende jaren ook in Den Haag en de regio leiden tot verder banenverlies.

4

SPREIDING OVER DE STAD

4.1 INLEIDING

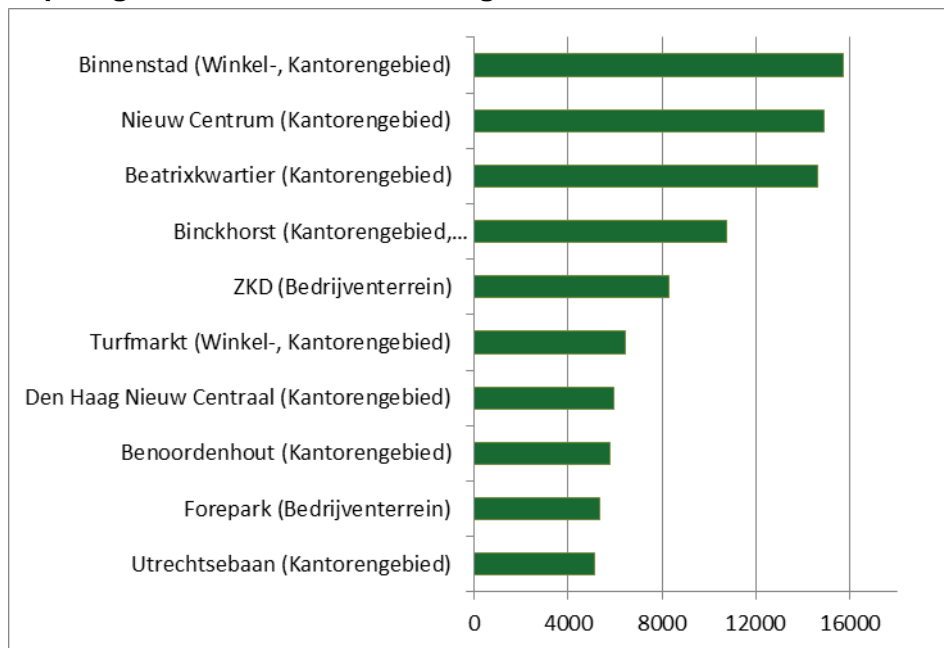
Bedrijfsvestigingen en banen komen niet overal in Den Haag in gelijke mate voor. Zo zijn er concentraties op bedrijventerreinen, in kantoreengebieden en in winkelcentra. In totaal lagen begin 2016 137.000 banen op een bedrijventerrein, een kantoreengebied of een winkelcentrum. Dat betekent dat iets meer dan de helft van de banen in een formeel werkgebied lag.

4.2 SPREIDING VAN BANEN

Meeste banen in centraal Den Haag

De meeste banen komen voor in de werkgebieden Binnenstad, Nieuw Centrum en Beatrixkwartier. Veelal gaat het om gebieden met een gecombineerde functie. Zo staat het gebied Binnenstad misschien wel het meest bekend als winkelcentrum maar het aantal banen in de kantoren overschrijdt het aantal winkelbanen in hoge mate.

Figuur 4.1 Top 10 grootste werkconcentratiegebieden, 1-1-2016

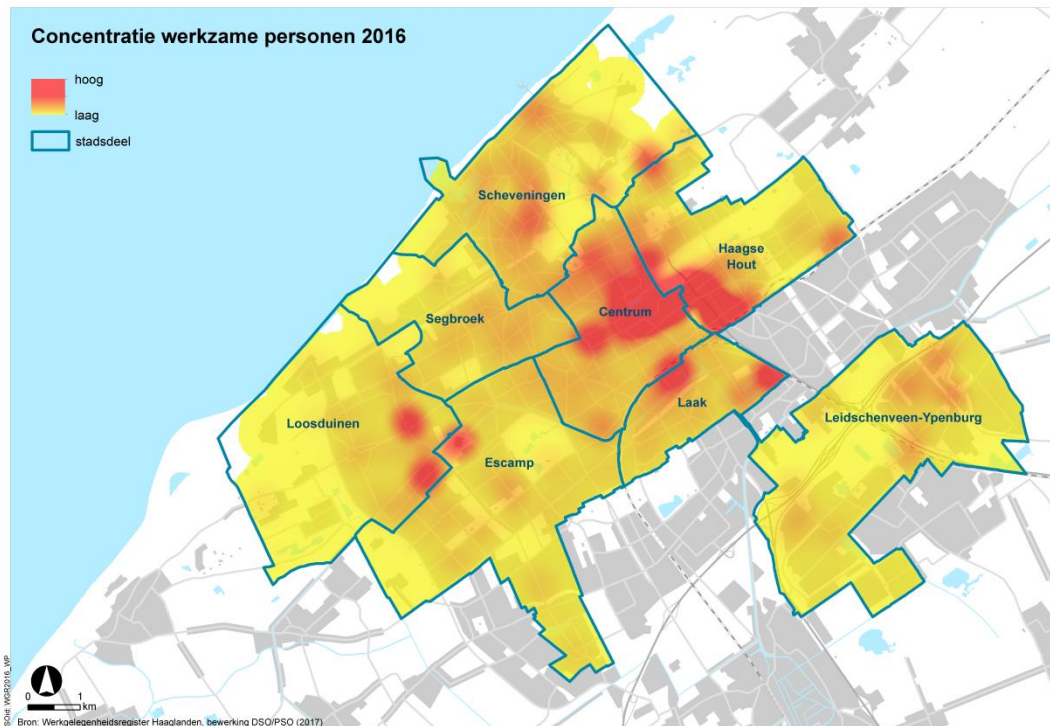
Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Eerder is aangegeven dat de helft van de banen op een formeel werkgebied te vinden is. Dit betekent dat iets minder dan de helft, ca. 135.000 banen, buiten de werkgebieden ligt. Hier gaat het om vestigingen in kleine winkelstroomkjes, in woonwijken e.d. Buiten de formele werkgebieden komen vooral veel kleinere vestigingen voor. Zo lag begin 2016 89% van alle eenmansvestigingen buiten een

bedrijvenlocatie. En van de banen in vestigingen van 2-10 werknemers lag 65% buiten een formeel werkgebied.

Meerdere van de tien grootste werkconcentraties liggen in het stadsdeel Centrum. Dit stadsdeel telt begin 2016 ruim 76.000 banen bij 12.000 vestigingen. Stadsdeel Centrum is hiermee met afstand het stadsdeel met de meeste banen. Op de tweede plaats komt Haagse Hout met ruim 50.000 banen, gevolgd door Scheveningen met 34.000 banen.

Figuur 4.2 Concentratie van banen, 1-1-2016

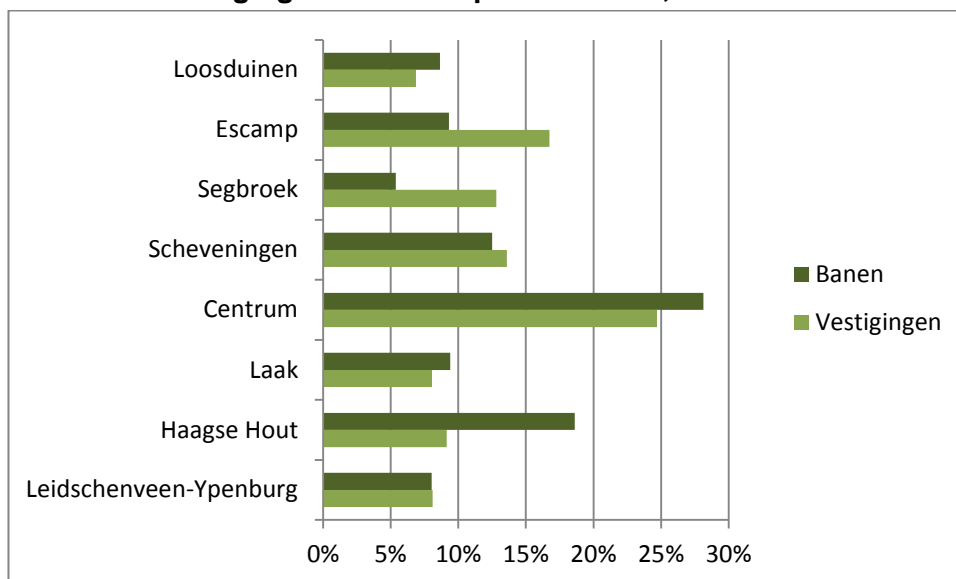

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Haagse Hout had 19% van de banen in 9% van de vestigingen, relatief grote vestigingen dus met gemiddeld meer dan 11 banen per vestiging. De grote overheidsinstellingen in dit stadsdeel spelen hierbij een rol. Hier tegenover staat Segbroek waar 5% van de banen te vinden was in 13% van de vestigingen. Hier is de gemiddelde omvang van een vestiging nog geen 2,5 banen.

Figuur 4.3 Aandeel in vestigingen en banen per stadsdeel, 1-1-2016

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

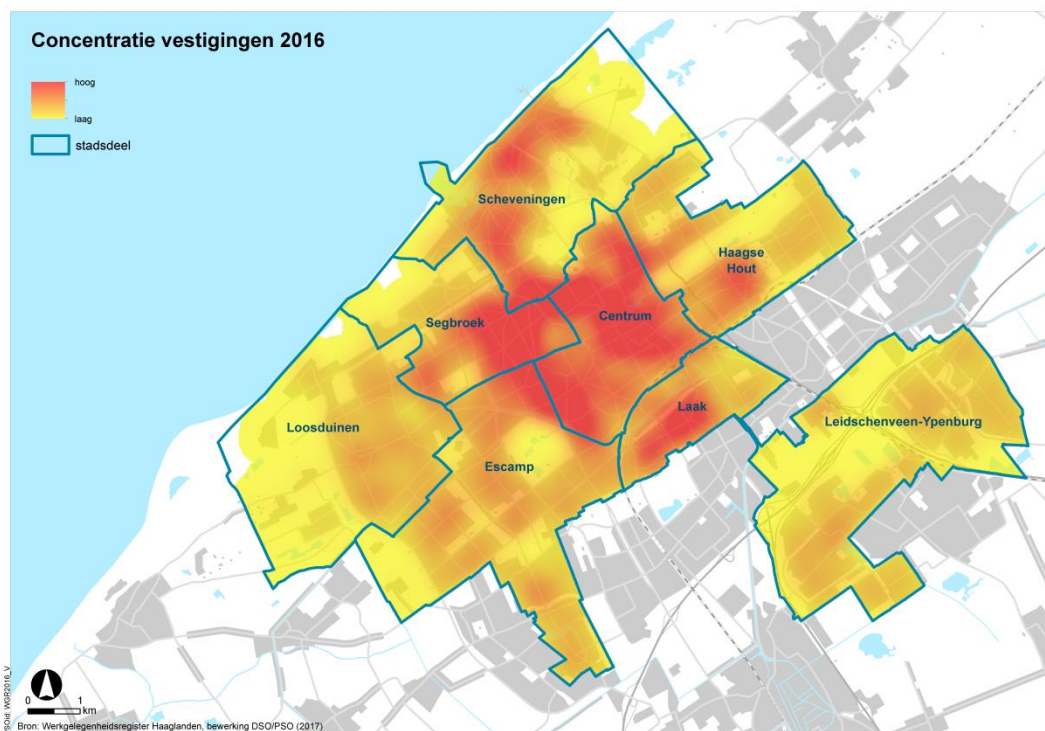
4.3 SPREIDING VAN VESTIGINGEN

Naast Centrum ook in Escamp veel vestigingen

Figuur 4.2 geeft aan dat de concentratie van banen niet overal even groot is. Figuur 4.4 geeft dezelfde kaart weer maar dan met de concentratie van vestigingen. In deze kaart is te zien dat het stadsdeel Centrum behalve de meeste banen ook de meeste vestigingen herbergt. Op de tweede plaats komt Escamp met 8.100 vestigingen. Het zijn vaak kleine vestigingen met gemiddeld 3,1 banen per vestiging. Scheveningen komt op de derde plaats met 14% van de vestigingen (6.600) en 14% van de banen (34.000). Ten slotte is ook Segbroek een interessant stadsdeel omdat hier, net als in Escamp, naar verhouding veel (kleine) vestigingen voorkomen. Segbroek heeft 13% van de vestigingen (6.200) maar slechts 5% van de banen (15.000).

De concentratiekaart van de vestigingen geeft een duidelijk ander beeld dan die van de concentratie van banen.

Figuur 4.4 Concentratie vestigingen, 1-1-2016

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

4.3 VERSCHUIVINGEN BINNEN DE STAD

Grote groei van banen in Bezuidenhout

De groei van de werkgelegenheid doet zich niet overal in de stad voor. Sommige wijken groeien sterker dan anderen. In een aantal wijken is er zelfs sprake van krimp.

Groei is vooral te vinden in Bezuidenhout (+2350 banen); deze groei heeft te maken met de (geregistreerde) toename van het aantal banen bij Post NL. Verder is groei te vinden in de wijken Benoordenhout (+350, vooral in de adviessector), Scheveningen (+380, door o.a. komst van een nieuwe supermarkt), Geuzeveld/Statenkwartier (+360, vooral in de zorgsector) en Forepark (+350, door komst van een paar grotere bedrijven). Krimp is te vinden in Centrum (-350; vooral als gevolg van het faillissement van V&D en Staalbankiers) en in Duinoord (-540; faillissement van TSN Thuiszorg).

5

GROOT-, MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF

5.1 INLEIDING

Het MKB staat voor Midden- en Kleinbedrijf. Hieronder verstaan we in deze rapportage vestigingen tot 100 werknemers. Alles daarboven is grootbedrijf. Officieel wordt het MKB vastgesteld op bedrijfsniveau. Dat wil zeggen dat de verschillende vestigingen van één bedrijf samen minder dan 100 banen hebben. In deze rapportage wordt echter gebruik gemaakt van een registratie op het niveau van de individuele vestigingen. Wij gebruiken dan ook de indeling tot 100 banen op vestigingsniveau. In enkele gevallen zijn meerdere vestigingen samengevoegd tot één bedrijf. Als dit het geval is wordt dat aangegeven.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op grootbedrijf, MKB en eenmansvestigingen. Voor de duidelijkheid volgt hier een overzichtstabel met de aantallen banen en vestigingen in de verschillende categorieën.

Tabel 5.1 Overzicht onderverdeling Haagse vestigingen naar grootteklasse, 2016

	Vestigingen	Banen
Grootbedrijf (100+ banen)	363	130.300
MKB (< 100 banen)	48.320	141.693
Waarvan eenmansvestigingen	34.735	34.735

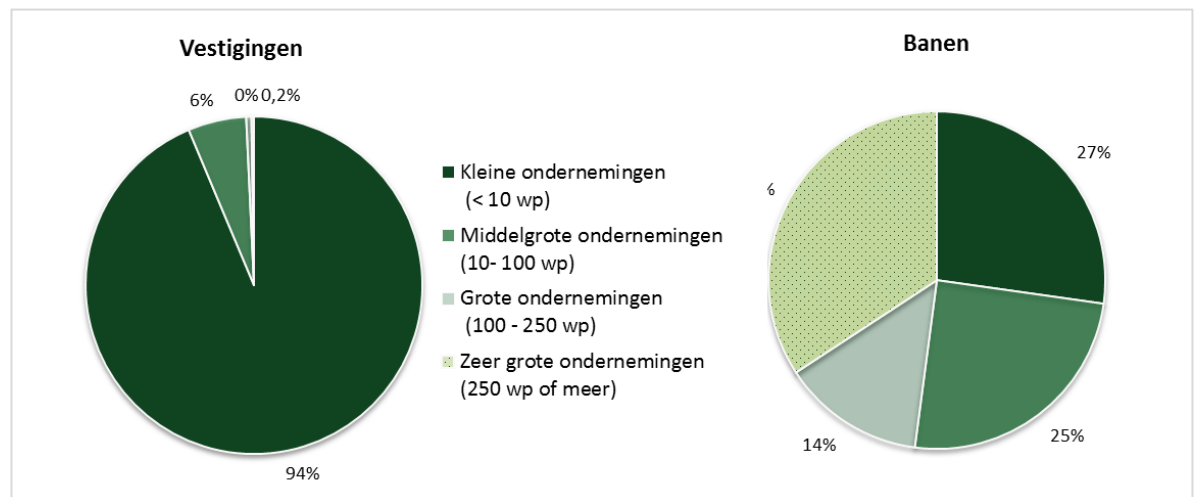
Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

5.2 GROOTBEDRIJF

Grote vestigingen verantwoordelijk voor bijna de helft van de banen

In de bovenstaande tabel is te zien dat de 363 grote vestigingen verantwoordelijk zijn voor ruim 130.000 banen (48%).

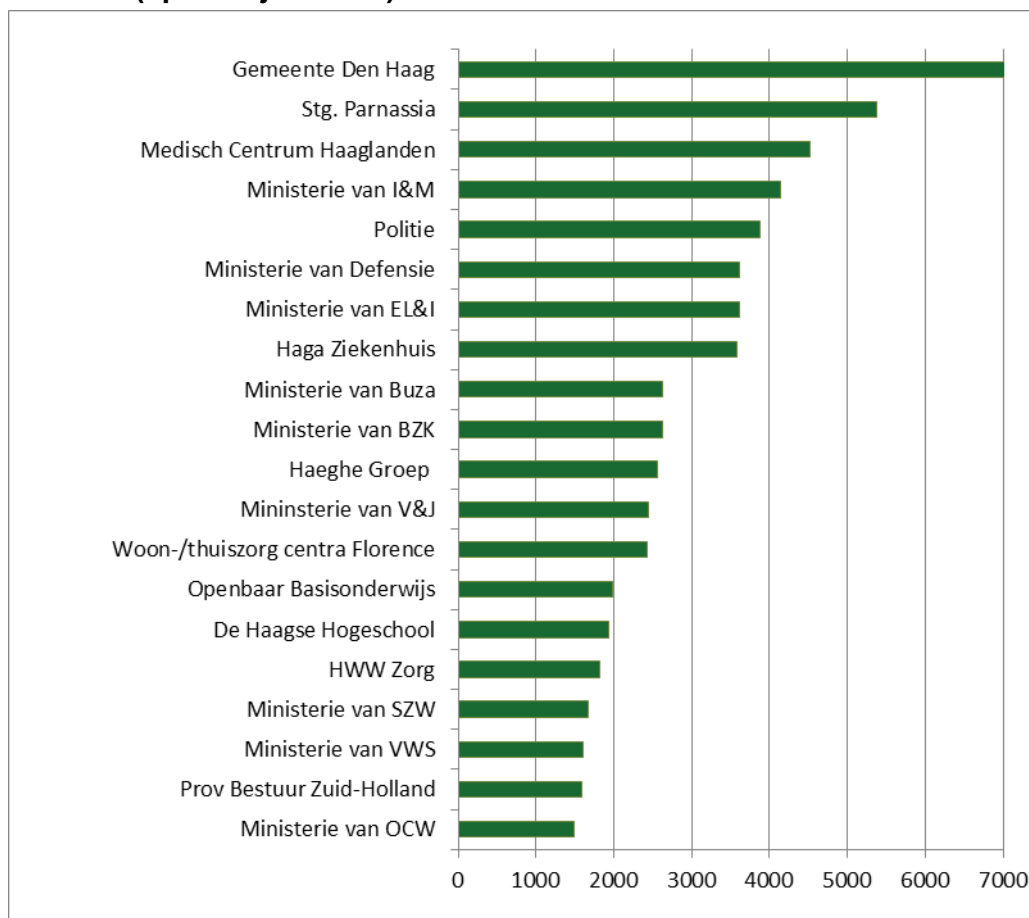
Figuur 5.1 Banen en vestigingen in Den Haag naar grootteklasse, 1-1-2016

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Onderstaande figuur laat een lijstje zien met de 20 grootste werkgevers in Den Haag in de quartaire sector. In deze figuur gaat het uitdrukkelijk wél om bedrijven en zijn zoveel mogelijk vestigingen van hetzelfde bedrijf bij elkaar gevoegd om tot de bedrijfsgrootte te komen. Het grootste bedrijf in de quartaire sector maar ook in heel Den Haag is de Gemeente Den Haag zelf. Daarnaast komen vooral veel ministeries en zorginstellingen op de lijst voor. Wanneer we de Rijksoverheid als één organisatie beschouwen staat deze ruim op kop met 37.550 banen.

Figuur 5.2 Top 20 van de grootste werkgevers in Den Haag in de quartaire sector, 1-1-2016 (op bedrijfsniveau)

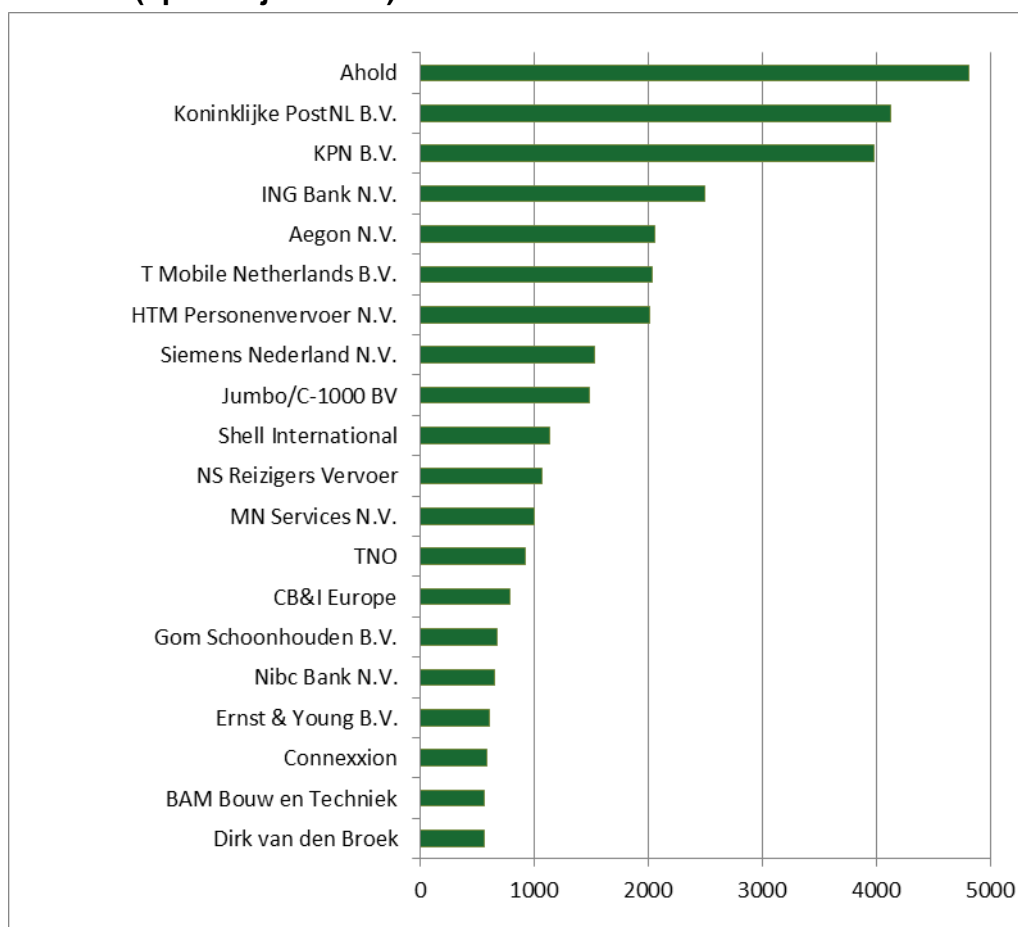
Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Bij de meeste bedrijven in de top 20 is het aantal banen het afgelopen jaar (2016) nauwelijks veranderd. Uitzonderingen zijn het Ministerie van OCW waar flinke groei plaatsvond (+9%) en Ministerie van Defensie waar juist een flinke krimp plaatsvond (-6,9%). Per saldo nam het aantal banen bij de top 20 in de quartaire sector in 2015 met 140 af (-0,2%).

De top 20 van de commerciële bedrijven¹² laat een iets ander beeld zien. Bij deze top 20 was er sprake van een gestage groei met een dip in 2006 en 2010. De commerciële top 20 is in 2015 met zo'n 1500 banen gegroeid tot bijna 33.000 banen. Een groei van 4,8% (de gemiddelde groei voor Den Haag was 1,7%).

¹² Ook hier gaat het om samengevoegde vestigingen die onderdeel uitmaken van hetzelfde bedrijf.

Figuur 5.3 Top 20 van de grootste werkgevers in Den Haag in de commerciële sector, 1-1-2016 (op bedrijfsniveau)

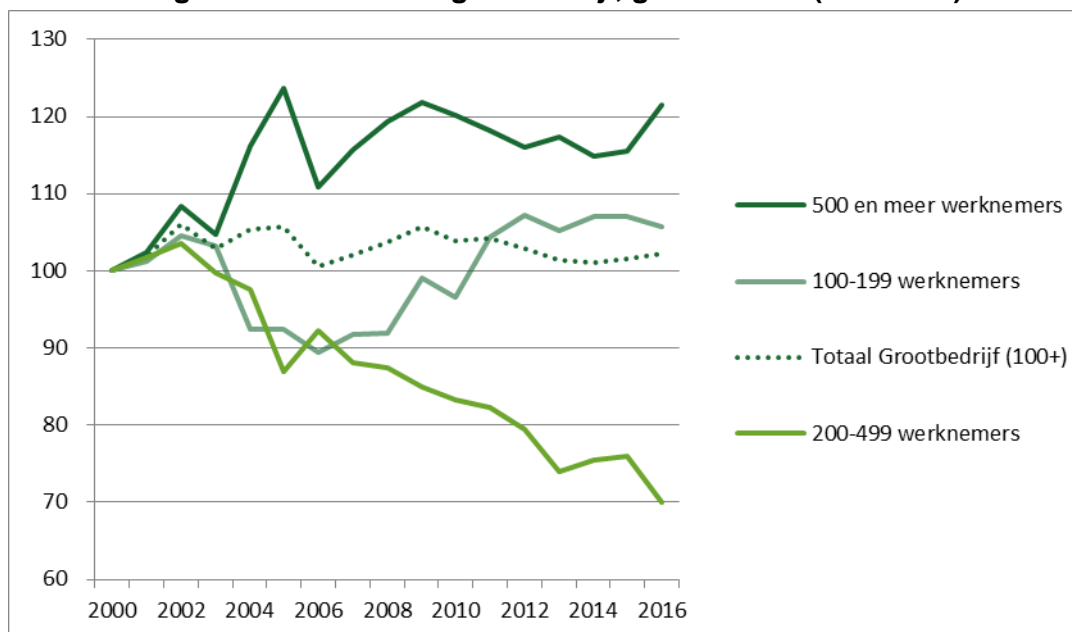

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

De bovenstaande beschrijving geldt specifiek voor de top 20 bedrijven die hier worden weergegeven. Maar hoe staat het met de grote vestigingen in het algemeen en over een langere periode?

Het grootbedrijf (vestigingen met 100 werknemers of meer) in totaliteit bewoog zich in de periode sinds 2000 tussen de indexwaarden 100 en 106 en gaf een relatief stabiel beeld weer. Wanneer we het grootbedrijf in drie onderdelen uiteen rafelen zien we dat de grootste vestigingen met 500 werknemers of meer en de kleinste vestigingen van 100 tot 200 werknemers zich gunstig ontwikkelden, zeker na 2005. Voor de tussencategorie vestigingen met 200 tot 500 werknemers is een constante dalende lijn te zien. Voor deze groep geldt dat 53 van de 121 vestigingen sinds 2000 verdwenen zijn (-18.200 banen), voor 23 vestigingen geldt dat ze onder de grens van 200 werknemers zijn gezakt (ze zijn ca. 3.800 banen kwijtgeraakt sinds 2000) en 13 vestigingen zijn zo gegroeid dat ze in de loop van de tijd in de categorie 500+ werknemers terecht zijn gekomen (toename 5.300 banen sinds 2000). In het grootbedrijf hebben dus verschuivingen plaatsgevonden tussen de subgroepen met in totaal een kleine groei ten opzichte van 2000. In totaal zijn er bij het grootbedrijf sinds 2000 bijna 2.000 banen bij gekomen (2,2% groei).

Figuur 5.4 Ontwikkeling banen binnen het grootbedrijf, geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

5.3 MKB

MKB als motor van de economie drijft op eenmanszaak

Het midden- en kleinbedrijf (MKB) bestaat uit vestigingen tot 100 werknemers. In Den Haag zijn dat er begin 2016 ruim 48.000. Zij leveren meer dan 141.000 banen op; dat is 52% van het totaal aantal banen in Den Haag.

Tabel 5.2 MKB naar grootteklasse, 1-1-2016

	Vestigingen	Banen
Eenmanszaak	34.735	34.735
2-4 werknemers	7.921	20.697
5-9 werknemers	2.938	18.626
10-19 werknemers	1.500	19.530
20-49 werknemers	927	27.486
50-99 werknemers	299	20.619
Totaal MKB	48.320	141.693

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Een speciale groep binnen het MKB zijn de eenmansvestigingen. Dit waren er in 2016 34.735, goed voor 72% van alle MKB vestigingen. In de volgende paragraaf wordt hier nader op ingegaan.

Figuur 5.5 Ontwikkeling banen binnen het MKB (exclusief de eenmanszaken), geïndexeerd (2000=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

De groep MKB vestigingen met meer dan één werknemer ontwikkelde zich de afgelopen jaren ongeveer volgens hetzelfde patroon; het aantal banen groeide tot 2009 om daarna in een vrije val te raken. Pas in 2014 zien we in twee subcategorieën weer een toename van het aantal banen. In 2015 groeien alle subcategorieën.

Als we de ontwikkeling van het MKB (excl. eenmanszaken) vergelijken met het grootbedrijf, dan zien we dat het MKB een snelle groei heeft laten zien, gevolgd door een snelle afname en dat het grootbedrijf veel stabielier haar banen heeft weten te behouden.

Onderstaande tabel laat een paar vergelijkingen zien. Het totale MKB groeide sinds 2000 met 26%. Het grootbedrijf groeide veel minder namelijk met 2%.

Maar als we binnen het MKB kijken zien we dat de groei, zowel absoluut als relatief, uitsluitend te danken is aan de spectaculaire groei van de eenmanszaken. Het MKB zonder eenmanszaken zou maar met 4% gegroeid zijn ten opzichte van 2000.

Tabel 5.3 Groei binnen het MKB en bij grootbedrijf, 2000-2016

	2000	2016	Toename banen 2000-2016	Procentuele groei 2000-2016
Totaal MKB	112.292	141.693	29.401	26%
w.v. Eenmanszaak	9.044	34.735	25.691	284%
w.v. 2-99 werknemers (MKB excl. Eenmanszaak)	103.248	106.958	3.710	4%
Grootbedrijf	127.476	130.300	2.824	2%
Totaal Den Haag	239.768	271.993	32.225	13%

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

5.4 EENMANZAKEN

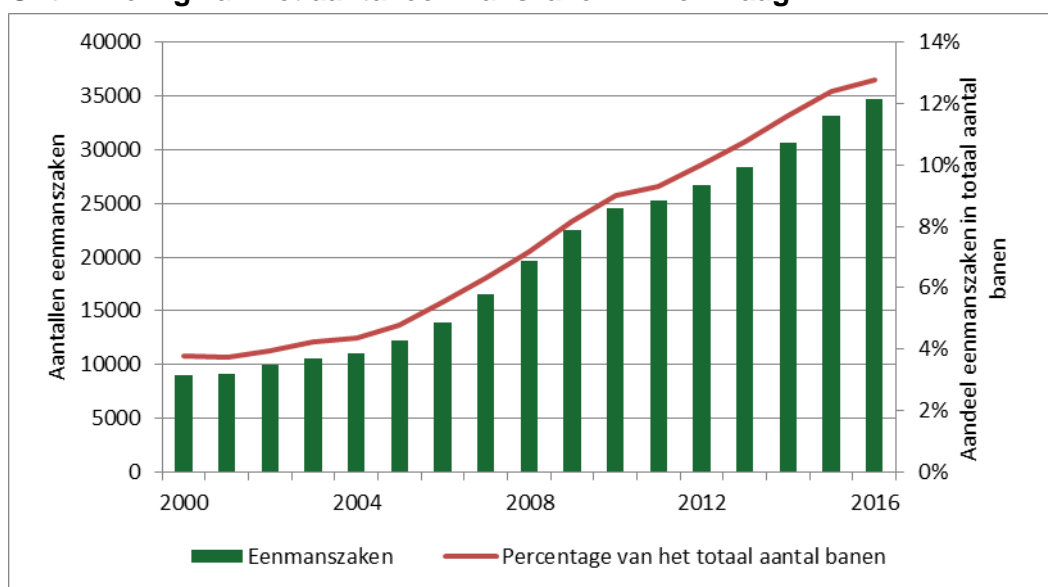
Enorme toename van eenmanszaken

In 2016 had Den Haag zoals eerder aangegeven 34.735 eenmanszaken. Dit zijn niet allemaal zzp'ers. Eenmanszaken kunnen ook een nevenvestiging zijn van een groter bedrijf of keten. Onder zzp verstaan we een zelfstandige zonder personeel. In deze rapportage zijn deze geselecteerd als eenmanszaken die tenminste 12 uur per week werken en die geen deel uitmaken van een groter bedrijf met meerdere vestigingen. Begin 2016 waren er volgens deze definitie 30.355 zzp'ers in Den Haag. Zzp'ers waren daarmee goed voor 87% van alle eenmanszaken.

De totale groep eenmanszaken maakte 71% uit van alle vestigingen in Den Haag en 13% van alle banen.

De ontwikkeling van het aantal eenmanszaken is enorm. Van 9.000 in 2000 tot bijna 35.000 begin 2016; een toename van 384%. Het aandeel banen dat zij vertegenwoordigen is sinds 2000 toegenomen van 4% tot 13% van de Haagse werkgelegenheid.

Figuur 5.6 Ontwikkeling van het aantal eenmanszaken in Den Haag

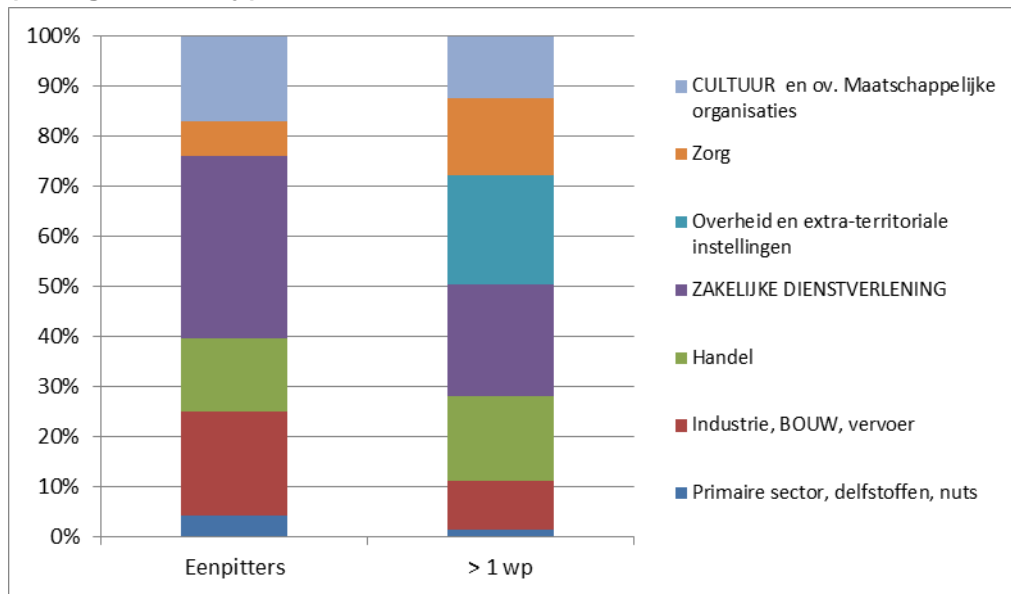

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Eenmanszaken zijn vooral te vinden in de bedrijfstak zakelijke dienstverlening (36%). Ook komen veel eenmanszaken voor in de sector industrie, bouw en vervoer (21%). In deze sector komen de eenmanszaken vooral in de bouw voor. Een derde grote sector is cultuur en overige maatschappelijke organisaties (17%). Binnen deze sector komen de eenmanszaken vooral voor in het onderdeel cultuur.

Figuur 5.7 Banen naar economische sector, eenmanszaken versus overige vestigingen (incl. grootbedrijf)

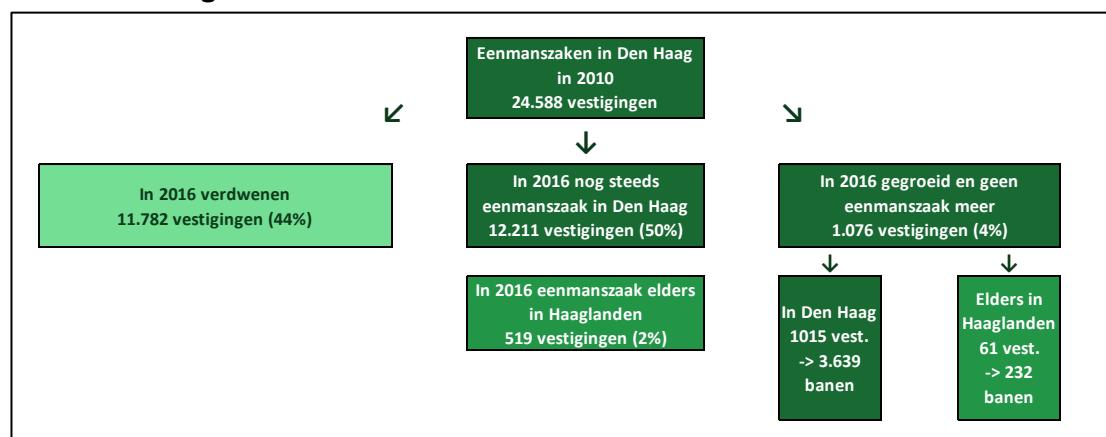

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

* De dominante branches voor eenmansvestigingen zijn in hoofdletters weergegeven

De mobiliteit onder eenmanszaken is groot. Van alle eenmanszaken die in 2010 gevestigd waren in Den Haag, is begin 2016 nog 50% over. De helft is dus verdwenen¹³ uit de regio Haaglanden (44%), verhuisd naar een andere Haaglanden gemeente (2%) of gegroeid (4%). Voor zover de vestigingen gegroeid zijn, is het grootste deel in Den Haag gebleven en sinds 2010 met ca. 2.600 banen gegroeid tot een totaal van 3600 banen. Een klein aantal vestigingen is naar een andere gemeente binnen Haaglanden verhuisd en daar gegroeid. De groei was bij vestigingen die naar een andere gemeente binnen Haaglanden zijn verhuisd, groter dan bij de vestigingen die in Den Haag zijn gebleven (resp. 280% en 260% in zes jaar).

Figuur 5.8 Mobiliteit Haagse eenmanszaken 2010-2016

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

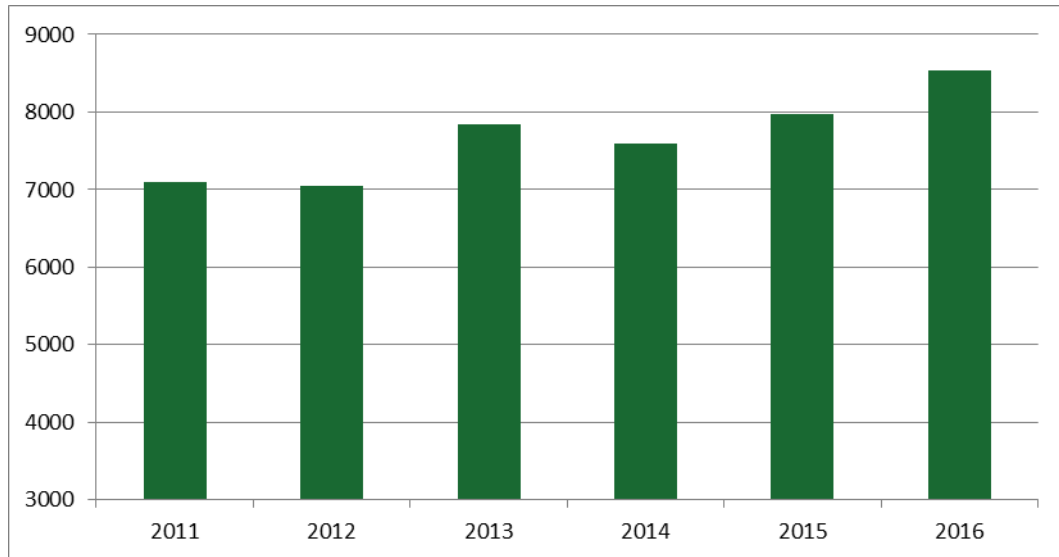
¹³ Vestigingen die zijn verdwenen kunnen zijn opgeheven maar het is ook mogelijk dat ze zijn verhuisd naar buiten de regio Haaglanden, al dan niet gegroeid.

5.5 STARTERS

Starters fors toegenomen

Het aantal starters in Den Haag is na 2012 gestaag toegenomen. In 2016 hebben 8.500 nieuwe ondernemingen een bedrijf opgezet in Den Haag. Ten opzichte van 2015 was dat een toename van ruim 500. Het aandeel starters van alle vestigingen schommelt al een aantal jaren rond de 17%.

Figuur 5.9 Startende ondernemingen in Den Haag

Bron: Kamer van Koophandel, bewerking PSO

6

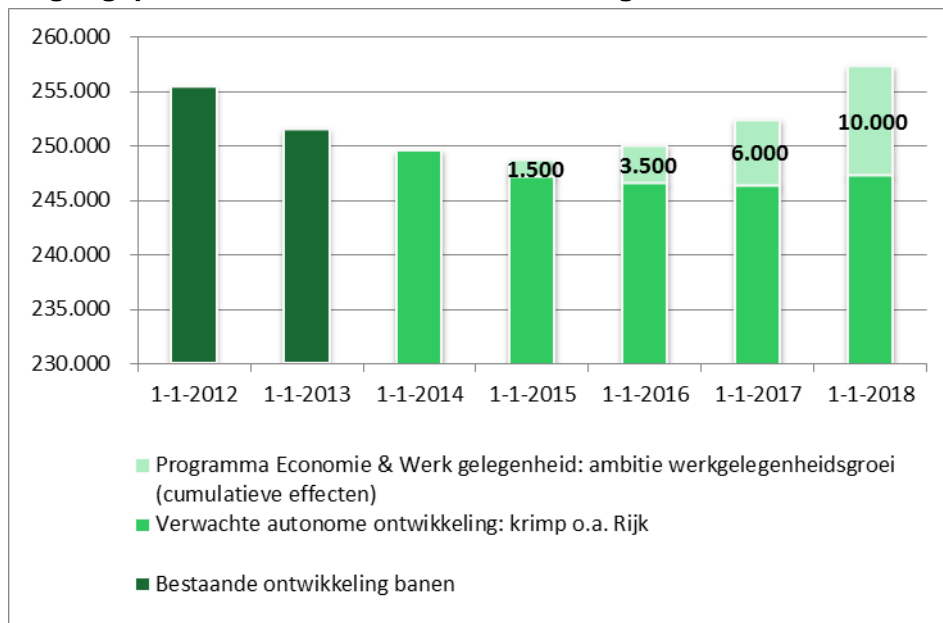
PROGNOSE BANEN

6.1 INLEIDING

De huidige collegeperiode is gestart in 2014. Op dat moment was het aantal banen zoals dat bekend was voor Den Haag 251.500. Dit was het meest actuele aantal en gold voor 1 januari 2013. Bovendien liep de werkgelegenheid toen al een aantal jaren terug en zag het er niet direct naar uit dat hierin op korte termijn verandering zou komen.

De verwachting begin 2014 was dan ook dat er in de collegeperiode tot 2018 nog zeker 7.500 banen zouden verdwijnen door verdergaande krimp bij de Rijksoverheid en een aantal grote bedrijven (o.a. KPN, financiële sector). Daar stond tegenover dat de bevolkingsgroei van Den Haag voor enige groei zou zorgen in de verzorgende sectoren (detailhandel, zorg ed.) en dat er verwacht werd dat vanaf 2016 er weer sprake zou zijn van lichte groei op landelijk niveau die deels in Den Haag zou neerslaan.¹⁴

Figuur 6.1 Uitgangspunten voor 10.000 extra banen begin 2014

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, CPB Prognose 2015, UWV Prognose 2015-2017, Bevolkingsprognose PSO, bewerking Afd. Economie

Het huidige college heeft daarom begin 2014 de ambitie uitgesproken om het te verwachten verlies aan banen te compenseren door een verhoogde inspanning samen met partners in de stad die moet leiden tot een toename van banen. Concreet moeten de extra inspanningen leiden tot 10.000 extra banen in de collegeperiode 2014-2018. Omdat deze 10.000 banen ter compensatie zijn van banen die we dreigden te verliezen betekent dat netto een toevoeging van ca. 7.700 banen in 2018 ten opzichte van de uitgangssituatie van 2014.

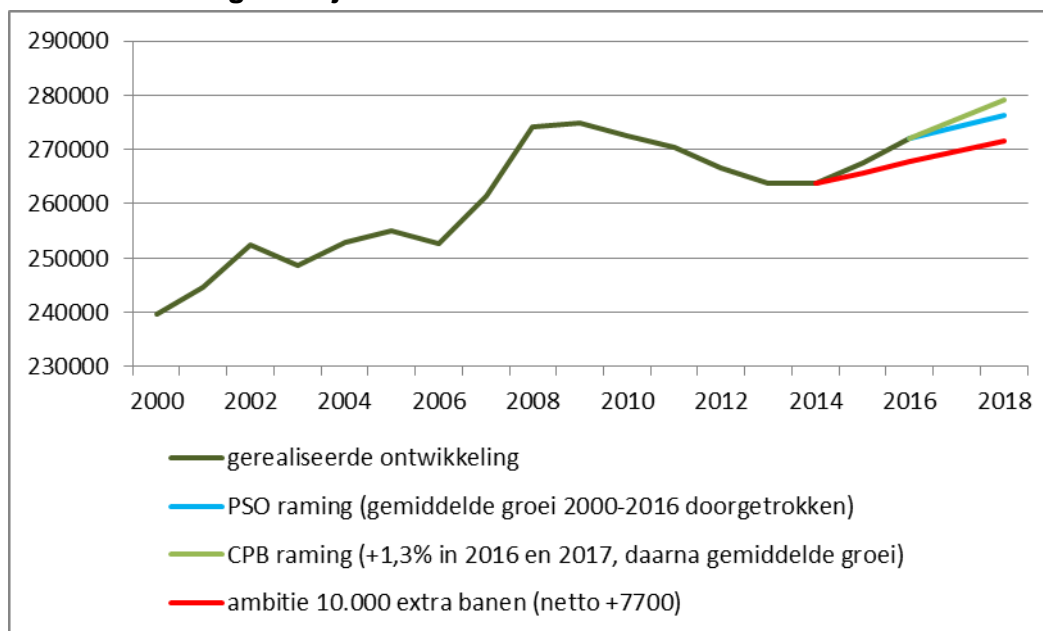
¹⁴ Zie Programmatische aanpak economie en werk (RIS281390).

6.2 ONTWIKKELING BANEN 2014-2018

Op koers naar 10.000 extra banen

Inmiddels zijn actuelere cijfers over de werkgelegenheid beschikbaar. De cijfers die in 2014 als uitgangspunt dienden, zijn zoals eerder vermeld, met terugwerkende kracht gecorrigeerd (in dit geval naar boven bijgesteld, zie ook bijlage X).

Figuur 6.2 Toekomststraming tot 1 januari 2018

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, MEV 2016-CPB, bewerking PSO

In de bovenstaande grafiek is het aantal banen doorgetrokken tot 2018. Hiervoor zijn drie varianten beschikbaar.

1. **PSO raming:** deze raming trekt voor de toekomst de jaarlijks gemiddelde groei van Den Haag in de periode 2000-2016 lineair door (gemiddeld 0,79% groei per jaar). Dit is een lineaire, beleidsarme raming.
2. **CPB raming:** deze raming volgt voor 2016 en 2017 de 1,3% groei van de werkgelegenheid zoals deze in de economische vooruitzichten van juli 2016 is weergegeven¹⁵. Vanaf 2018 wordt ook hier de (lagere) jaarlijks gemiddelde groei van Den Haag in de periode 2000-2016 gevolgd (0,79%). Deze raming is positiever dan de PSO-raming.
3. **Ambitie 10.000 extra banen:** in deze variant gaan we uit van een netto groei van het aantal banen van 7.700 ten opzichte van het aantal banen in 2014. Concreet betekent dit dat in 2018 271.600 banen moeten zijn gerealiseerd.

In 2014 was er voor het eerst sinds lange tijd sprake van een flinke groei van het aantal banen met ruim 3.600. In 2015 volgde nog eens een groei van bijna 4.500 banen. Hierdoor waren er begin 2016 272.000 banen in Den Haag. Dat is meer dan destijds werd verwacht. Als de groei zich in 2016 en 2017 doorzet, wordt de doelstelling om aan het einde van deze collegeperiode 7.700 extra banen te

¹⁵ Groei houdt aan; Economische vooruitzichten 2016 en 2017, CPB, pag. 6

realiseren ten opzichte van 1 januari 2014 gehaald. Er zijn echter onzekerheden met betrekking tot enkele grote bedrijven. Zo gaat KPN verhuizen en een deel van haar banen verplaatsen naar andere steden. De ontwikkelingen bij de grote bedrijven kunnen een negatief effect hebben op de Haagse werkgelegenheid. Onderstaande tabel geeft de realisatie van de afgelopen jaren en de ambitie voor de komende jaren nog eens cijfermatig weer.

Tabel 6.1 Ambitie van 10.000 extra banen en realisatie

Uitgangspositie	1-1-2014	1-1-2015	1-1-2016	1-1-2017	1-1-2018
Gerealiseerd	263.869	267.518	271.993		
Gerealiseerde groei tov vorig jaar	185	3.649	4.475		
<i>Doelstellingsgroei in 2014 tov eerder jaar</i>		1.910	1.924	1.939	1.954
<i>Einddoel in 2018 o.b.v. stand 2014 (263.869 + 7.700)</i>					271.600

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

De grootste groei de afgelopen 15 jaar had plaats in de jaren 2007-2008 toen de jaarlijkse groei in werkgelegenheid bijna 5% was. Daar stond echter een jaarlijkse krimp van 1% in de periode 2009-2013 tegenover.

Wanneer de werkgelegenheidsontwikkeling de gemiddelde jaarlijkse groei over de hele periode van 2000-2016 volgt, dan zijn er op 1 januari 2018 naar schatting 276.000 banen in Den Haag.

Wanneer de werkgelegenheid in 2016 en 2017 conform de CPB raming sneller groeit, dan zullen er in 2018 naar schatting 279.000 banen zijn in Den Haag.

7

ARBEIDSAANBOD: BEROEPSBEVOLKING

7.1 INLEIDING

Naast het aantal banen in Den Haag (de vraag naar arbeid) is ook de omvang en de kwaliteit van de beroepsbevolking (aanbod van arbeid) onderdeel van de totale arbeidsmarkt.

Met ingang van 1 januari 2015 is de definitie van de beroepsbevolking door het CBS en UWV aangepast conform Europese regelgeving. Hierbij zijn twee veranderingen van belang. In de eerste plaats is de leeftijdsgrens opgerekt van 15 tot 65 jaar naar 15 tot 75 jaar. Ten tweede is de ondergrens van werken of zoeken naar werk voor minimaal 12 uur per week losgelaten.

Doordat de leeftijdsgrens met tien jaar is opgerekt, wordt de totale potentiële beroepsbevolking groter. En waar je voorheen pas tot de beroepsbevolking hoorde als je minimaal 12 uur per week werkte of wilde werken, geldt dat nu ongeacht de arbeidsduur. Daarmee wordt ook de werkende beroepsbevolking groter omdat iedereen die wel werkt maar minder dan 12 uur per week, nu ook als werkende wordt meegeteld. Het aantal werklozen wordt daardoor op papier kleiner omdat iedereen die werkzoekend is maar minder dan 12 uur per week werkt, nu bij de werkende beroepsbevolking wordt geteld en niet bij de werkloze beroepsbevolking.

Voorbeeld: een student die 6 uur per week een bijbaantje heeft, telt nu mee in de (werkende) beroepsbevolking waar dat voorheen pas was wanneer hij 12 uur of meer per week werkte.

Iemand die een dag in de week werkt (8 uur) maar op zoek is naar een grotere baan, wordt niet als werkloos gerekend maar bij de werkende beroepsbevolking geteld terwijl hij voorheen (door de 12-uursgrens) bij de werkloze beroepsbevolking werd geteld.

De potentiële beroepsbevolking omvat alle mensen in de werkzame leeftijd van 15 tot 75 jaar. De werkelijke beroepsbevolking bestaat uit mensen in deze leeftijdscategorie die betaald werk hebben (werkzame beroepsbevolking), of die geen betaald werk hebben maar wel recent naar betaald werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn (werkloze beroepsbevolking). Dit betekent dat gepensioneerden tot 75 jaar die niet actief op zoek zijn naar werk dus niet tot de beroepsbevolking behoren, maar wel tot de potentiële beroepsbevolking.

In de afgelopen jaren heeft een groot aantal mensen, niet afhankelijk van een uitkering, zich terug getrokken uit de arbeidsmarkt (zij zochten niet meer naar werk). Nu de economie weer aantrekt keert deze groep terug op de arbeidsmarkt en concurreert met werkzoekende uitkeringsgerechtigden. Vandaar dat het aantal werklozen niet navenant daalt als het aantal vacatures toeneemt.

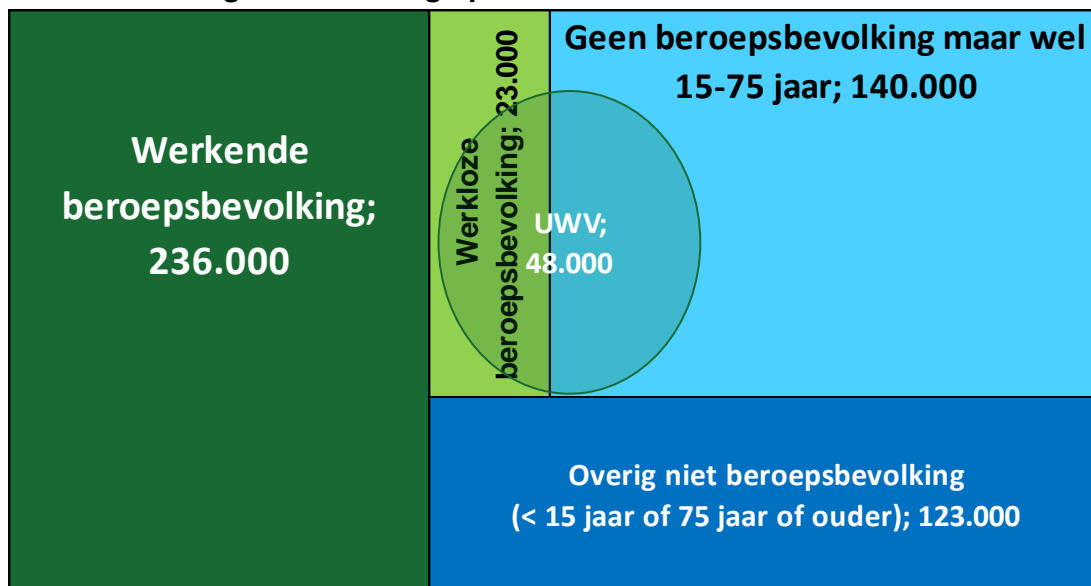
In Den Haag omvatte de potentiële beroepsbevolking op 1 januari 2016 ruim 397.000 mensen. Volgens het CBS leverde dit ca. 259.000 mensen op in de beroepsbevolking. Van hen hadden ca. 236.000 een baan en waren ca. 23.000 werkloos.

Naast de werkloze beroepsbevolking was er ook nog een groep ingeschreven bij het UWV. Deze groep was omvangrijker en telde op 1 januari 2016 ruim 48.000 mensen. De groep UWV'ers komt in paragraaf 7.5 apart aan bod. In de overige paragrafen gaat het uitsluitend om werkende en niet-werkende beroepsbevolking. In onderstaand schema is een en ander nog eens samengevat.

Figuur 7.1 Overzicht bevolking, potentiële beroepsbevolking en beroepsbevolking in Den Haag op 1 januari 2016

Per 1-1-2016	Totaal	% vd tot bev.	Totaal	% vd beroepsbev.
Bevolking Den Haag	520.697	100%		
Potentiële beroepsbevolking: 15-75 jarigen	397.436	76%		
Beroepsbevolking	259.000	50%	Werkende beroepsbevolking	236.000 91%
			Niet werkende beroepsbevolking	23.000 9%
Overigen die geen deel uit maken van de beroepsbevolking	261.697	50%		
			UWV'ers	48.159 19%

Totale bevolking van Den Haag op 1-1-2016: 520.697

Bron: CBS, Gemeente Den Haag, UWV, bewerking PSO

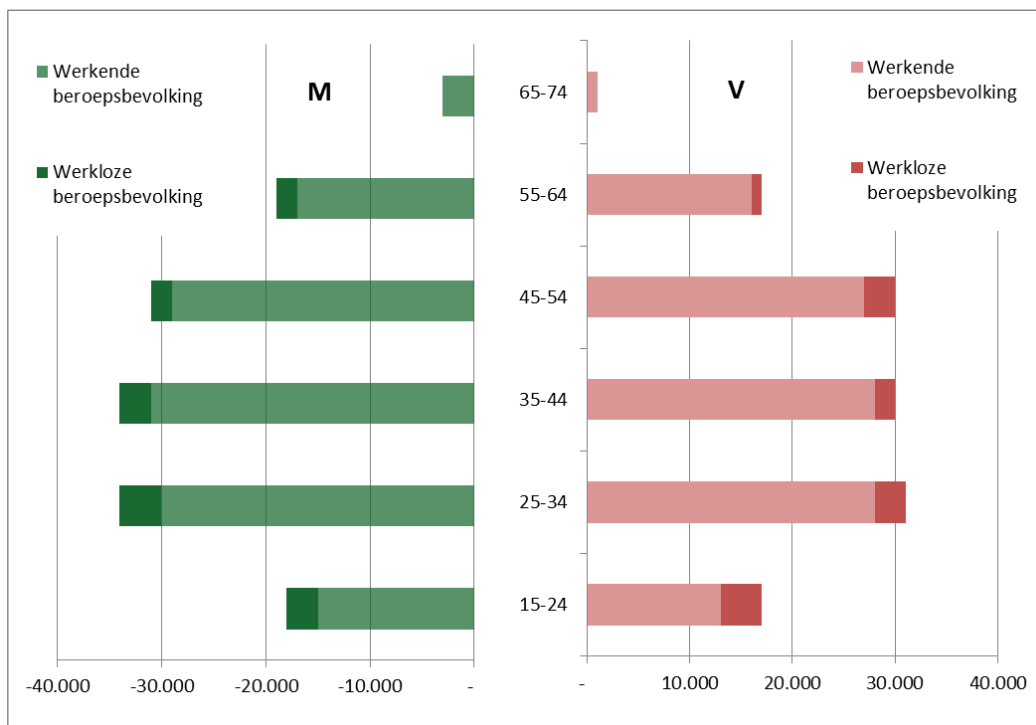

7.2 KENMERKEN HAAGSE BEROEPSBEVOLKING

Haagse beroepsbevolking hoog opgeleid en vaak tussen 25 en 54 jaar

De Haagse beroepsbevolking bestaat naar schatting uit ca. 259.000 mensen. Ongeveer 46% hiervan is vrouw en 54% is man. De leeftijdsverdeling in de onderstaande bevolkingspiramide laat in vergelijking met eerdere jaren relatief veel jongeren zien in de leeftijd van 15-24 jaar. Dit heeft te maken met de eerder genoemde wijziging in de definities. De grootste groep in de beroepsbevolking is tussen de 25 en 54 jaar.

Figuur 7.2 Beroepsbevolking Den Haag naar leeftijd en geslacht, 2015*

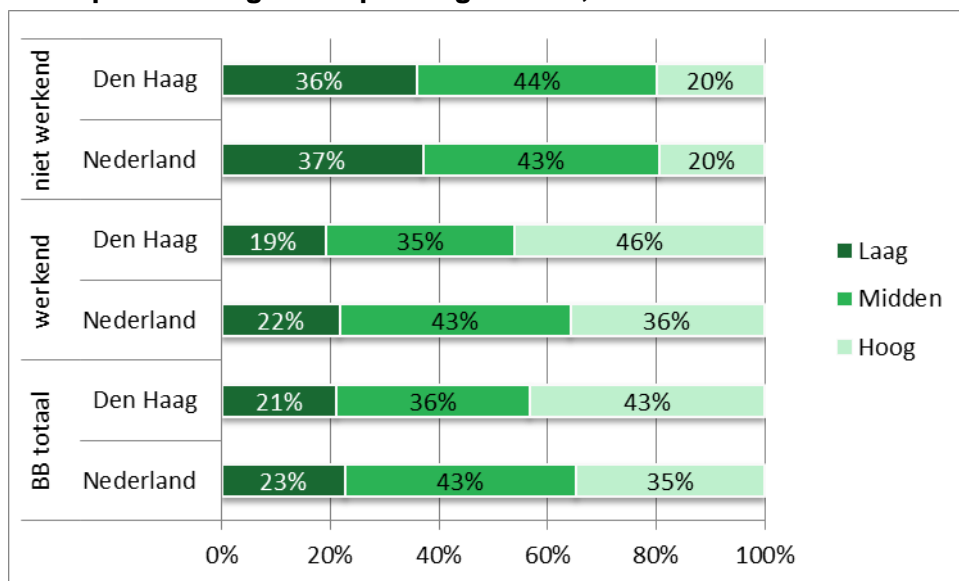

* Geen recentere cijfers beschikbaar

Bron: CBS, Gemeente Den Haag, bewerking PSO

De Haagse beroepsbevolking is in vergelijking met het landelijk gemiddelde hoog opgeleid. Dit geldt zowel voor de werkende als voor de niet werkende beroepsbevolking. Wel blijkt uit de volgende figuur dat de niet werkende beroepsbevolking beduidend lager is opgeleid dan de werkende beroepsbevolking. Bovendien gaat het absoluut gezien om een groot aantal in Den Haag, waardoor het probleem substantieel is.

Figuur 7.3 Beroepsbevolking naar opleidingsniveau, 2015*

* Geen recentere cijfers beschikbaar

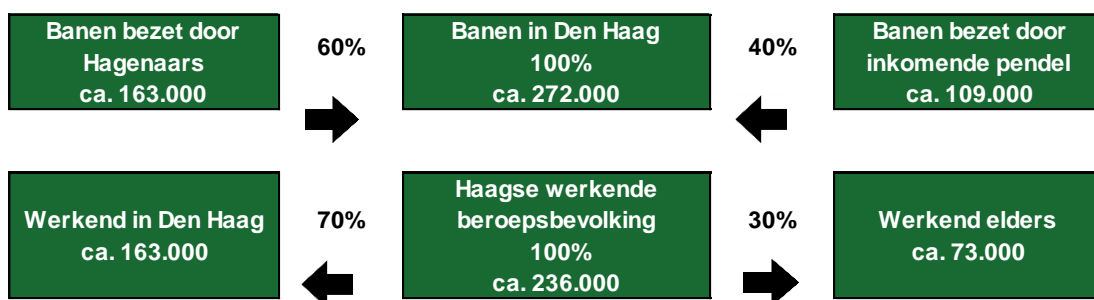
Bron: CBS, bewerking PSO

7.3 PENDEL

Bijna twee derde van de Haagse beroepsbevolking werkt in Den Haag

Eens in de drie jaar wordt in de Werkgelegenheidsenquête gevraagd naar de woonplaats van de werknemers van de vestigingen in de regio Haaglanden. De laatste meting dateert van 2015. Hieruit bleek dat 60% van de banen die Den Haag begin 2015 kende bezet werd door mensen uit Den Haag. De overige 40% van de banen werd bezet door mensen die buiten Den Haag woonden.¹⁶ Wanneer deze percentages geëxtrapoleerd worden naar de situatie van 1 januari 2016 levert dat onderstaande figuur op.

Figuur 7.4 Pendelbalans Den Haag 2016

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

Vanuit de beroepsbevolking bekeken werkt naar schatting 70% in Den Haag en 30% elders. De helft hiervan werkt binnen de regio Haaglanden.

¹⁶ Zie Werkgelegenheidsmonitor 2015

De belangrijkste donorgemeenten voor de banen in Den Haag liggen in de regio Haaglanden of op relatief korte afstand van Den Haag.

7.4 PROGNOSE HAAGSE BEROEPSBEVOLKING

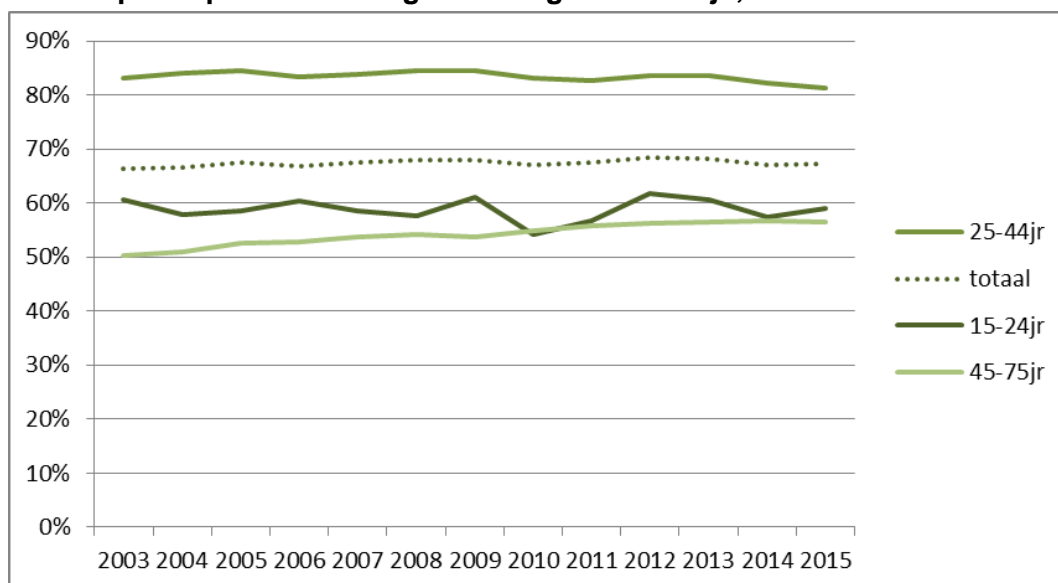
Haagse beroepsbevolking neemt toe met 30.000, Haagse banen met 20.000

De Haagse beroepsbevolking zal naar verwachting tot 2025 toenemen tot ca. 295.000 mensen. Dit heeft alles te maken met de bevolkingsgroei die voor Den Haag nog verwacht wordt de komende jaren en de toename van het aantal 60-plussers dat blijft werken.

De participatiegraad (aandeel werkenden en werklozen van potentiële beroepsbevolking) schommelt de afgelopen jaren rond de 68%. De verwachting is dat dit percentage de komende jaren iets zal toenemen als de arbeidsmarkt weer aantrekt omdat mensen die geen werk zochten, weer terug (kunnen) keren naar de arbeidsmarkt. Daarnaast is de arbeidsparticipatie van de leeftijdsgroep 45-75 jaar de afgelopen jaar flink toegenomen (van 50% in 2003 tot 57% in 2015) en zal de komende jaren verder toenemen in verband met de verhoging van de pensioengerechtigde leeftijd.

De participatiegraad van de leeftijdsgroep 15-25 jaar fluctueerde de afgelopen jaren. Door de crisis gingen meer jongeren studeren en de invoering van het nieuwe leenstelsel in 2015 had daarentegen een tegengesteld effect.

Figuur 7.5 Arbeidsparticipatie bevolking Den Haag naar leeftijd, 2003-2015

Bron: CBS, Gemeente Den Haag, bewerking PSO

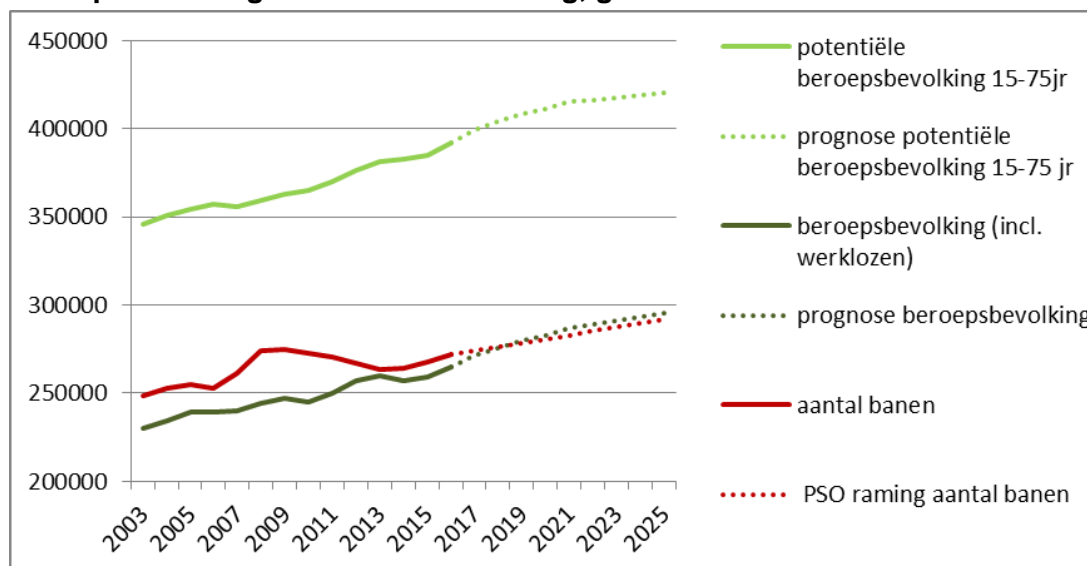
Naar verwachting zal de potentiële beroepsbevolking met 9.000 mensen toenemen tot 420.000. Wanneer de arbeidsparticipatie met 2% toeneemt tot 70%, dan telt de werkende beroepsbevolking (inclusief werklozen) 295.000 Hagenaars.

Het aantal banen is vanaf 2000 gemiddeld met 0,8% per jaar gegroeid. Wanneer deze trend zich de komende jaren voortzet, zullen er in 2015 ca. 292.000 banen in

Den Haag zijn. Doordat de beroepsbevolking sneller groeit dan het aantal banen, neemt de druk op de arbeidsmarkt toe. De balans die nu nog positief is (het aantal banen is groter dan de Haagse beroepsbevolking), zal dan negatief worden. Of dat in de praktijk ook zo zal uitpakken is afhankelijk van meerdere factoren. Zo is de aansluiting van vraag en aanbod afhankelijk van de kwalitatieve aansluiting. Ook pendel kan een rol spelen waarbij banen bezet worden door mensen van buiten Den Haag. En ook is het mogelijk dat deze banen bezet gaan worden door mensen die op dit moment niet als werkzoekend geregistreerd staan.

De volgende grafiek laat een confrontatie zien tussen de beroepsbevolking en het aantal banen. We hebben hier gekozen voor de startdatum van 2003 omdat de beroepsbevolking in de nieuwe definitie tot dat jaar is teruggerekend. De potentiële beroepsbevolking is opgenomen, omdat deze direct gekoppeld is aan de bevolkingsprognose.

Figuur 7.6 Beroepsbevolking en banen in Den Haag, gerealiseerd en verwacht

Bron: CBS, Gemeente Den Haag, bewerking PSO

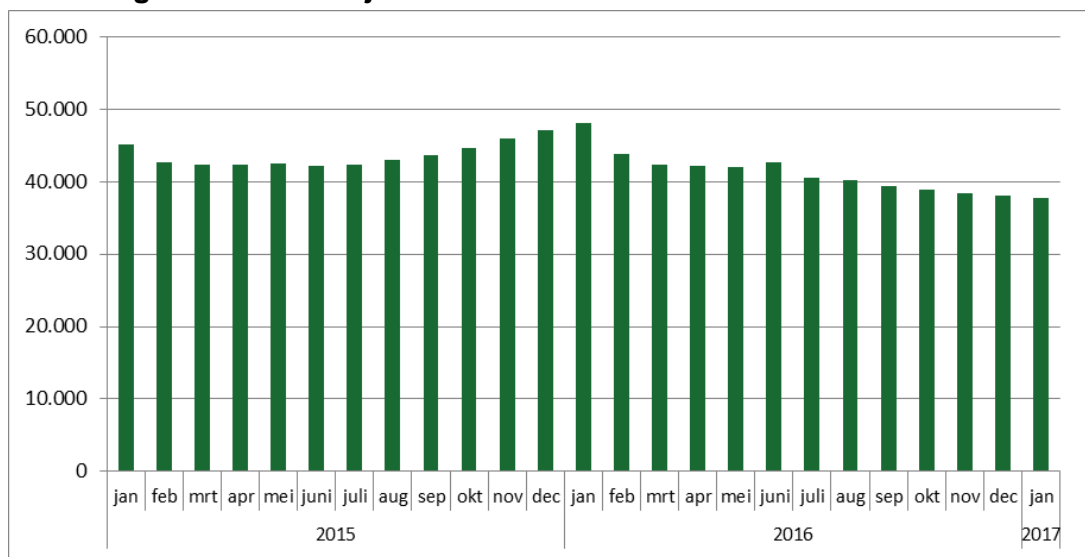
7.5 UWV'ers

Ommekeer in aantal ingeschreven bij UWV

Onderdeel van het arbeidsaanbod zijn de mensen die bij het UWV worden geregistreerd. Het gaat hier om werkzoekenden maar ook mensen die ingeschreven staan in verband met hun recht op een uitkering. Niet alle mensen die bij het UWV staan ingeschreven, zijn werkelijk op zoek naar een baan. Een aantal van hen heeft vrijstelling omdat zij bijvoorbeeld voor jonge kinderen moeten zorgen.

De UWV cijfers worden maandelijks geactualiseerd en zijn daardoor zeer actueel beschikbaar. De grafieken lopen daarom door tot 1 januari 2017.

Figuur 7.7 Aantal ingeschrevenen bij het UWV

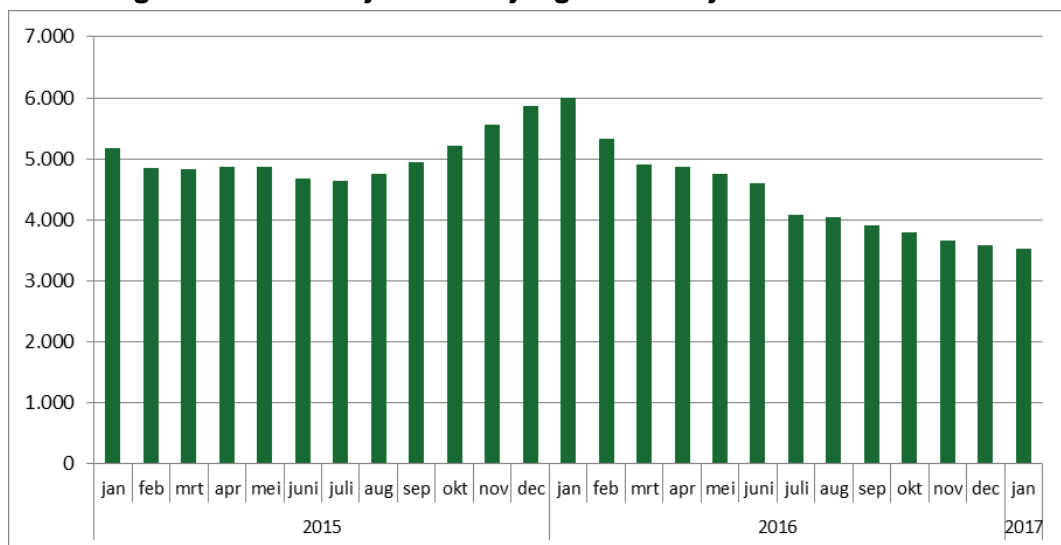

Bron: UWV, bewerking PSO

Eerder is al aangegeven dat een aantal mensen zich in de afgelopen jaren heeft teruggetrokken uit de arbeidsmarkt. Wanneer deze mensen bij een aantrekkelijke economie een baan vinden, heeft dit geen dalend effect op de werkloosheid tot gevolg omdat zij al niet meer ingeschreven stonden als werkzoekenden. Eind 2015 was dan ook nog een lichte toename te zien. In de loop van 2016 is het aantal bij het UWV ingeschrevenen echter met ruim 10.000 gedaald tot net onder 38.000, een daling van 22%.

Het aantal bij het UWV ingeschreven werkzoekende jongeren tot 27 jaar bereikte op 1 januari 2016 het hoogste niveau van de afgelopen jaren, maar daarna daalde het aantal ingeschreven jongeren sterk; van ca. 6.000 tot net 3.500 een jaar later; een daling van ruim 41%.

Figuur 7.8 Aantal ingeschrevenen bij het UWV jonger dan 27 jaar

Bron: UWV, bewerking PSO

8

HAAGSE REGIO

8.1 INLEIDING

Den Haag ligt niet geïsoleerd in het land. Sinds 1 januari 2015 maakt Den Haag deel uit van de Metropoolregio Rotterdam-Den Haag (MRDH). Deze metropoolregio bestaat uit de voormalige Stadsregio Rotterdam (SRR) en het voormalige Stadsgewest Haaglanden (SGHL). De onderstaande kaart laat de metropoolregio zien, onderverdeeld in de twee (voormalige) stadsregio's en gemeente Den Haag. In dit hoofdstuk zullen we nader ingaan op de gemeenten binnen Haaglanden.

Figuur 8.1 Den Haag binnen voormalige SGHL en binnen MRDH

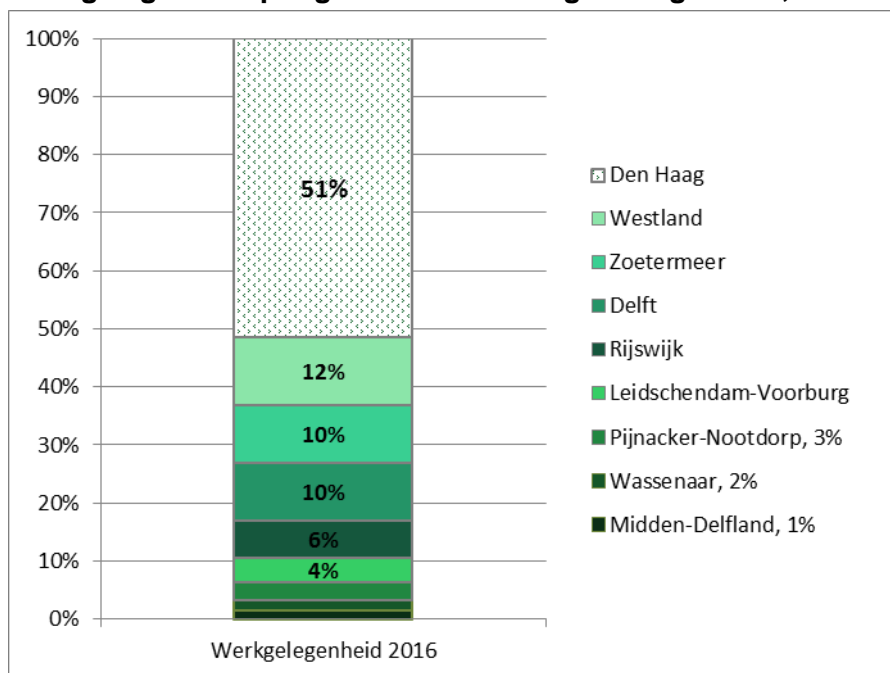

8.2 WERKGELEGENHEIDSSTRUCTUUR REGIOGEMEENTEN HAAGLANDEN

Den Haag dominant in Overheid, Extraterritoriale instellingen en Olie en gas

Den Haag is verantwoordelijk voor 51% van de banen in de regio Haaglanden. Dit is de afgelopen jaren nauwelijks veranderd. Ook de meeste vestigingen zijn in Den Haag te vinden.

Figuur 8.2 Werkgelegenheid per gemeente in de regio Haaglanden, 1-1-2016

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

De werkgelegenheidsstructuur van de verschillende regiogemeenten laat de volgende typering zien voor begin 2016.

Den Haag domineert in banen in de extraterritoriale instellingen, het openbaar bestuur en de delfstoffen (olie en gas). In al deze bedrijfstakken is minimaal 71% van de banen in Den Haag gevestigd. Ook in de financiële sector domineert Den Haag met 61% van de banen in de regio. Voor de totale werkgelegenheid is het aandeel van Den Haag binnen de regio gemiddeld 51%.

Na Den Haag is Westland het meest onderscheidend. Deze gemeente heeft 70% van alle banen in de agrarische sector en 25% van de banen in de energiemarkt (nutsbedrijven) in de regio. Ook heeft Westland naar verhouding veel banen in de industrie (21%) en in de bouw (20%).

Rijswijk heeft binnen de regio relatief veel banen in de industrie en sector advies, onderzoek en gespecialiseerde zakelijke diensten en in verhuur roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening. Alle drie sectoren hebben ca. 15% van de banen in de regio Haaglanden.

Delft domineert vooral in de nutsbedrijven in energie (64% van de regio banen) en water (35%). Ook onderwijs en zorg zijn grote sectoren in Delft (resp. 25% en 13%). Voor Wassenaar zijn de vastgoed- en overige zakelijke dienstensector en de handel belangrijke sectoren maar binnen de regio als totaal is het aandeel van Wassenaar in deze beide sectoren niet zo groot.

Zoetermeer is binnen de regio van belang voor de watersector (nutsbedrijven, 21% van de regiobanen). Ook heeft Zoetermeer binnen de regio naar verhouding veel banen in de industrie en in de sector informatie en communicatie (resp. 15% en 16%).

Voor Midden-Delfland zijn de industrie, agrarische sector, de groot- en detailhandel en bouw van belang. Binnen de regio komt Midden-Delfland met deze sectoren niet boven de 6% uit.

Leidschendam-Voorburg heeft relatief veel banen in de zorg en handel.

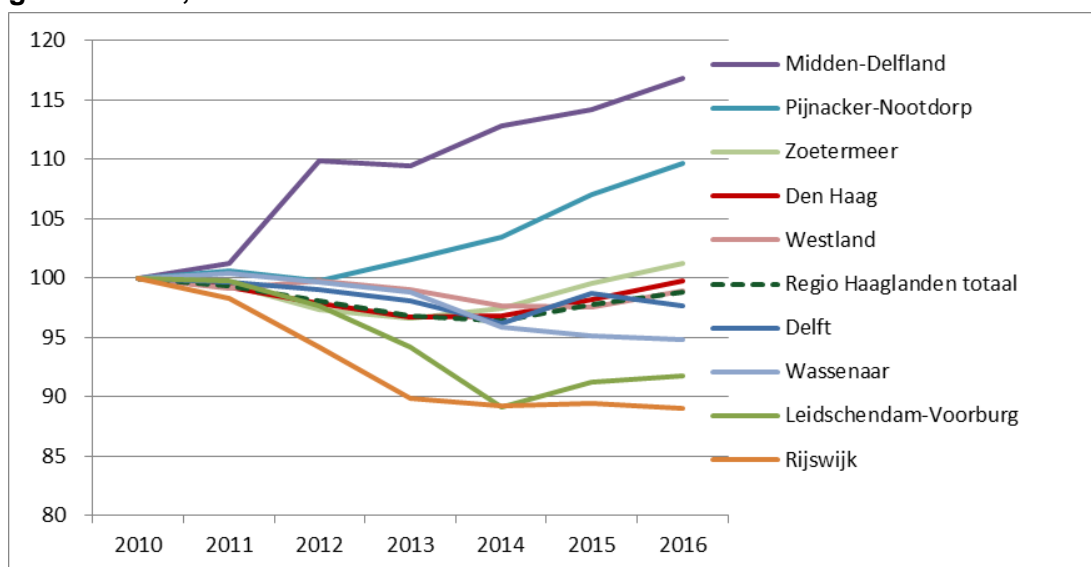
En Pijnacker-Nootdorp heeft relatief veel banen in de handel.

8.3 WERKGELEGENHEIDSONTWIKKELING IN DE REGIO

Per saldo 1% krimp in de regio sinds 2010, maar ontwikkeling per gemeente heel verschillend

De regio als totaal is na het begin van de economische crisis in 2008-2009 gekrompen in werkgelegenheid. Omdat Den Haag iets meer dan de helft van alle banen in de regio bepaalt, ligt de ontwikkeling van Den Haag heel dicht tegen het regiototaal aan. Bij zeven van de negen regiogemeenten zien we een vorm van herstel vanaf 2014, en bij sommige gemeenten al eerder. Alleen in Rijswijk en Wassenaar laat het herstel nog op zich wachten. In deze gemeenten is de werkgelegenheid de afgelopen twee jaar nog licht gedaald.

Figuur 8.3 Ontwikkeling van het aantal banen per gemeente in de regio Haaglanden, geïndexeerd, 2010=100

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

In totaal had de regio begin 2016 bijna 529.000 banen. Dat zijn er bijna 6.200 minder dan in 2010, een krimp van 1%. In 2015 nam het aantal banen in de regio met ca. 6.100 toe, een groei van 1,2%.

Bijlage VIII laat per sector zien wat de ontwikkeling is voor de verschillende gemeenten binnen de regio Haaglanden. Ook wordt het belang van de sector voor de verschillende gemeente aangegeven.

In de periode 2010-2016 zijn de meeste banen in de regio Haaglanden verloren gegaan bij het openbaar bestuur (-5.800), de overige zakelijke dienstverlening (-1.700) en de industrie (-1.500 banen). De drie sectoren in Haaglanden met de meeste groei waren advisering en onderzoek (+3.300 banen), informatie en communicatie (+2.000 banen) en onderwijs (+1.300 banen).

Niet alle branches volgden hetzelfde patroon in alle regiogemeenten. In de volgende tabel worden de tien branches met in absolute zin de grootste krimp of groei in de periode 2010-2016 weergegeven.

Tabel 8.1 Top 10 groei en krimp branches per gemeente in de regio Haaglanden, 2010-2016

Top 10 branches met krimp			Top 10 branches met groei				
O	Openb. bestuur en overheid	Den Haag	-4842	M	Advisering en onderzoek	Den Haag	3635
C	Industrie	Zoetermeer	-1308	P	Onderwijs	Den Haag	1317
N	Ov. zakelijke dienstverlening	Den Haag	-1230	C	Industrie	Midden-Delfland	981
M	Advisering en onderzoek	Rijswijk	-1072	J	Informatie en communicatie	Den Haag	726
C	Industrie	Delft	-834	N	Ov. zakelijke dienstverlening	Zoetermeer	726
J	Informatie en communicatie	Rijswijk	-648	M	Advisering en onderzoek	Zoetermeer	622
H	Vervoer en opslag	Delft	-550	J	Informatie en communicatie	Zoetermeer	603
O	Openb. bestuur en overheid	Rijswijk	-468	J	Informatie en communicatie	Delft	582
G	Handel	Leidschendam-Voorburg	-454	M	Advisering en onderzoek	Pijnacker-Nootdorp	530
H	Vervoer en opslag	Zoetermeer	-451	M	Advisering en onderzoek	Delft	364

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

De branches met in absolute zin de grootste verliezen aan banen liggen vaak in Den Haag. Openbaar bestuur en overige zakelijke dienstverlening gaven beide in Den Haag de grootste verliezen. Maar deze branches lieten ook in de meeste andere gemeenten in de regio krimp zien. Voor Den Haag speelde de Rijksoverheid een grote rol bij de krimp van het openbaar bestuur. Post NL zorgde voor een groot deel van de krimp in de transport (vervoer en opslag). De krimp in de industrie in Zoetermeer werd voornamelijk veroorzaakt door krimp bij Siemens terwijl in Delft Combiwerk verhuisde van Delft naar Den Haag.

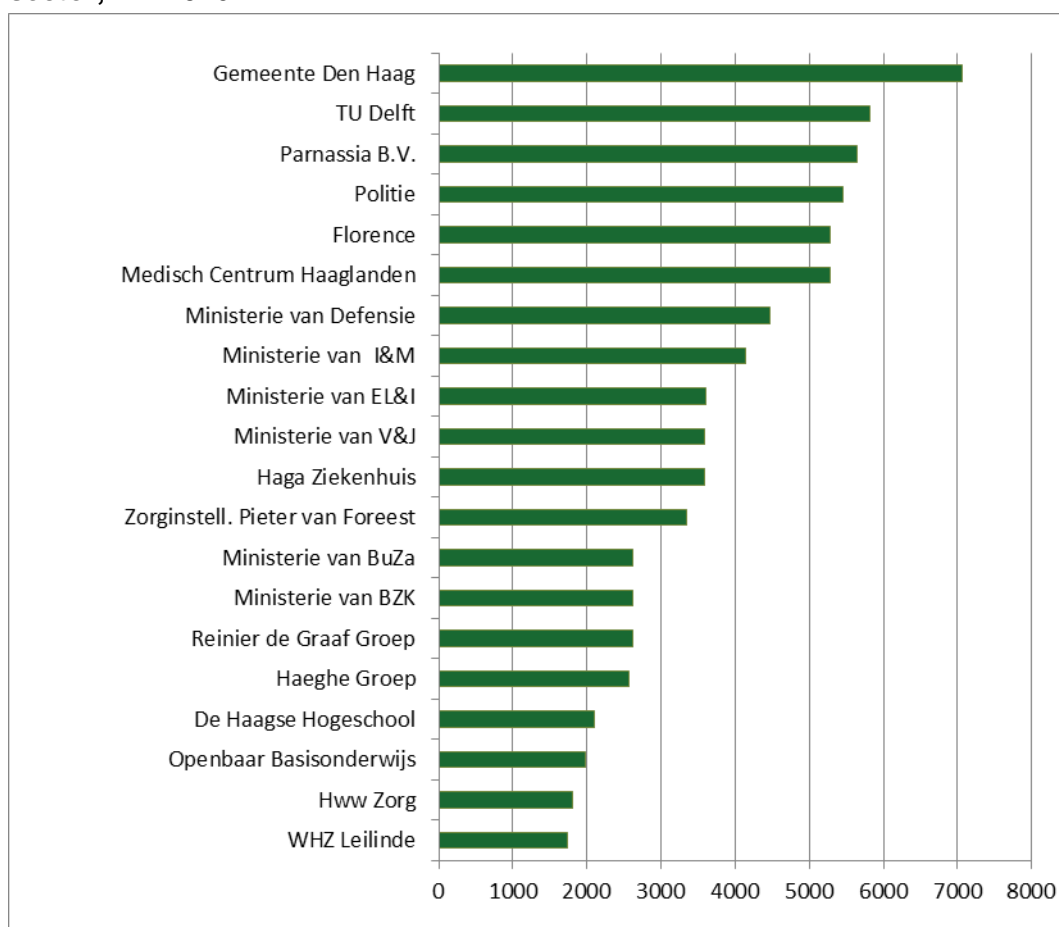
Advies, onderzoek en gespecialiseerde zakelijke diensten is in Den Haag gegroeid ten koste van Rijswijk (verhuizing MN Services) waardoor de banen voor de regio behouden bleven. De groei leverde hier per saldo geen nieuwe banen voor de regio op.

8.4 GROTE WERKGEVERS IN DE REGIO

Top 20 quartair en top 20 commercieel goed voor kwart banen

Wanneer we de verschillende vestigingen van eenzelfde bedrijf bij elkaar voegen komen we tot een top 20 van grootste werkgevers in de regio. In de quartaire sector waren dat begin 2016, net als in Den Haag, vooral de Gemeente Den Haag, de ministeries en een aantal grote zorginstellingen. Deze twintig grootste werkgevers in de quartaire sector waren samen goed voor ruim 75.000 banen, 14% van de totale werkgelegenheid in de regio.

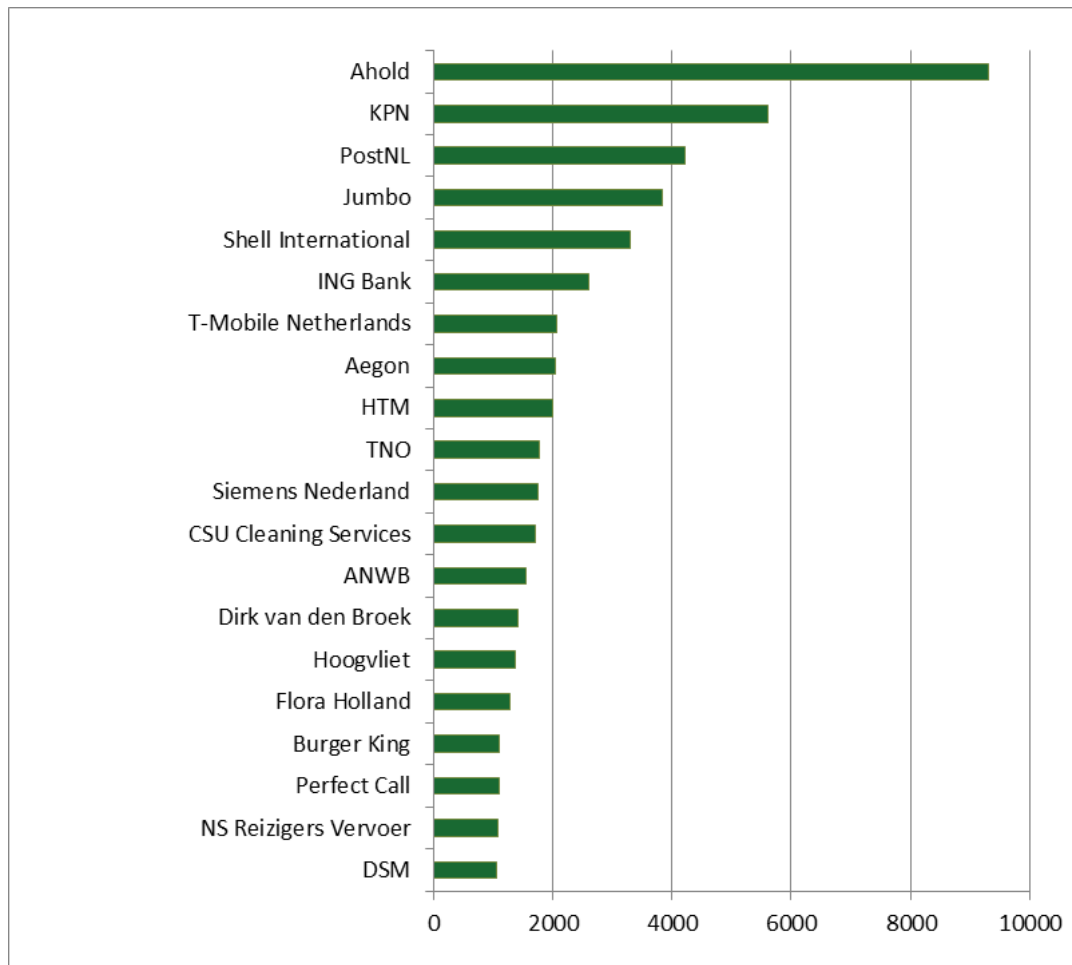
Figuur 8.4 Top 20 van de grootste werkgevers in de regio Haaglanden in de quartaire sector, 1-1-2016

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

In de commerciële sector was de grootste werkgever van de regio te vinden, namelijk Albert Heijn. Supermarkten doen het goed want ook Jumbo/C-1000 en Hoogvliet komen (al jaren) in de top 20 voor. Ook de financiële sector was goed vertegenwoordigd met drie bedrijven. In totaal bieden de 20 grootste werkgevers in de commerciële sector een baan aan bijna 53.000 mensen, 10% van de totale werkgelegenheid. Dat betekent dat begin 2016 in deze regio de 20 grootste werkgevers in de quartaire sector samen met de 20 grootste commerciële werkgevers goed waren voor een kwart van de banen.

Figuur 8.5 Top 20 van de grootste werkgevers in de regio Haaglanden in de commerciële sector, 1-1-2016

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, bewerking PSO

8.4 VERSCHUIVINGEN BINNEN DE REGIO

Advies en onderzoek groeit in Den Haag door verhuizingen vanuit regio

De bedrijven die zich in 2016 vanuit de regio in Den Haag hebben gevestigd, zijn vooral actief op het gebied van Advisering en onderzoek, Handel en Overige zakelijke dienstverlening. Ze brachten respectievelijk 310, 110 en 130 banen mee naar Den Haag. Er vertrokken echter ook bedrijven uit Den Haag naar de regio. Deze bedrijven waren vooral te vinden in Advies en onderzoek (-205), Handel (-170) en Bouw (-150 banen) en Overige zakelijke dienstverlening (-110). Aangezien groei en krimp zich voor een deel in dezelfde sectoren voordoen, vallen de netto verschuivingen per sector mee. Per saldo groeit de sector Advies en onderzoek met 100 banen en krimpt de Bouw met 90 banen als gevolg van verhuizingen binnen de regio.

9

DEN HAAG EN DE G5

9.1 INLEIDING

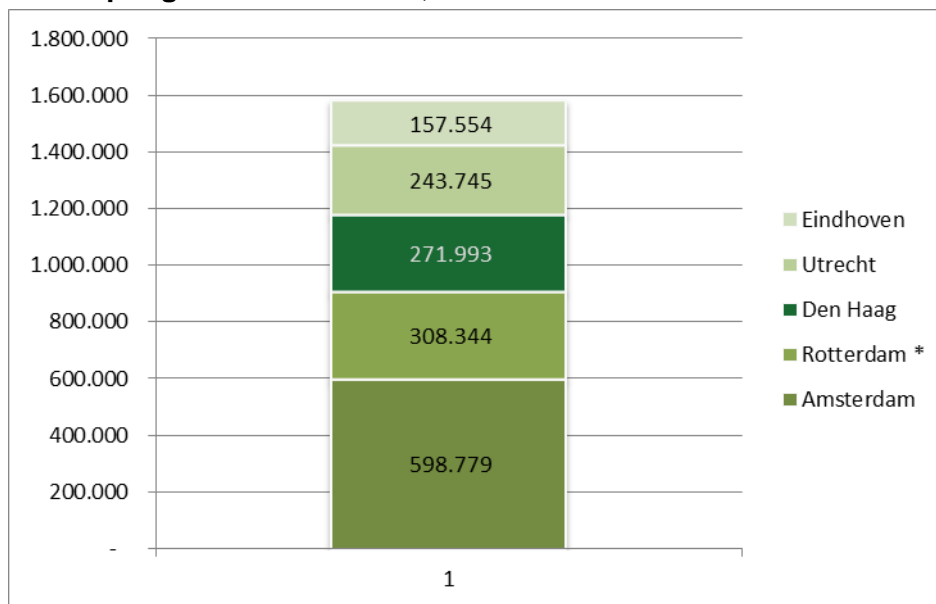
Den Haag laat zich vergelijken met vier andere grote gemeenten in Nederland. Op volgorde van inwonersaantal zijn dat: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Eindhoven (G5).

9.2 WERKGELEGENHEIDSONTWIKKELING G5

De vijf grootste gemeenten zorgen samen voor anderhalf miljoen banen

Amsterdam heeft verreweg de meeste banen (bijna 600.000); Eindhoven heeft geringste aantal banen (bijna 160.000).

Figuur 9.1 Banen per gemeente in de G5, 1-1-2016

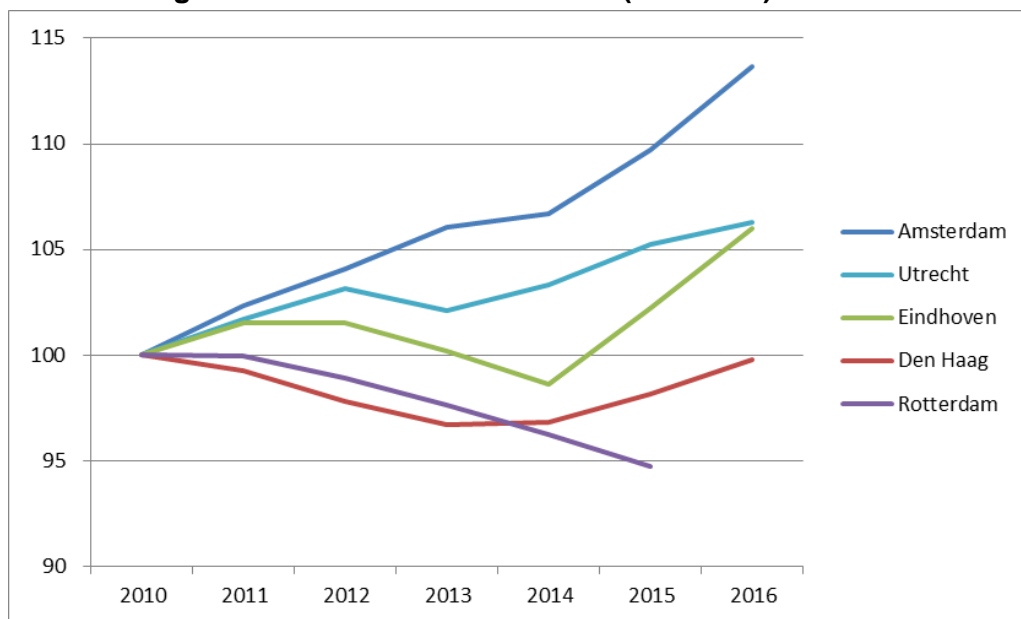

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, opgave gemeenten, bewerking PSO

* De gegevens van Rotterdam hebben betrekking op 1-1-2015

Sinds het begin van de recessie (2008/2009) verliep de ontwikkeling van het aantal banen van Den Haag minder gunstig dan in andere steden. Alleen Rotterdam verloor meer banen. Sinds 2014 zit Den Haag weer in de lift, terwijl de krimp in Rotterdam nog aan hield. Ten opzichte van Amsterdam en Utrecht heeft Den Haag de afgelopen jaren echter veel terrein verloren.

Figuur 9.2 Ontwikkeling van het aantal banen in de G5 (2010=100)

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, opgave gemeenten, bewerking PSO

9.3 GROEI- EN KRIMPSECTOREN G5

Den Haag heeft minder groeisectoren en groei is kleiner

Tabel 9.1 geeft de ontwikkeling in de G5 van het aantal banen per sector in de periode 2010-2016 weer. De economische crisis en bankencrisis begon in 2007 en werkte in de economie door vanaf eind 2008. Het jaar 2009 was voor veel gemeenten het jaar met de hoogste werkgelegenheid. Na 2009 drong de crisis in alle sectoren door en begon de banenkrimp in de meeste gemeenten, die vervolgens een aantal jaren zou aanhouden.

Na 2010 ontwikkelde de werkgelegenheid zich in alle G5 gemeenten heel verschillend. In Amsterdam groeide het aantal banen continu. In Utrecht en Eindhoven groeide het aantal banen ook, maar deze gemeenten kenden ook een of twee jaar met krimp. Den Haag kende tot 2013 een forse krimp om de afgelopen twee jaar weer flink te groeien. In Rotterdam daalde het aantal banen tot 2015 continu (de cijfers van 1 januari 2016 zijn nog niet beschikbaar).

De groei en krimp was niet evenredig over alle sectoren en in alle gemeenten verdeeld. Over het algemeen valt op dat in de periode 2010-2016 de sectoren handel en horeca, en advisering en onderzoek fors groeiden, met uitzondering van horeca in Den Haag (en advisering en onderzoek in Rotterdam). Sectoren die veel krimp kenden, zijn de industrie, bouwnijverheid, transport en overige zakelijke dienstverlening, een enkele gemeente uitgezonderd.

Tabel 9.1 Ontwikkeling in de G5 per sector, 2010-2016

	Amsterdam	Rotterdam *	Den Haag	Utrecht	Eindhoven
A Agrarische sector	+	=	-	-	+
B Delfstoffenwinning	=	=	--	=	=
C Industrie	---	---	++	---	---
D Energiesector	++	++	+	--	=
E Watermanagement	+++	--	--	--	=
F Bouwnijverheid	+	----	--	---	---
G Groot- en detailhandel	+++++	+++	++	+++++	+++
H Vervoer en opslag	----	----	++	+	---
I Horeca	+++++	+++	--	+++++	+++
J Informatie en Communicatie	+++++	---	+++	---	---
K Financiële instellingen	+++	----	--	+++++	--
L Onroerend goed sector	+++	--	--	++	+
M Advies & Onderzoek sector	+++++	----	+++++	+++++	+++++
N Overige zak. Dienstverlening	---	----	---	----	+++++
O Openbaar bestuur	----	+++++	----	+++++	++
P Onderwijs	++++	----	+++	+++	++
Q Zorgsector	+++++	---	++	+++++	--
R Vrijtijdssector	+++++	---	--	+++	+++
S Overige dienstverlening	+++	---	++	--	+
U Extraterritoriaal	=		+		
Saldo 2010-2015	72.064	-17.004	-548	14.407	8.882

Legenda ontwikkeling: +++++ > 5000, ++++ > 1500, +++ > 500, ++ > 100, + > 20;
 = -20 tot +20; - < -20, -- < -100, --- < -500, ---- < -1500, ----- < -5000

* Gegevens van Rotterdam hebben betrekking op periode 2010-2015.

Bron: Werkgelegenheidsregister Haaglanden, opgave gemeenten, bewerking PSO

In bijlage IX zijn van alle sectoren grafieken opgenomen van de gemeenten in de G5. Deze grafieken geven de geïndexeerde ontwikkeling van het aantal banen weer en het belang van de sector in het totaal aantal banen. Een aantal uitgesproken sectoren wordt hier besproken.

Openbaar bestuur: van groot belang voor Den Haag, maar gekrompen ten opzichte van 2010

Den Haag kent sectoren die een (veel) groter aandeel in de werkgelegenheid hebben dan bij de andere G5 gemeenten het geval is. Dit zijn de agrarische sector, delfstofwinning, openbaar bestuur, overige dienstverlening en extraterritoriale instellingen. De nabijheid van het Westland, het belang van de olie en gas sector in de regio en de aanwezigheid van de Rijksoverheid spelen hierin een grote rol. Vooral het openbaar bestuur springt eruit met begin 2016 17% van de banen in Den Haag. Bij de andere gemeenten kwam het aandeel openbaar bestuur niet boven de 9% uit. Na 2010 is het aantal banen in deze sector gaan krimpen, vooral in de periode 2012-2013. Bij de Rijksoverheid verdwenen er veel banen. De laatste twee jaar is het aantal banen bij de overheid redelijk stabiel.

Belangrijke sectoren groeiden in Den Haag minder hard of krompen meer

De sectoren handel, advies en onderzoek en zorg zijn voor de meeste gemeenten belangrijke pijlers van de werkgelegenheid. Voor Den Haag geldt dit in mindere mate. Deze sectoren waren in Den Haag minder aanwezig dan in de andere G5-gemeenten, bovendien groeiden de sectoren in Den Haag minder snel.

De handel staat in Den Haag voor ongeveer 12% van de banen (het laagst van alle G5 gemeenten) en is tussen 2010 en 2016 minder hard gegroeid dan in de andere G5 gemeenten.

Advies en onderzoek is in Den Haag verantwoordelijk voor ca. 11% van de werkgelegenheid (bijna de laagste) en is weliswaar al een aantal jaren aan het groeien, maar minder hard dan in de meeste andere G5 gemeenten.

Voor de zorg geldt dat het aantal banen in deze sector sinds 2010 nauwelijks is gegroeid. Dit geldt ook voor Rotterdam en Eindhoven. Maar in Amsterdam en Utrecht is het aantal banen in de hele periode blijven groeien. Het aandeel van de zorg in de totale werkgelegenheid ligt voor Den Haag op 14%, waarmee Den Haag in de middenmoot valt.

INDELING IN HAAGSE SECTOREN

Sector Hoofdklasse	
Economische sectoren	SBI Bedrijfsklasse
1 Primaire sector, delfstoffen, nuts	
Primaire sector, delfstoffen, nuts	1 Landbouw, jacht en dvl. hiervoor
Primaire sector, delfstoffen, nuts	2 Bosbouw en dvl. t.b.v. de bosbouw
Primaire sector, delfstoffen, nuts	3 Visserij, kweken van vis en schaaldieren
Primaire sector, delfstoffen, nuts	9 Dienstverlening tbv aardolie- en aardgaswinning
Primaire sector, delfstoffen, nuts	35 Prod. en distrib. van elektr., aardgas, stoom en gekoelde lucht
Primaire sector, delfstoffen, nuts	36 Wining en distributie van water
Primaire sector, delfstoffen, nuts	37 Afvalwater inzameling en -behandeling
Primaire sector, delfstoffen, nuts	38 Afvalinzameling en -behandeling en voorbereiding tot recycling
Primaire sector, delfstoffen, nuts	39 Sanering en overig afvalbeheer
2 Industrie, bouw, vervoer	
Industrie	10 Vervaardiging van voedingsmiddelen
Industrie	11 Vervaardiging van dranken
Industrie	13 Vervaardiging van textiel
Industrie	14 Vervaardiging van kleding
Industrie	15 Maken van leer en lederwaren en schoenen
Industrie	16 Houtindustrie en maken van art. van hout, kurk, riet e.d.
Industrie	17 Maken van papier, karton en papier- en kartonwaren
Industrie	18 Uitgeverijen, drukkerijen en reprod. van opgenomen media
Industrie	19 Aardolie- en steenkoolverwerkende industrie
Industrie	20 Maken van chemische producten
Industrie	21 Maken van farmaceutische grondstoffen en producten
Industrie	22 Maken van producten van rubber en kunststof
Industrie	23 Maken van glas, aardewerk, cement-, kalk- en gipsproducten
Industrie	25 Maken van producten van metaal (excl. mach. en transp.mid.)
Industrie	26 Maken van computers en elektronische en optische apparatuur
Industrie	27 Maken van elektrische apparatuur
Industrie	28 Maken van overige machines en apparaten
Industrie	29 Maken van auto-s, aanhangwagens en opleggers
Industrie	30 Maken van overige transportmiddelen
Industrie	31 Maken van meubels
Industrie	32 Maken van overige goederen
Industrie	33 Reparatie en installatie van machines en apparaten
Bouw	41 Algemene burgerlijke en utiliteitsbouw en projectontwikkeling
Bouw	42 Grond-, water-, en wegenbouw
Bouw	43 Gespecialiseerde werkzaamheden in de bouw
Vervoer en opslag, post	49 Vervoer over land
Vervoer en opslag, post	50 Vervoer over water
Vervoer en opslag, post	51 Luchtvaart
Vervoer en opslag, post	52 Opslag en dienstverlening t.b.v. het vervoer
Vervoer en opslag, post	53 Post en Koeriers
3 Handel	
Autohandel	45 Handel in en reparatie van auto-s en motorfietsen
Groothandel	46 Grthdl en handelsbemiddeling (niet in auto-s/ motorfietsen)
Detailhandel	47 Detailhandel
Horeca	55 Logiesverstrekking
Horeca	56 Eet- en drinkgelegenheden
Reparatie computers en consumentenart	95 Reparatie van computers en consumentenartikelen

4 Zakelijke diensten	
Media, informatie, communicatie, IT	58 Uitgeverijen
Media, informatie, communicatie, IT	59 Productie en distributie van films en tv, maken en uitgeven geluidsopnamen
Media, informatie, communicatie, IT	60 Verzorgen en uitzenden van tv programma's
Media, informatie, communicatie, IT	61 Telecommunicatie
Media, informatie, communicatie, IT	62 Dienstverlening ohgv informatietechnologie
Media, informatie, communicatie, IT	63 Dienstverlening ohgv informatie
Financiële inst, verzekeraars	64 Financiële instellingen
Financiële inst, verzekeraars	65 Verzekeringswezen en pensioenfondsen
Financiële inst, verzekeraars	66 Overige financiële dienstverlening
Vastgoed, verhuur, reizen, ov zakelijke diensten	68 Verhuur van en handel in onroerend goed
Vastgoed, verhuur, reizen, ov zakelijke diensten	75 Veterinaire dM
Vastgoed, verhuur, reizen, ov zakelijke diensten	77 Verhuur en lease van autos, consumenten art., machines en ov. roerende goederen
Vastgoed, verhuur, reizen, ov zakelijke diensten	79 Reisbemiddeling, -organisatie, toeristische informatie en reserveringsbureaus
Vastgoed, verhuur, reizen, ov zakelijke diensten	82 Overige zakelijke dienstverlening
Juridische dM, accountants, org advies, management	69 Rechtskundige dM, accountancy, belasting advies en administratie
Juridische dM, accountants, org advies, management	70 Holdings, man. advies, concerndiensten
Ontwerp, vormgeving, keuring, marktonderzoek	71 Architecten, ingenieurs en technisch ontwerp en advies, keuring en controle
Ontwerp, vormgeving, keuring, marktonderzoek	72 Speur- en ontwikkelingswerk
Ontwerp, vormgeving, keuring, marktonderzoek	73 Reclame en marktonderzoek
Ontwerp, vormgeving, keuring, marktonderzoek	74 Industrieel ontwerp en vormgeving, fotografie, vertaling en ov. consultancy
Arbeidsbemiddeling, uitzendbureaus en personeelsbeheer	78 Arbeidsbemiddeling, uitzendbureaus en personeelsbeheer
Facility man, reiniging, beveiliging e.d.	80 Beveiliging en opsporing
Facility man, reiniging, beveiliging e.d.	81 Facility management, reiniging en landschapsverzorging

5 Overheid en extra territoriale instellingen	
Rijksoverheid	84 Openbaar bestuur, overheidsdiensten, verplichte soc. verzek.
Provinciale overheid	84 Openbaar bestuur, overheidsdiensten, verplichte soc. verzek.
Gemeentelijke overheid	84 Openbaar bestuur, overheidsdiensten, verplichte soc. verzek.
Extra-territoriale instellingen	99 Extra-territoriale lichamen en organisaties

6 Zorg	
Gezondheidszorg en maatschappelijke dM	86 Gezondheidszorg
Gezondheidszorg en maatschappelijke dM	87 Verpleging, verzorging en begeleiding met overnachting
Gezondheidszorg en maatschappelijke dM	88 Maatschappelijke dM zonder overnachting

7 Maatschappelijke organisaties	
Onderwijs	85 Onderwijs
Kunst, cultuur, sport, recreatie, maatsch. en politieke org	90 Kunst
Kunst, cultuur, sport, recreatie, maatsch. en politieke org	91 Culturele uitleencentra, openb. archieven, musea, e.d
Kunst, cultuur, sport, recreatie, maatsch. en politieke org	92 Loterijen en kansspelen
Kunst, cultuur, sport, recreatie, maatsch. en politieke org	93 Sport en recreatie
Kunst, cultuur, sport, recreatie, maatsch. en politieke org	94 Levensbeschouwelijke en politieke org, belangen- en ideële org, hobbyclubs
Kunst, cultuur, sport, recreatie, maatsch. en politieke org	96 Wellness, uitvaart, persoonlijke dM en ov. dM

INDELING IN LANDELIJKE SECTOREN

SBI Sector / bedrijfstak	Den Haag 2016
A Landbouw, bosbouw en visserij	2434
B Winning van delfstoffen	1597
C Industrie	7516
D Productie, distributie en handel in elektriciteit en aardgas	62
E Winning/distributie van water; afval(water)beheer, sanering	970
F Bouwnijverheid	12640
G Groot- en detailhandel; reparatie van autos	33097
H Vervoer en opslag	10078
I Logies-, maaltijd- en drankverstrekking	11657
J Informatie en communicatie	14323
K Financiële instellingen	8471
L Verhuur van en handel in onroerend goed	2792
M Advisering, onderzoek, special. zakelijke dienstverlening	28833
N Verhuur van roerende goederen, overige zakelijke dienstverl.	11003
O Openb. bestuur, overheid, soc. verzekeringen	46724
P Onderwijs	17077
Q Gezondheids- en welzijnszorg	39242
R Cultuur, sport en recreatie	7874
S Overige dienstverlening	10333
T Extraterritoriale organisaties en lichamen	5270
Totaal aantal banen	271993

AFBAKENING VAN DE CLUSTERS

INTERNATIONALE ORGANISATIES EN THE HAGUE SECURITY DELTA

Cluster internationale instellingen en organisaties

Dit cluster is niet afgebakend op basis van de standaard bedrijfsindeling. Dit cluster is het resultaat van opgebouwde kennis bij Bureau Internationale Zaken (BIZ) van de gemeente Den Haag. Het BIZ heeft op basis van haar eigen adreslijsten met internationale organisaties opdracht verleend aan onderzoeksbureau Decisio om deze organisaties te bevragen. Voor meer informatie met betrekking tot de bevroegde organisaties kunt u contact opnemen met Geert Dijkstra van de gemeente Den Haag (geert.dijkstra@denhaag.nl).

Cluster HSD

Het veiligheidscluster is niet afgebakend op basis van de standaard bedrijfsindeling. Dit cluster is samengesteld op advies van verschillende organisaties die zich bezighouden met veiligheid en The Hague Security Delta. Daarbij is gebruik gemaakt van de verschillende netwerken. Voor meer informatie met betrekking tot de organisaties kunt u contact opnemen met Karim Adarghal of Daan Rijnders van de gemeente Den Haag (Karim.Adarghal@denhaag.nl, Daan.Rijnders@denhaag.nl).

IV

AFBAKENING CLUSTER IT TECH

ICT groep
SBI-codes
1 IT-Industrie
26110 Vervaardiging van elektronische componenten
26120 Vervaardiging van elektronische printplaten
26200 Vervaardiging van computers en randapparatuur
26300 Vervaardiging van communicatieapparatuur
26400 Vervaardiging van consumentenelektronica
26800 Vervaardiging van informatiedragers
2 IT-Handel
46510 Groothandel in computers, randapparatuur en software
46520 Groothandel in elektronische en telecommunicatieapparatuur
47420 Winkels in telecommunicatieapparatuur
58210 Uitgeverijen van computerspellen
58290 Overige uitgeverijen van software
3 Telecom
61100 Draadgebonden telecommunicatie
61200 Draadloze telecommunicatie
61300 Telecommunicatie via satelliet
61900 Overige telecommunicatie
4 IT-Diensten
62020 Advisering op het gebied van informatietechnologie
62030 Beheer van computerfaciliteiten
62090 Overige dienstverlenende activiteiten op het gebied van info
63110 Gegevensverwerking, webhosting en aanverwante activiteiten
63120 Webportals
95110 Reparatie van computers en randapparatuur
95120 Reparatie van communicatieapparatuur

AFBAKENING CLUSTER ENERGIE

Het cluster Energie wordt in Den Haag gedomineerd door bedrijven die zich met de winning van olie en gas bezighouden en bedrijven die energie produceren. Dit cluster bestaat voor een deel uit bedrijven die voldoen aan een aantal standaard bedrijfsindelingen. Deze worden hieronder weergegeven.

Bedrijven in het cluster olie & gas op basis van de standaard bedrijfsindeling	
6100	Winning van aardolie
6200	Winning van aardgas
9100	Dienstverlening voor de winning van aardolie en aardgas
19201	Aardolieraffinage
	Vervaardiging van overige organische basischemicaliën
35111	Productie van elektriciteit door thermische, kern- en warmtekrachtcentrales
35112	Productie van elektriciteit door windenergie
35113	Productie van elektriciteit door zonnecellen, warmtepompen en waterkracht

Daarnaast zijn er bedrijven die zijn toegevoegd aan het cluster omdat zij hiervoor veel werk verrichten. Deze bedrijven vallen echter in een standaard bedrijfsindeling waarvoor niet geldt dat de hele SBI binnen het cluster valt. Hierbij gaat het vooral om een aantal bedrijven in de branche Ingenieurs en overig technisch ontwerp en advies.

AFBAKENING CLUSTER RECREATIE & TOERISME

Cluster T&R	SBI-Codes	IPO factor	Banen 2016	
			obv IPO berekening	obv Werkgelegenheidsregister
1 Detailhandel/ groothandel				
	45194 Handel in en reparatie van caravans		-	-
	46492 Groothandel in watersportartikelen		17	17
	46493 Groothandel in kampeerartikelen (geen caravans)		9	9
	47300 Benzinstations	0,1	30	299
	47642 Winkels in watersportartikelen		39	39
	47643 Winkels in sportartikelen (geen watersport)		413	413
	47644 Winkels in kampeerartikelen (geen caravans)		4	4
	47722 Winkels in lederwaren en reisartikelen	0,3	9	30
	47781 Winkels in fotografische artikelen	0,3	11	37
2 Logiesverstrekking				
	55101 Hotel-restaurants		988	988
	55102 Hotels (geen hotel-restaurants), pensions en confer.-oorden		409	409
	55201 Verhuur van vakantiehuisjes en appartementen		21	21
	55202 Jeugdherbergen en vakantiecampen		9	9
	55300 Kampeertreinen		57	57
	55900 Overige logiesverstrekking		14	14
3 Horeca				
	56101 Restaurants		4.942	4.942
	56102/3 Cafeteria's, lunchrooms, snackbars, eetkramen e.d. incl ijssalons		2.562	2.562
	56300 Cafés		1.898	1.898
4 Vervoer				
	49100 Personenvervoer per spoor (geen tram of metro)	0,1	121	1.205
	49320 Vervoer per taxi	0,1	71	709
	49391 Ongeregeld personenvervoer over de weg		186	186
	50100 Zee- en kustvaart (passagiersvaart en veerdiensten)	0,5	4	8
	50300 Binnenvaart (passagiersvaart en veerdiensten)	0,1	1	9
	51100 Personenvervoer door de lucht	0,1	1	6
	52220 Dienstverlening voor vervoer over water	0,1	2	24
	52230 Dienstverlening voor de luchtvaart	0,1	1	7
	79110 Reisbemiddeling		275	275
	79120 Reisorganisatie		150	150
	79900 Informatieverstrekking op het gebied van toerisme		195	195
5 Cultuur, recreatie en amusement				
	59140 Bioscopen		217	217
	90011 Beoefening van podiumkunst		1.244	1.244
	90013 Circus en variété		63	63
	90041 Theaters en schouwburgen		405	405
	90042 Evenementenhallen		80	80
	91021 Musea		511	511
	91022 Kunstgalerieën en -expositieruimten		90	90
	91041 Dieren- en plantentuinen, kinderboerderijen		84	84
	93211 Pret- en themaparken		132	132
	93212 Kermisattracties		6	6

6 Sport			
85511 Zeil- en surfscholen		48	48
85519 Overig sport- en recreatieonderwijs	0,3	138	461
93111 Zwembaden	0,3	29	98
93112 Sporthallen, sportzalen en gymzalen	0,3	22	73
93113 Sportvelden	0,3	1	3
93119 Overige sportaccommodaties	0,3	93	310
93121 Veldvoetbal	0,3	30	100
93122 Veldsport in teamverband (geen voetbal)	0,3	1	3
93124 Tennis	0,3	2	5
93125 Paardensport en maneges	0,3	14,4	48
93127 Auto- en motorsport	0,3	0,3	1
93128 Wintersport	0,3	12	40
93129 Overige buitensport	0,3	2,7	9
93130 Fitnesscentra		389	389
93141 Individuele zaalsport	0,3	0,3	1
93143 Kracht- en vechtsport	0,3	6,9	23
93144 Bowlen, kegelen, biljarten e.d.	0,3	0,6	2
93145 Denksport	0,3	0,6	2
93146 Sportscholen	0,3	55,5	185
93149 Overige binnensport en omnisport	0,3	3	10
93151 Zwem- en onderwatersport	0,3	1,2	4
93152 Roei-, kano-, zeil- en surfsport e.d.	0,3	1,2	4
93191 Beroepssportlieden	0,3	4,5	15
93192 Hengelsport		1	1
93193 Verzorgen van vistochten		28	28
93195 Organiseren van sportevenementen	0,3	23,1	77
93196 Sport: Overkoepelende organen en samenwerkings- en adviesorganen	0,3	9,6	32
93199 Overige sportactiviteiten n.e.g.	0,3	7,2	24
93291 Jachthavens		6	6

7 Overig T&R			
30120 Bouw van sport- en recreatievoertuigen		11	11
77111 Verhuur van personenauto's en lichte bedrijfsauto's	0,1	8	77
77120 Verhuur en lease van vrachtwagens, autobussen, caravans	0,3	2	5
77210 Verhuur van sport- en recreatieartikelen		13	13
82300 Organiseren van congressen en beurzen		123	123
92001 Loterijen en kansspelen (geen amusementsautomaten)		439	439
92009 Exploitatie van amusements- en speelautomaten		153	153
93299 Overige recreatie n.e.g.(geen jachthavens)		227	227
96040 Saunas, solaría, baden e.d.		236	236

Totaal		17.412	20.640
---------------	--	--------	--------

Binnen de branches die onder deze sector vallen komen ook banen voor die niet recreatief of toeristisch zijn. Een voorbeeld hiervan zijn de benzinstations. Deze zijn maar voor een deel gericht op recreatie en toerisme maar ook voor een groot deel op bijvoorbeeld de transportsector of forenzende werknemers. Daarom is door IPO¹⁷ een berekening gemaakt van het aandeel banen dat daadwerkelijk onder de R&T sector valt.

¹⁷ Het IPO (inter provinciaal overleg) heeft in samenwerking met het CBS en het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC) een standaard ontwikkeld voor het berekenen van de aandelen banen in de R&T sector.

In de 'Kanskaart Toerisme Den Haag' berekende adviesbureau BEA in 2011 het aantal fte in de R&T sector vanuit de bestedingen. Hierbij is gekeken naar het aantal bezoekers vermenigvuldigd met de gemiddelde bestedingen zoals deze in het onderzoek van SmartAgent naar voren kwamen. Dit leidde tot een berekend aantal banen van ca. 23.000 fte.¹⁸

Daarnaast werd een schatting gemaakt van het aantal indirecte banen bij toeleveranciers e.d. van 2.765 fte. Dat betekent in de berekening van BEA dat er 25.765 fte in Den Haag waren. Dat kwam neer op ca. 31.000 banen direct en indirect in de R&T sector. Dat was ca. 10% van de totale werkgelegenheid in 2011.

---

¹⁸ In het voorjaar 2017 verschijnt de update van de Kanskaart Toerisme met daarin nieuwe cijfers voor de sector.

VII

AFBAKENING VAN DE CLUSTERS

FINANCE EN LEGAL

Cluster Finance

Dit cluster is deels afgebakend op basis van de standaard bedrijfsindeling. Daarbij gaat het om de volgende SBI codes die in elk geval deel uitmaken van het financiële cluster.

SBI klasse Financieel	
64	Banken e.d.
65	Verzekeringen e.d.
66	Dvl tbv financiële sector
692	Accountants, boekhouding e.d.

Daarnaast gaat het om organisaties die zich bezighouden met financiële zaken bij de overheid, lobbycircuits, onderwijs e.d.

Voor meer informatie over de exacte samenstelling van het financiële cluster kunt u contact opnemen met Iris Olivier van de gemeente Den Haag (iris.olivier@denhaag.nl)

Cluster Legal

Dit cluster bestaat uit de SBI codes beginnend met 693, rechtskundige dienstverlening.

SBI klasse Juridisch	
691	Rechtskundige dvl

Daarnaast gaat het om organisaties die zich bezighouden met juridische zaken bij de overheid, lobby circuits, kennisinstellingen, internationale gerechtshoven e.d.

Voor meer informatie over de exacte samenstelling van het juridische cluster kunt u contact opnemen met Iris Olivier van de gemeente Den Haag (iris.olivier@denhaag.nl)

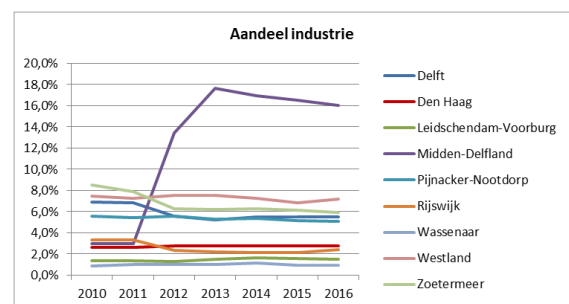
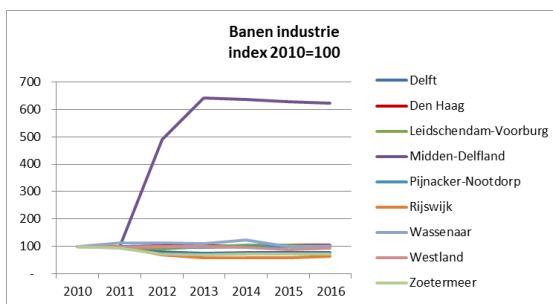
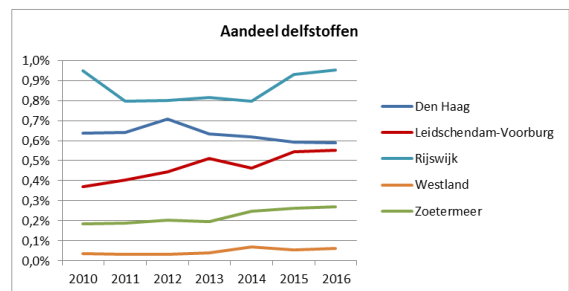
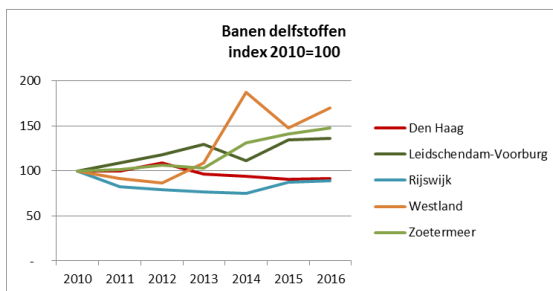
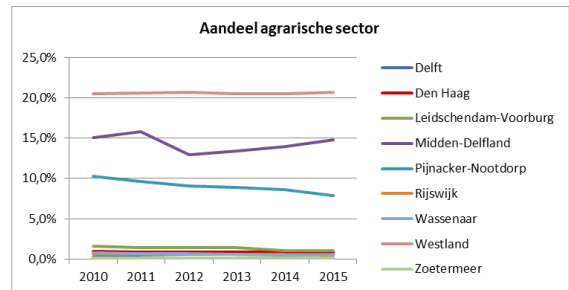
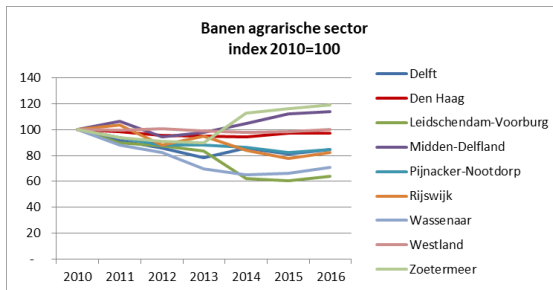
VIII

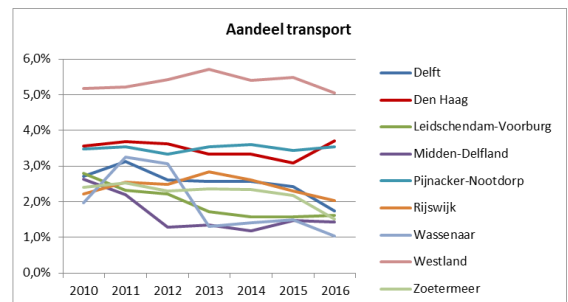
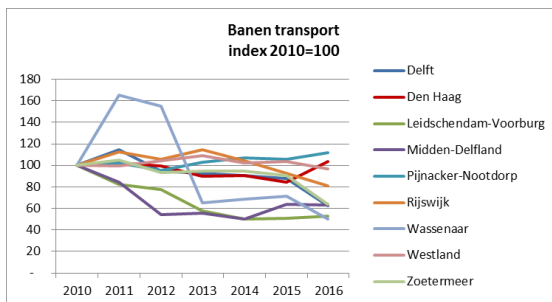
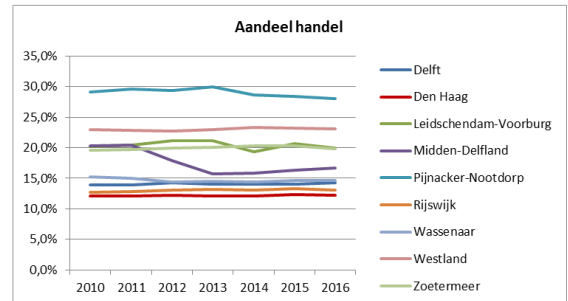
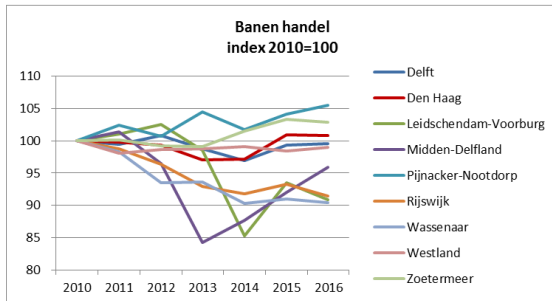
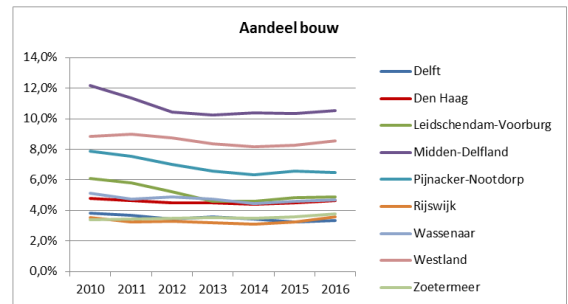
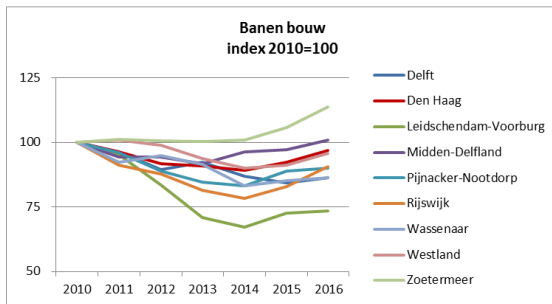
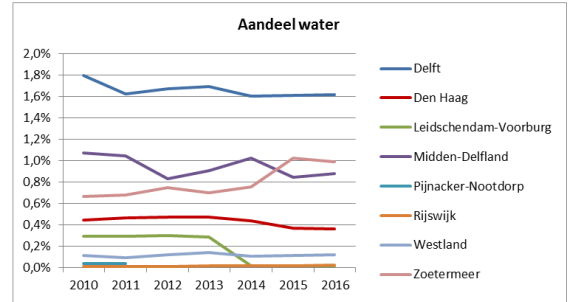
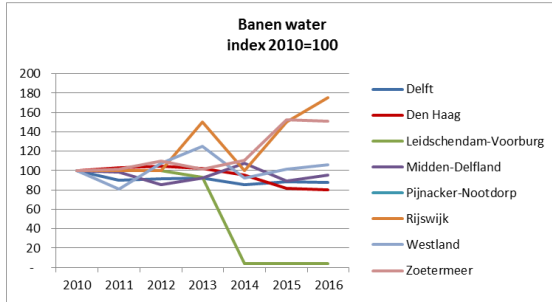
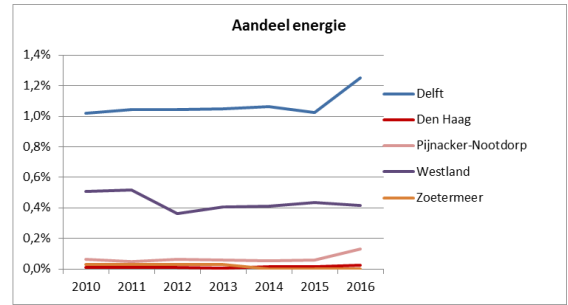
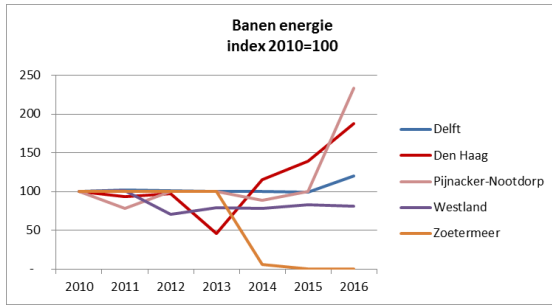
ONTWIKKELING EN RELATIEF BELANG

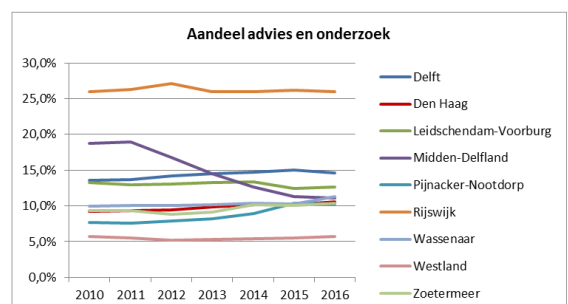
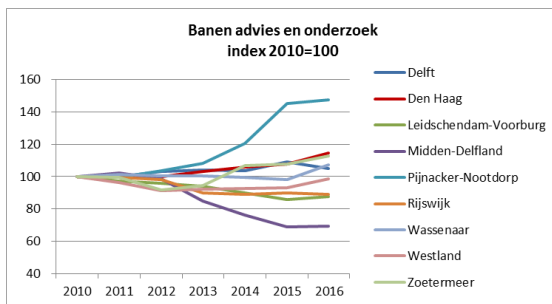
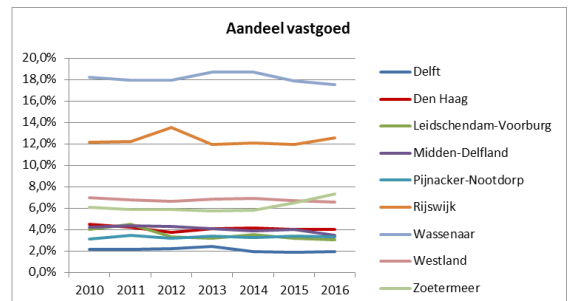
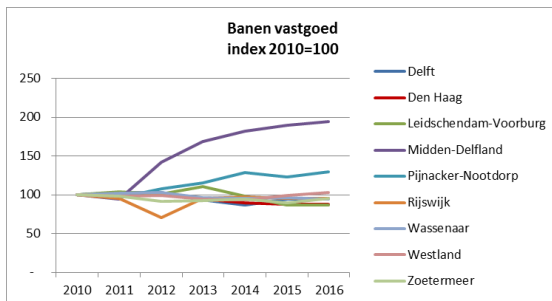
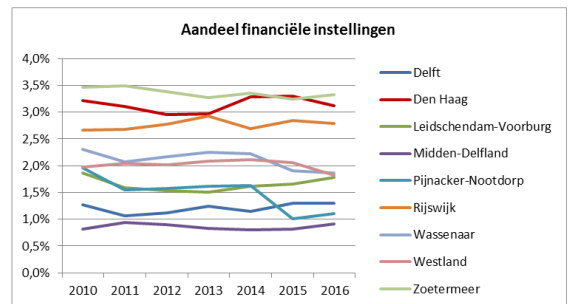
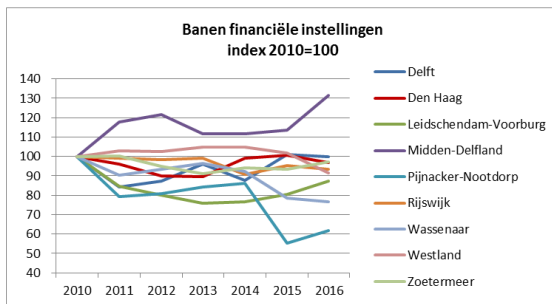
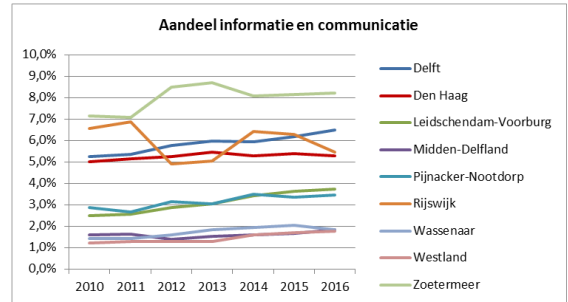
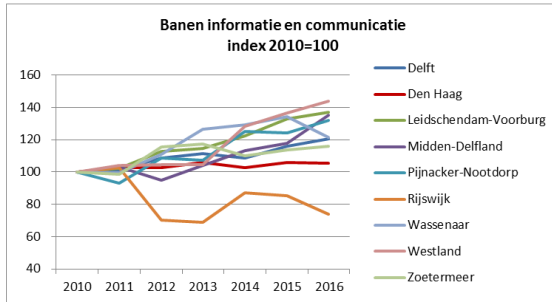
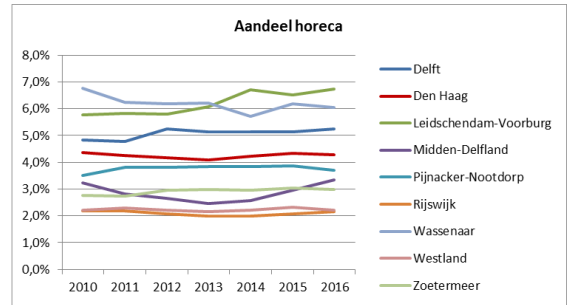
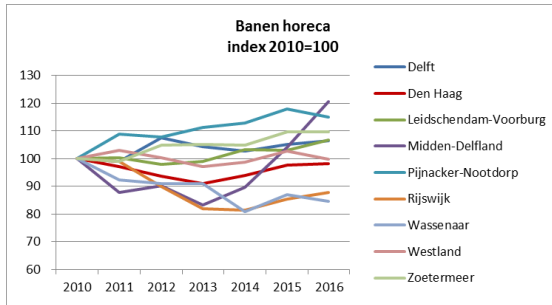
PER SECTOR, REGIO GEMEENTEN, 2010-2016

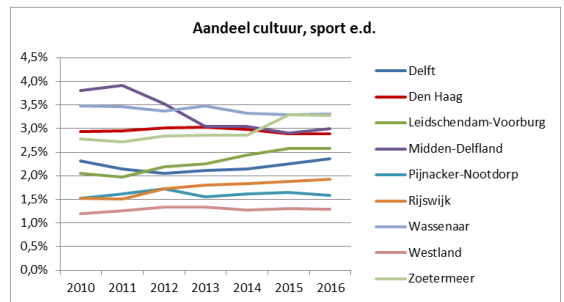
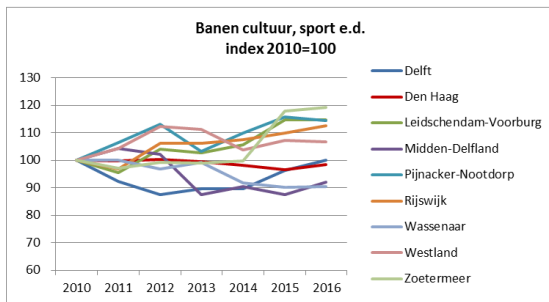
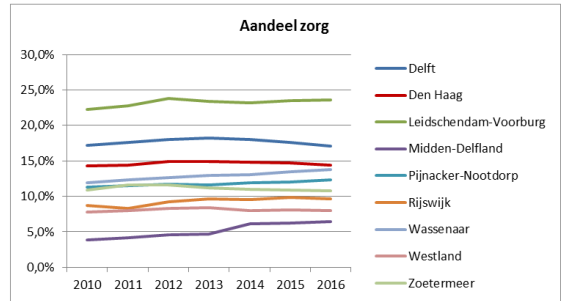
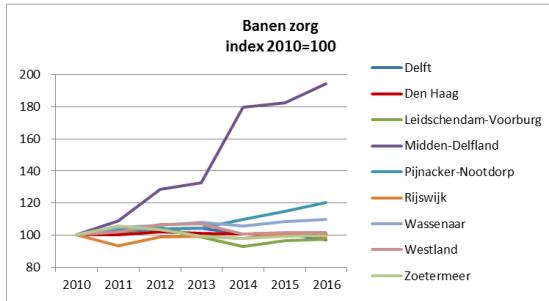
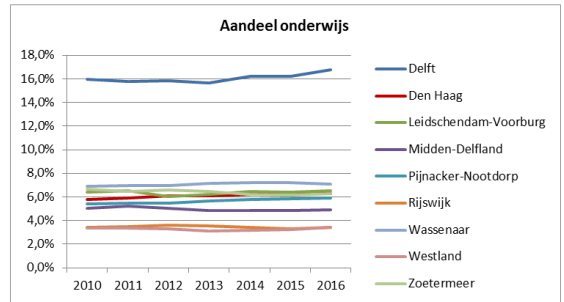
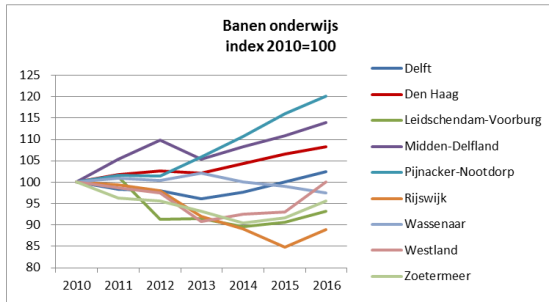
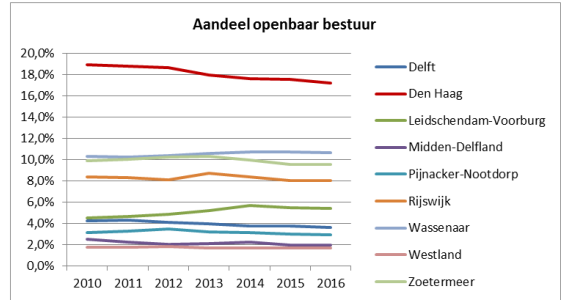
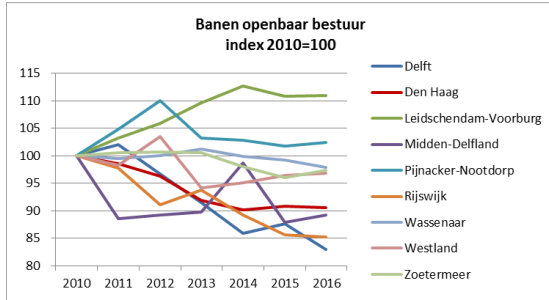
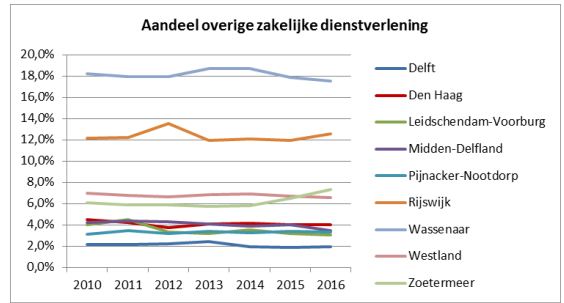
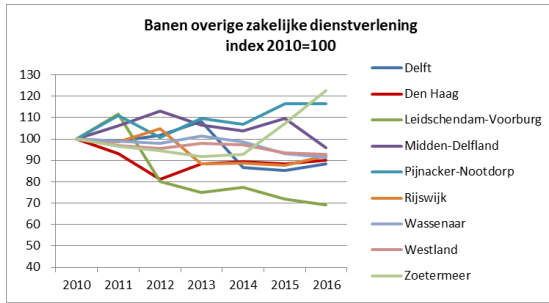
Ontwikkeling van het aantal banen per gemeente en per sector, geïndexeerd, 2010=100

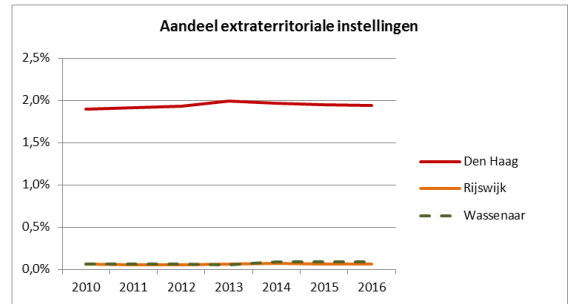
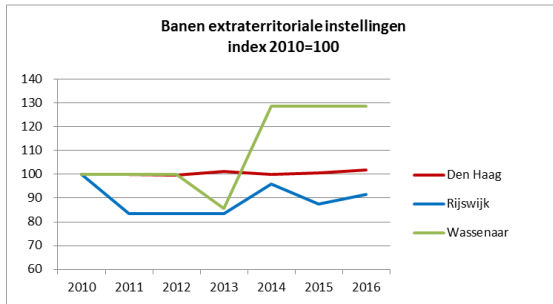
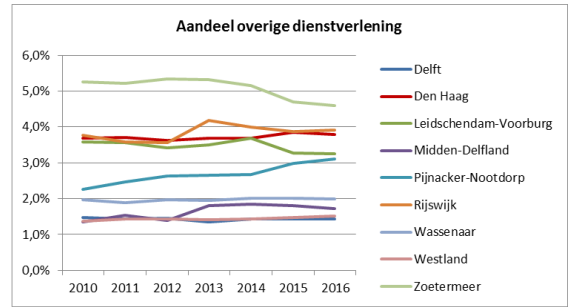
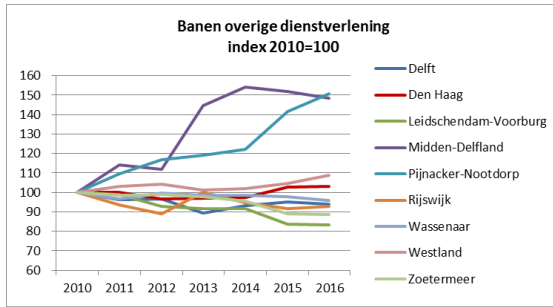
Aandeel banen in jaar X in een sector t.o.v. de hele economie in de betreffende gemeente van datzelfde jaar.

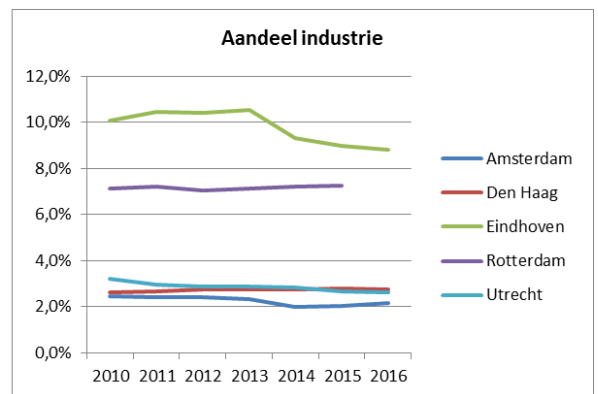
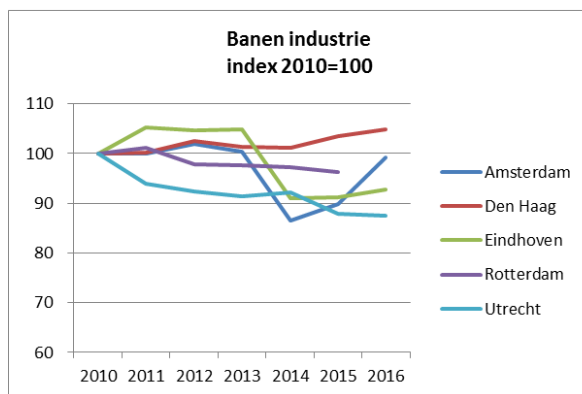
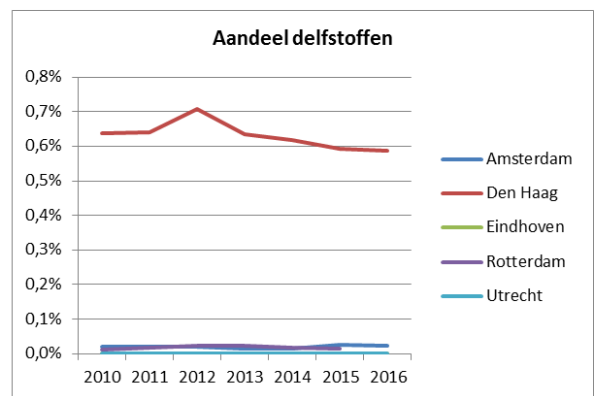
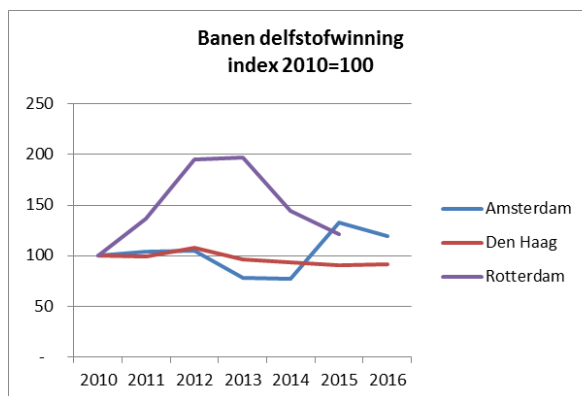
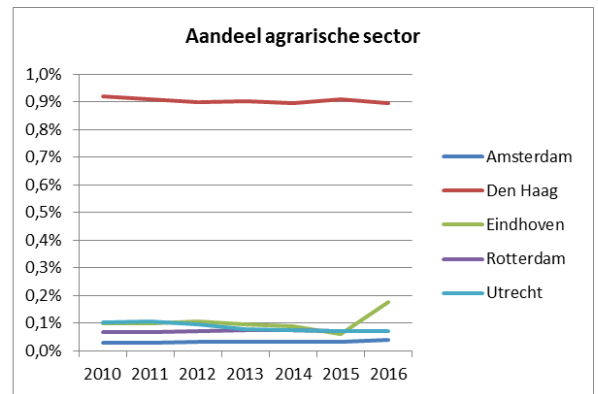
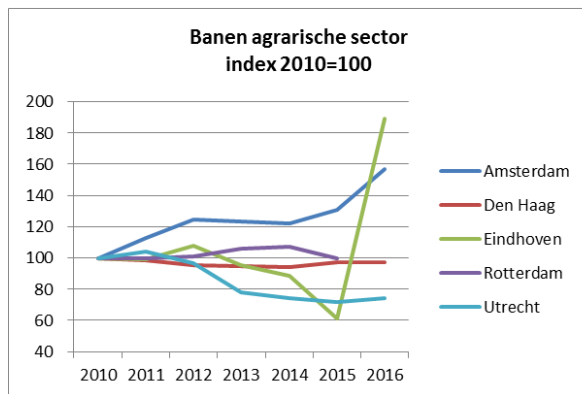
IX

ONTWIKKELING EN RELATIEF BELANG

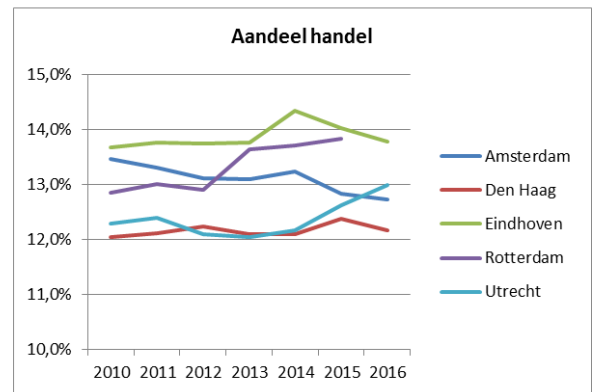
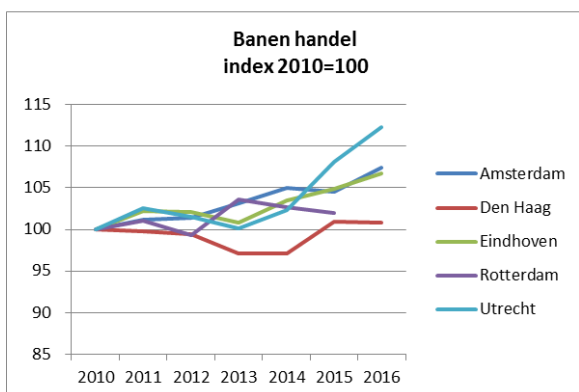
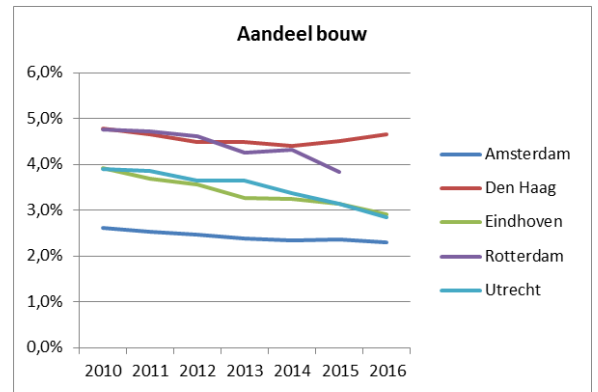
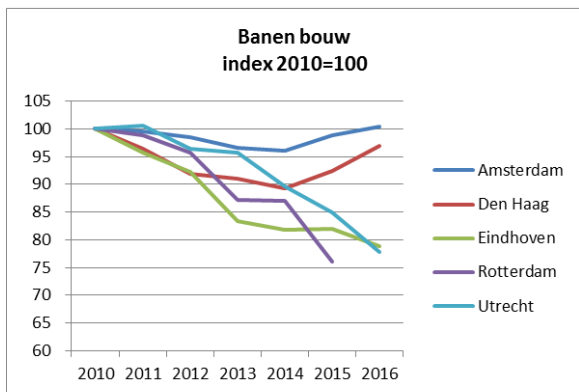
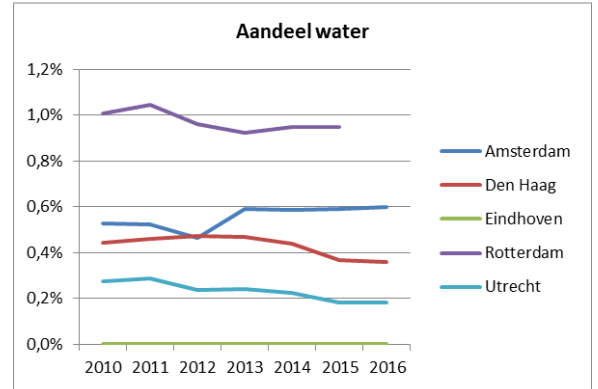
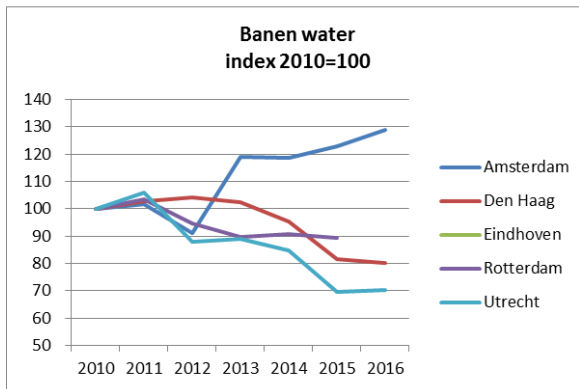
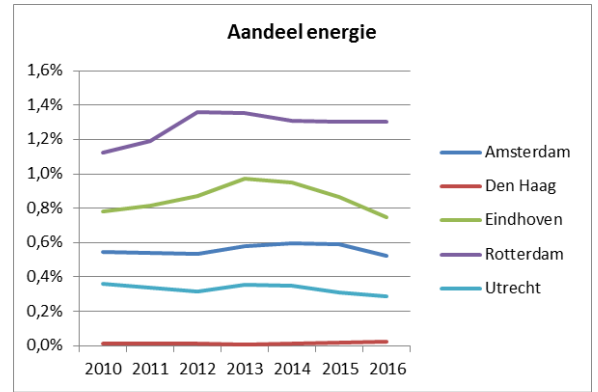
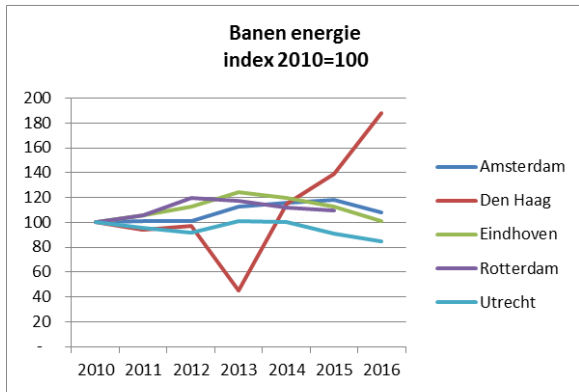
PER SECTOR, G5, 2010-2016

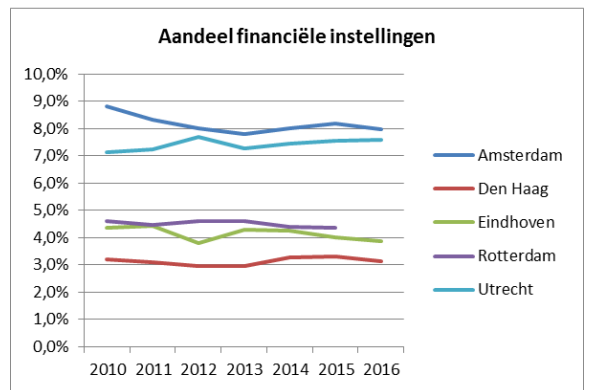
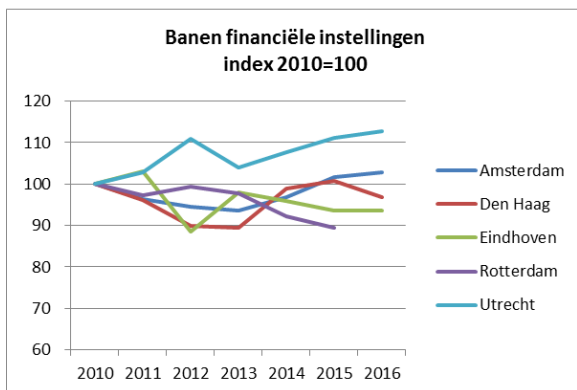
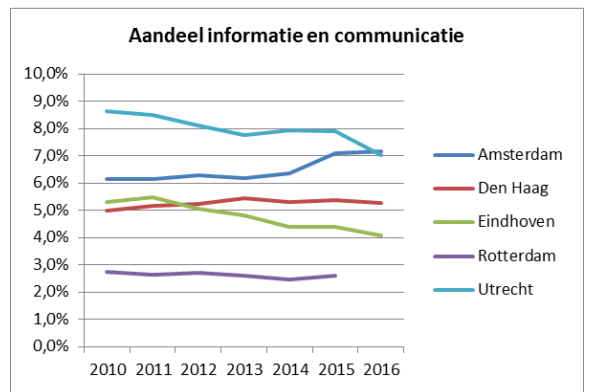
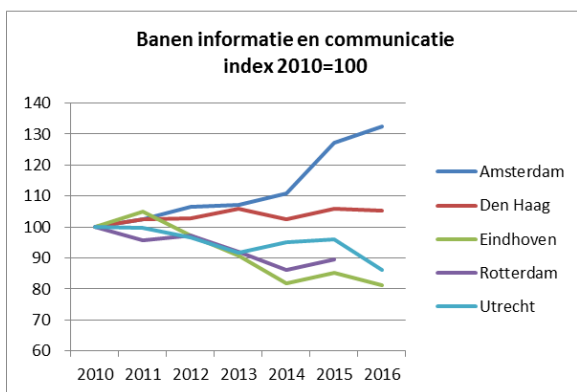
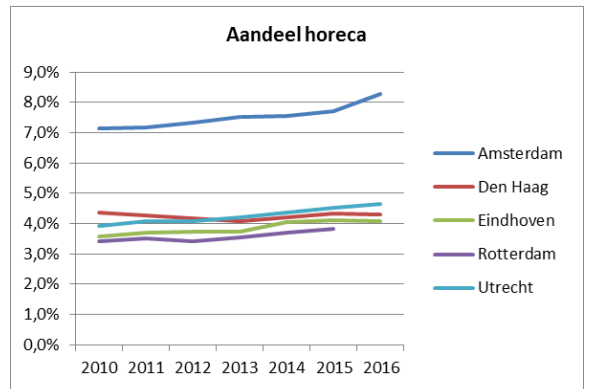
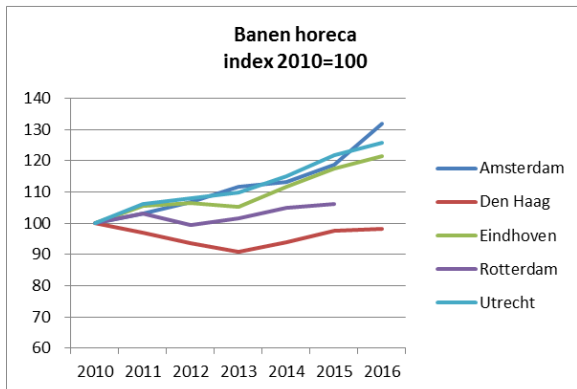
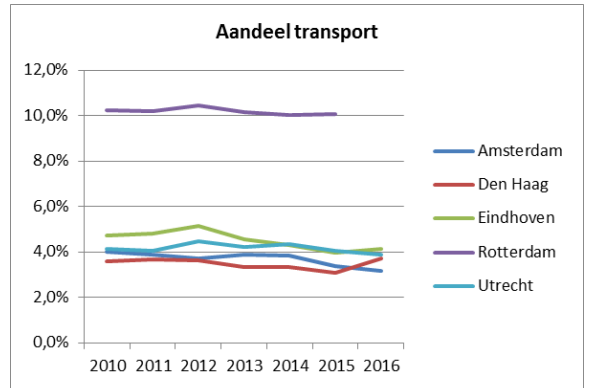
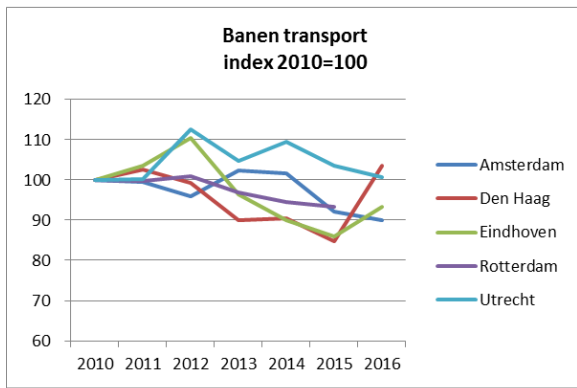
Ontwikkeling van het aantal banen per gemeente en per sector, geïndexeerd, 2010=100. De cijfers van Rotterdam lopen tot 1 januari 2015.

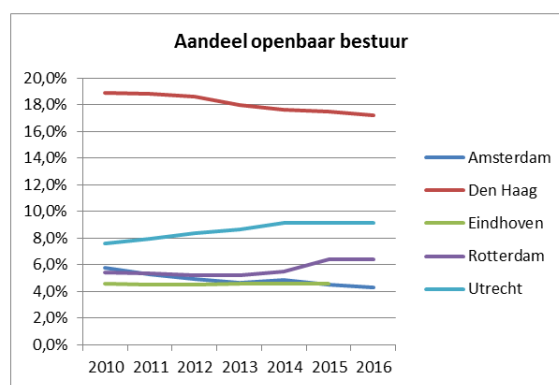
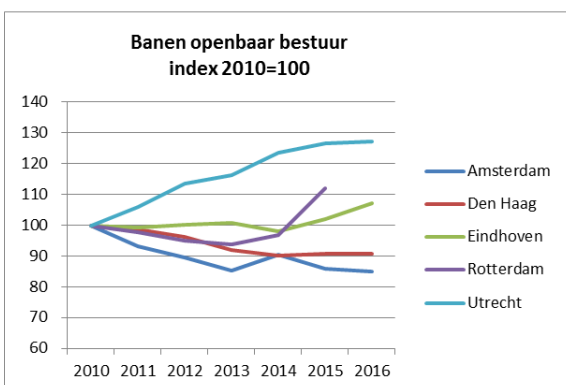
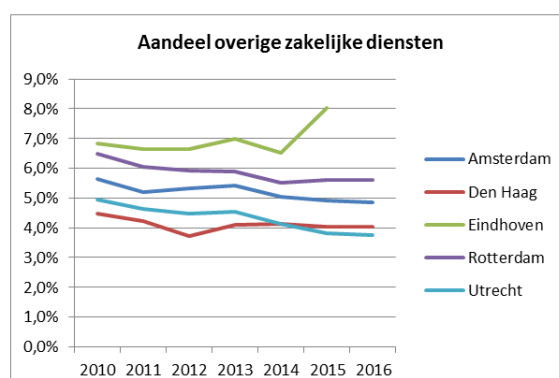
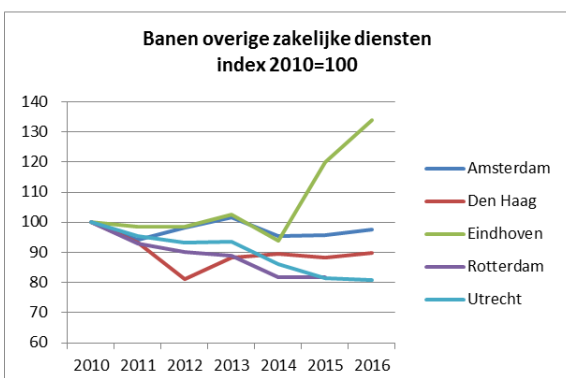
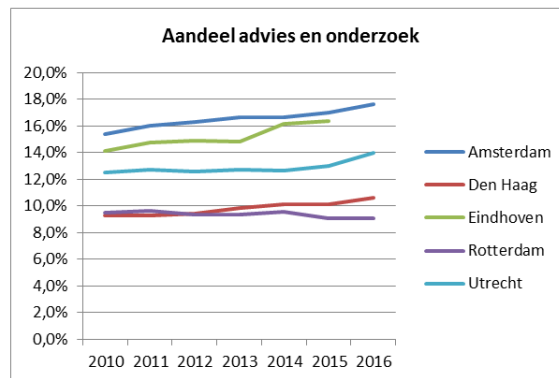
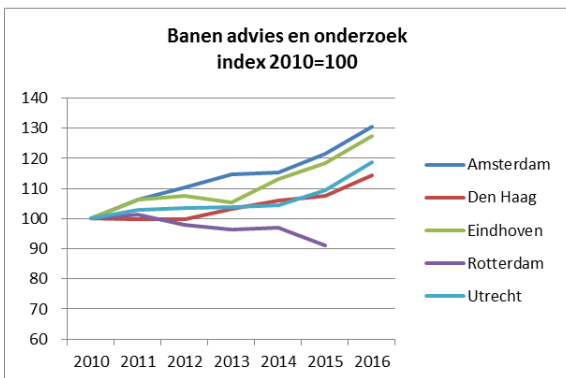
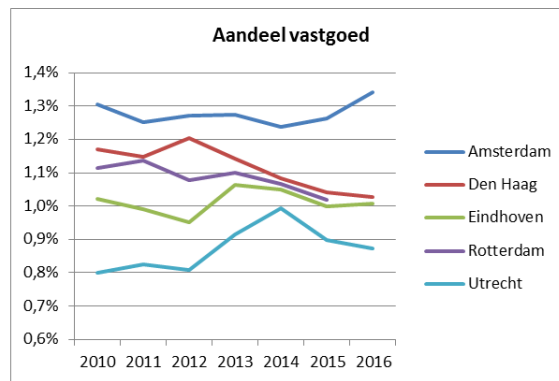
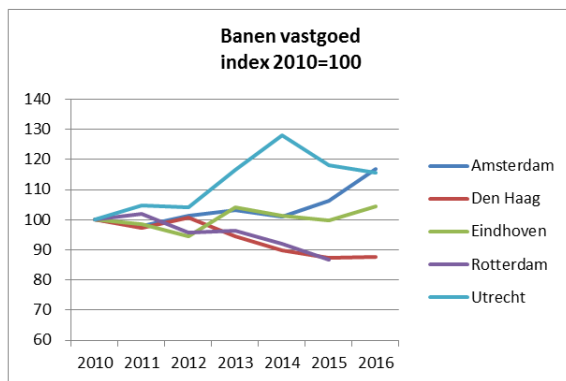
Aandeel banen in jaar X in een sector t.o.v. de hele economie in de betreffende gemeente van datzelfde jaar.

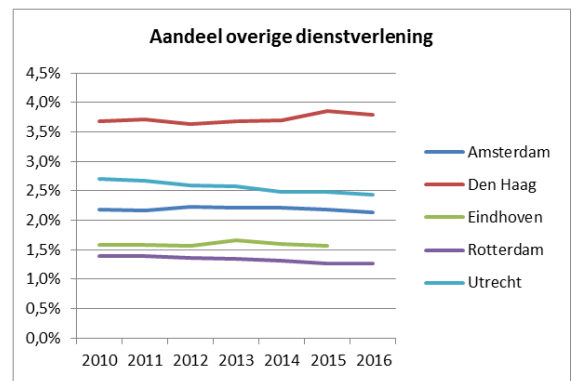
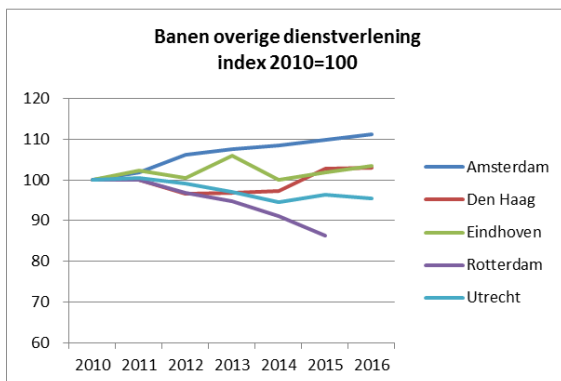
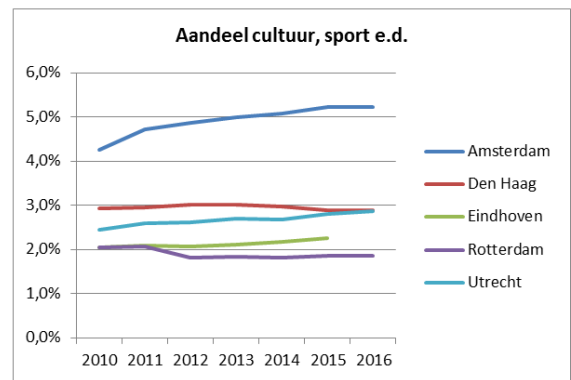
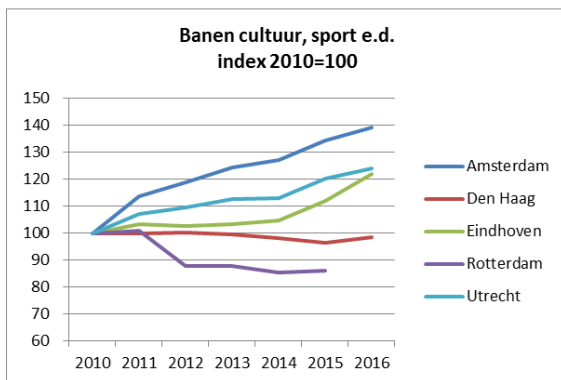
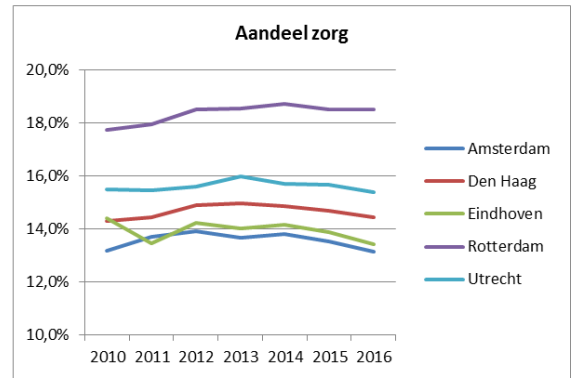
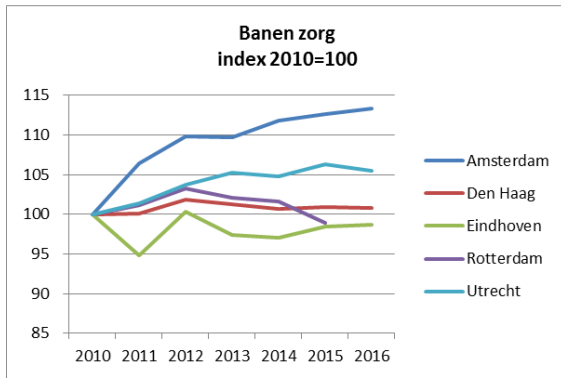
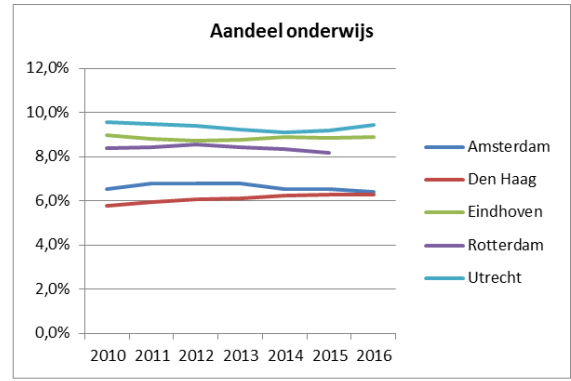
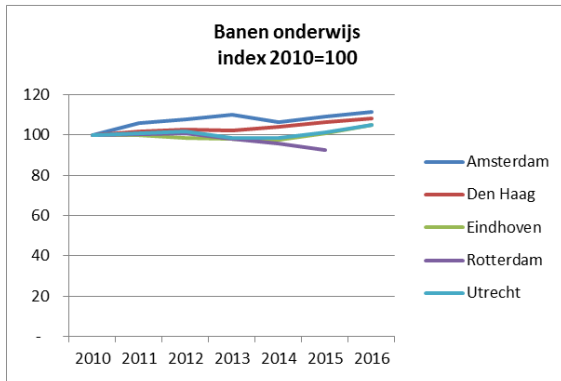

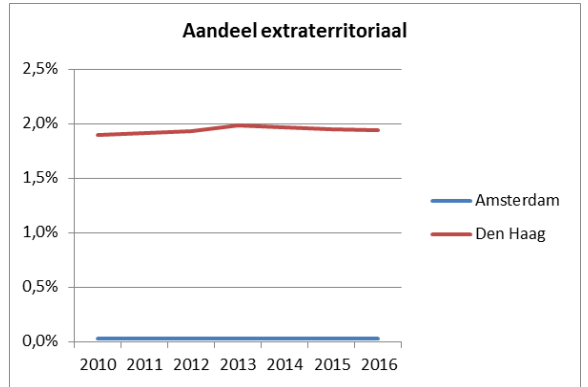
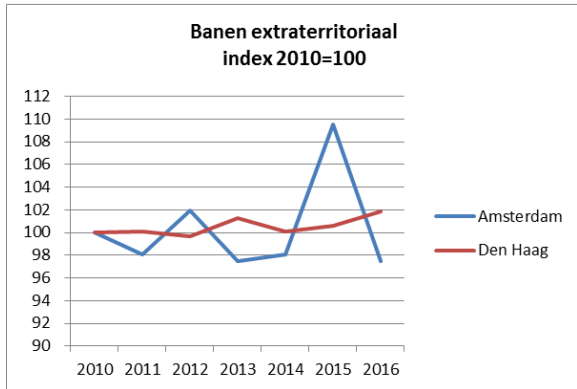

ADMINISTRATIEVE CORRECTIES IN HET WERKGELEGENHEIDSREGISTER

Het Werkgelegenheidsregister (WGR) waar gemeente Den Haag gebruik van maakt is onderdeel van het Landelijk Informatie Systeem Arbeidsplaatsen (LISA). LISA is een databestand met gegevens over alle vestigingen in Nederland waar betaald werk wordt verricht. De kerngegevens per vestiging hebben een ruimtelijke component (adresgegevens) en een sociaal-economische component (werkgelegenheid en economische activiteit).

Dit bestand wordt opgebouwd op basis van het bestand van de Kamer van Koophandel (KvK); het Handelsregister. Dit Handelsregister wordt door I&O Research in het kader van de meerjarige opdracht van ons als opdrachtgever aangeschaft (het initiële bestand). In de volgende jaren verricht I&O Research op basis van de mutatiebestanden van de KvK aanpassingen op het initiële bestand. Naast de wijzigingen die uit de mutatiebestanden van de KvK komen, worden ook wijzigingen doorgevoerd die uit overige bronnen komen (jaarverslag, website, persbericht). Deze wijzigingen worden landelijk op uniforme wijze doorgevoerd conform de methode die staat beschreven in het Lisa Handboek (https://lisa.nl/include/LISA_Handboek_versie_oktober_2016.pdf).

Hoewel deze wijzigingen maandelijks worden doorgevoerd zijn zij niet compleet. De administratieve vervuiling bij de KvK komt omdat vestigingen zich niet meer hoeven uit te schrijven (het kost niks om ingeschreven te blijven). Dat zal vooral bij eenpitters gebeuren die inmiddels weer in loondienst zijn of iets anders doen maar toch bij de KvK ingeschreven blijven. Hierdoor loopt de onzuiverheid in de loop van de jaren verder op en gaat het aantal vestigingen en banen in het WGR steeds verder uit de pas gaan lopen met de werkelijkheid. Het is dan ook wenselijk en gebruikelijk om periodiek het hele bestand te herijken.

Vanaf 2014 worden gecorrigeerde aantallen met terugwerkende kracht tot 2000 in de bestanden doorgevoerd. Hierbij gaat het om vestigingen (en banen) die bijvoorbeeld in 2015 zijn toegevoegd aan het bestand maar die zelf aangeven dat zij ook al in 2014 bestonden. Deze vestigingen en de bijbehorende banen worden dan zowel in 2014 als in 2015 toegevoegd. Hetzelfde geldt voor vestigingen die in eerdere jaren zijn vertrokken uit de regio. Die worden met terugwerkende kracht tot het jaar van verhuizing uit de bestanden verwijderd

Een voorbeeld

Eén van de vestigingen van de HTM zat in 2015 ten onrechte niet in het bestand (met 200 banen). Dit is in 2016 hersteld waardoor met terugwerkende kracht het aantal banen in 2015 200 hoger werd.

Een tweede voorbeeld is de Primark. Deze vestiging opende eind 2014 haar deuren (met 430 banen). Op 1 januari 2015 had de vestiging in het bestand moeten zitten

maar ten onrechte was de Primark in 2015 nog niet opgenomen. Ook dit is met terugwerkende kracht hersteld waardoor het totaal aantal banen in 2015 nog eens 430 hoger werd. Dit betekent concreet dat we in 2015 hebben gerapporteerd dat het totaal aantal banen per 1 januari 2015 254.145 was. Nu zeggen we dat op 1 januari 2015 het totaal aantal banen 267.518 bedroeg. Aanzienlijk hoger dus.

Waarom zo'n groot verschil

Voor de actualisatie van het WGR 2016 is een contract afgesloten met de MRDH en Drechtsteden om het hele gebied van de MRDH en Drechtsteden gezamenlijk te laten enquêteren door I&O Research. Omdat hiervoor drie verschillende registers moesten worden samengevoegd was het noodzakelijk om het volledige Handelsregister opnieuw aan te schaffen.

Dit initiële bestand is hiervoor opnieuw gekoppeld aan het WGR met een groot aantal toegevoegde vestigingen tot gevolg. Deze toegevoegde vestigingen bestaan voor een groot deel (ruim een derde) uit eenmansvestigingen die in de voorgaande jaren 'gemist' werden.

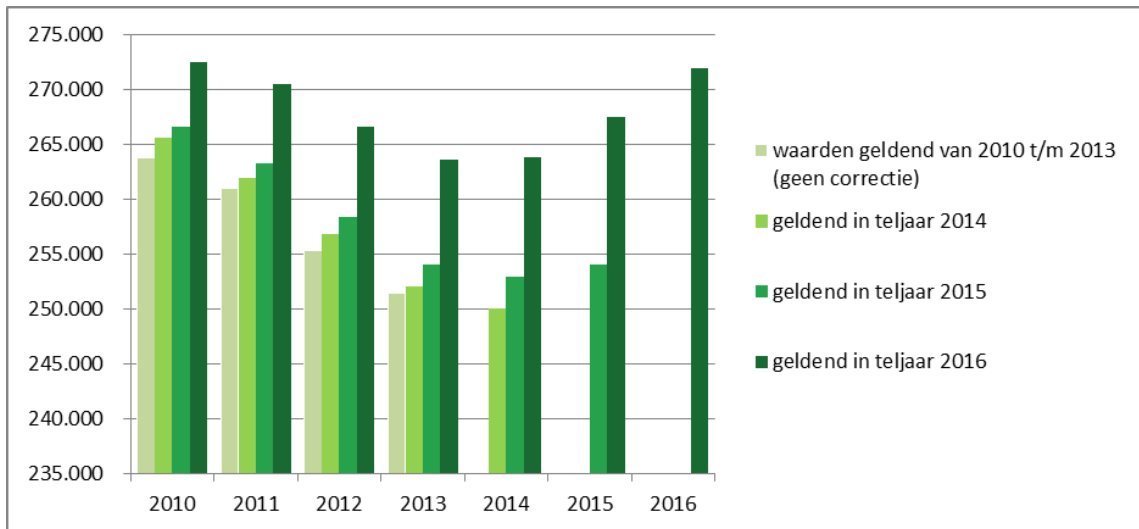
Terugwerkende kracht

De nieuwe uitkomsten van 2016 zijn met terugwerkende kracht verwerkt in de oudere jaren. Dat is nodig anders zouden we geen juiste vergelijking met vorige jaren kunnen maken. Dan zou het lijken of er in 2015 bijna 18.000 banen bij zijn gekomen (271.993 - 254.145) terwijl dat in werkelijkheid ca. 4500 banen zijn (271.993 – 267.518). Onderstaande tabel laat vanaf 2013 zien hoeveel banen er in het teljaar werden geteld en hoeveel dat er in de volgende teljaren waren nadat met terugwerkende kracht is gecorrigeerd.

	Geteld en gecorrigeerd aantal banen geldend voor het jaar:						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Teljaar 2013	263.845	261.021	255.364	251.500			
Teljaar 2014	265.706	262.017	256.857	252.071	250.125		
Teljaar 2015	266.663	263.354	258.467	254.112	252.973	254.145	
Teljaar 2016	272.541	270.509	266.667	263.684	263.869	267.518	271.993

Met terugwerkende kracht gecorrigeerde aantallen banen

De figuur op de volgende pagina geeft de correcties grafisch weer.

Uit bovenstaande tabel en figuur blijkt dat vooral in 2016 een groot aantal vestigingen en banen is toegevoegd, ook aan de eerdere jaren. Dit heeft te maken met bovenstaande verklaring dat in 2016 het *volledige* Handelsregister aan het WGR is gekoppeld en opnieuw geijkt.